

LUND UNIVERSITY

Arkeologins många roller och praktiker : två sessioner vid VIII Nordic TAG i Lund 2005

Bentz, Emma; Rudebeck, Elisabeth; Lekberg, Per; Jensen, Ola W.; Sandberg, Catrin; Synnestvedt, Anita; Regner, Elisabet; Eikrem, Kathrine; Häggström, Leif; Edenmo, Roger

2007

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Bentz, E., Rudebeck, E., Lekberg, P., Jensen, O. W., Sandberg, C., Synnestvedt, A., Regner, E., Eikrem, K., Häggström, L., & Edenmo, R. (2007). *Arkeologins många roller och praktiker : två sessioner vid VIII Nordic TAG i Lund 2005*. (Archaeology @ Lund; Vol. 1). Lund Univ., Dept of Archaeology and Ancient History.

Total number of authors:
10

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:
Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

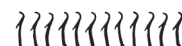
If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

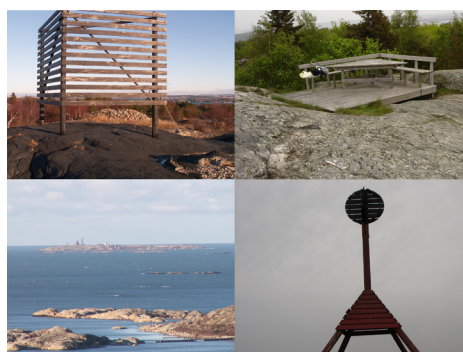
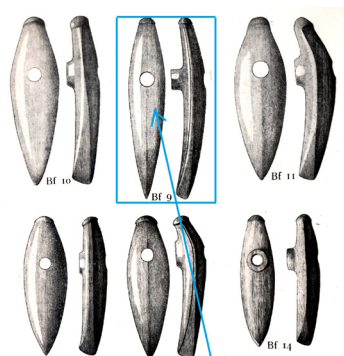
PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Arkeologins många roller och praktiker

Två sessioner vid ^{VIII} Nordic TAG
i Lund 2005

*Red. Emma Bentz & Elisabeth Rudebeck
med medverkan av Per Lekberg*

Archaeology @ Lund, vol. 1 2007

Lund University/Department of Archaeology and Ancient History

Arkeologins många roller och praktiker

Archaeology @ Lund, vol. 1 2007

Lund University/Department of Archaeology and Ancient History

Redaktörer: Emma Bentz & Elisabeth Rudebeck med medverkan av Per Lekberg
Grafisk form: Åsa Björklund, Malmö Kulturmiljö
Omslagsbild: kollage av bilder från artiklar i volymen

ISSN: 1654 - 4463

© Lund University/Department of Archaeology and Ancient History

Innehållsförteckning

<i>Förord</i> Emma Bentz, Elisabeth Rudebeck och Per Lekberg	6
<i>Processes of professionalisation and marginalisation – a constructivist study of archaeological field practices in Sweden 1870–1910</i> Åsa Gillberg och Ola W Jensen	9
<i>Skogens arkeologi – projektet Skog och Historia i Mellannorrland</i> Catrin Sandberg	33
<i>Fornlämningsplatsens oanade möjligheter – projektet Stora Rös</i> Anita Synnestvedt	47
<i>Alvastra kloster – arkeologi i Otto Frödins skugga</i> Elisabet Regner	59
<i>En diskusjon av bronsealderarkeologien si identitetsskapande rolle i lys av konstitueringa av det norske på 1900-talet</i> Kathrine Eikrem	71
<i>Riv reservaten! Tankar om arkeologi och kulturarvspolitik</i> Per Lekberg	81
<i>Förändringens år 1997 – från rapportberg till berg av kunskap</i> Leif Haggström	93
<i>Den arkeologiska omdömeskraften – om artikulationer av det arkeologiska källmaterialets variationer</i> Roger Edenmo	107

Appendix

Förord

Denna e-bok har sitt ursprung i två sessioner vid Nordic TAG VIII i Lund år 2005. Samtidigt är den också den första volymen i en digital skriftserie, *Archaeology @ Lund*, utgiven av Institutionen för arkeologi och antikens historia vid Lunds universitet. Boken innehåller bidrag från de två sessionerna *Arkeologihistoriens praktiska sida*, arrangerad av Emma Bentz, Institutionen för arkeologi och antikens historia vid Lunds universitet och *Arkeologins många roller i en tid av konstruktivism och kunskapstillväxt*, arrangerad av Elisabeth Rudebeck, Institutionen för arkeologi och antikens historia vid Lunds universitet och Malmö Kulturmiljö. Sessionernas program och en lista över samtliga inlägg bifogas i Appendix.

Med förhoppningen om att kunna publicera en antologi erbjöds samtliga föredragshållare att efter avslutad konferens inkomma med artikelbidrag. Glädjande nog visade sig intresset vara tillräckligt stort för att vi skulle kunna gå vidare med planeringen av en publikation. I samband härmed erbjöd sig Per Lekberg, Riksantikvarieämbetet, att medverka som redaktör. Vi vill tacka Magdalena Naum och Ann Tobin, Institutionen för arkeologi och antikens historia vid Lunds universitet, för språkgranskning av engelska *abstracts* respektive hjälp i samband med publiceringen. Tack till Letterstedtska Föreningen för bidrag till formgivningen.

Då inläggen på de två sessionerna, trots delvis skilda utgångspunkter, kom att ta upp ämnen som på olika sätt ansluter till varandra beslutade vi oss för en gemensam publicering med titeln *Arkeologins många roller och praktiker*. Titeln lyfter fram den bredd som de åtta inläggen tillsammans representerar, där arkeologins, och arkeologens, roll i samtiden ur olika perspektiv är ett återkommande tema. Detta kan ses som symptomatiskt i en tid då arkeologin som samtidsfenomen är under debatt. I flera bidrag berörs även arkeologens roll som professionell yrkesutövare och de kompetenskrav som ställs på honom eller henne i olika sammanhang.

Åsa Gillberg och Ola W Jensen undersöker i sin artikel de urskiljandeprocesser som slutligen resulterar i en professionalisering av arkeologiyrket i Sverige decennierna runt år 1900. Författarna argumenterar för att man i och med en standardisering av fältarbetet också föder behovet av en speciell utbildning, något som i förlängningen leder till yrkets professionalisering, med ett utskiljande av amatörer som följd. Att etablera en yrkesidentitet blir därmed i högsta grad en fråga om gränsdragning och särskiljande, där arkeologiämnet och arkeologens roll tydligt definieras. Detta kan ställas i relief mot dagens ifrågasättande av den vetenskapliga auktoriteten och dess tolkningsföreträdare, och därmed inbjuda till reflektion över vad som kan sägas konstituera arkeologens professionella roll idag.

Catrin Sandberg ger i sin artikel ett nutida exempel på vilka förväntningar som kan ställas på arkeologisk kompetens. Utifrån erfarenheter gjorda inom projektet *Skog och historia* i Mellannorrland diskuterar hon frågor som berör arkeologens vidgade yrkesroll. Utöver att besitta traditionell arkeologisk kunskap förväntas arkeologen även fungera som arbetsledare, förmedlare och motivator. Dessa skilda roller kan uppfattas som problematiska då de innefattar arbetsuppgifter och ansvarsområden som vanligen inte berörs inom en traditionell arkeologiutbildning. En andra, central fråga som uppmärksammas i Sandbergs artikel rör relationen mellan yrkesutbildade arkeologer och den lokalbefolkning man möter

i fält under inventeringsarbetet. Ett ömsesidigt kunskapsutbyte är målet och likväl som arkeologen berättar om fornlämningarna för lokalbefolkningen, får arkeologen i gengäld ytterligare information om fornlämningar i trakten och sägner eller historier förknippade med dessa. På så sätt skyddas lämningarna från att falla i glömska och bli anonyma, något som utgör det kanske största hotet för de materiella spåren av äldre tiders liv och arbete.

Fornlämningar som platser för möten mellan arkeologer och andra grupper är temat också i **Anita Synnestvedts** artikel. I ett projekt tillsammans med en konststudierande prövades nya möjligheter att kommunicera kring en fornlämningsplats. Platsen som valdes var ett bronsåldersröse, Stora Rös, på Styrösö i Göteborgs södra skärgård. Förutom fornlämningen finns på platsen spår och rester efter mer sentida bruk, bl a ett sjömärke, ett landmärke och militära anläggningar. Genom att undersöka hur denna plats uppfattas och används av lokalbefolkningen skapades ett underlag för en konstnärlig gestaltning av platsen. Ett syfte var också att omsätta Agenda Kulturarvs tankar om dialog och delaktighet i praktiken. I artikeln belyses de kommunikativa och praktiska utmaningar som man kan ställas inför då man vill pröva nya sätt att få olika grupper att mötas kring fornlämningsplatser och reflektera kring platser, minnen, tid och förändring.

Genom att diskutera sina erfarenheter från arbetet med utgrävningsdokumentation från de arkeologiska undersökningarna av cistercienserklostret Alvastra åren 1921–1953 ansluter **Elisabet Regner** på ett direkt sätt till temat för sessionen *Arkeologihistoriens praktiska sida*. Otto Frödins efterlämnade dokumentation studeras i relation till den inomvetenskapliga mytbildning som lyft fram Frödins utgrävningar som metodiska förebilder, och därmed som början på ett nytt skede inom medeltidsarkeologin. Detta till trots har bilden av Alvastra som en ”färdigutforskad” fornlämning kommit att dominera, något som länge avhållit arkeologer från att närma sig materialet med nya ögon. Ett liknande fenomen kan iaktas då det gäller presentationen av ruinen, där man fokuserar på klostrets äldsta period medan andra tidsskeden lyser med sin frånvaro. Sammantaget har detta skapat en idealbild, där både utgrävningsdokumentationen och den konserverade ruinen primärt har setts som statiska slutprodukter, något som enligt Regner begränsar antalet berättelser som klostret kan vara en del av, både inom forskning och förmedling.

En annan typ av idealbilder diskuteras av **Kathrine Eikrem**, som i sin artikel tar upp konstruktionen av det förflutna i relation till identitet i samtiden. Det handlar närmare bestämt om konstruktionen av norsk bronsålder i relation till norsk nationell identitet under 1900-talet. Olika versioner av bronsåldern har dominerat i forskningen under olika tider, men versionerna varierar också beroende på om de riktar sig till en bredare publik eller till fackarkeologer. Här pekar Eikrem på ett fortfarande tämligen outforskat område, relationen mellan inomvetenskapliga och populärvetenskapliga diskurser, och berör därmed ett centralt tema i sessionen *Arkeologins många roller i en tid av konstruktivism och kunskaps-tillväxt*, dvs. relationen mellan den arkeologiska uppgiften och synen på det förflutna. För Eikrem har intresset för hur det förflutna konstrueras en klar politisk relevans, i det att det är direkt relaterat till samtiden – och till framtiden. Uppfattningen av det förflutna är kopplad till vilka framtider man kan föreställa sig. Vår syn på forntiden avgörs av våra tankemönster och dessa kan vi identifiera och beskriva. Att försöka förstå bronsåldern som något kvalitativt annat leder till en bättre förståelse av vår egen ”verklighetsversion”, vårt sätt att vara i världen i dag.

Per Lekberg problematiserar i sin artikel bevarandetanken i den svenska kulturminneslagstiftningen. Tanken att kulturarv - och kultur - bör skyddas från förändring är baserad på föreställningar om att det förflutna var bättre och att all förändring utgör ett hot. Dessa föreställningar utgör en ideologisk underström till den sociala och etniska segregationen och till rädslan för förändring av den nationella identiteten. Lekberg menar att det är dags att omdefiniera innehållet i

kulturarvspolitiken, så att fokus förskjuts från bevarande till förvaltning och bruk. Istället för att förorda mångfaldiga berättelser, vilka bibehåller etniskt grundade kategoriseringar, bör arkeologin verka för en gemensam, och på vetenskaplig bas grundad, berättelse om att samhällen är mångfaldiga och att kulturarv är föränderliga. Arkeologin har, genom sitt långtidsperspektiv, sitt material och sina metoder, en politiskt viktigt uppgift att fylla genom att kommentera förhållandet mellan ideologi och produktion och användning av materiell kultur också i samtiden.

Leif Häggström tar upp ett numera klassiskt tema i nordisk arkeologi, förhållandet mellan uppdragsarkeologin och universitetsarkeologin. Med hjälp av ett antal uppställda kriterier och kvantitativa metoder undersöks och jämförs de olika arkeologiernas vetenskapliga horisonter, så som de speglas i referenserna i ett tiotal valda publikationer. Därefter undersöks den vetenskapliga produktiviteten för ett urval svenska arkeologer. Källorna utgörs här av ett antal databaserade citationsindex och biblioteksdata-baser. Häggström finner att uppdragsarkeologins vetenskapliga publikation ökade markant från omkring år 1997, något som kan kopplas till att kraven på vetenskaplig relevans då började få sitt genomslag. En slutsats från Häggströms undersökning är att frågan om huruvida det bedrivs forskning eller ej inom uppdragsarkeologin bör kunna överges till förmån för en mer produktiv diskussion gällande innehållet i forskningen och relationen mellan de olika arkeologierna i andra termer än status och över- och underordning.

Gemensamt för all arkeologi är studiet av den materiella kulturens betydelse, förr eller nu. En central fråga som länge har engagerat arkeologer är hur vi ska kunna säga något meningsfullt om de skillnader vi kan iaktta i den materiella kulturen. Detta kunskapsteoretiska problem är utgångspunkten för **Roger Edenmos** inlägg. Hur kommer vi vidare från det triviala påståendet att de skillnader vi kan urskilja har betytt *något* i det förflutna? De alternativa svaren har växlat mellan en förlitan på att dåtida normer avspeglas i de materiella lämningarna, till att det är i kontexter och inte i objekt som vi bör söka svar, till att vi bör förlita oss på hur tingen framträder för oss som fenomen. Edenmos reflektioner utmynnar i att den arkeologiska praktiken inte är ett speciellt perspektiv, utan detsamma som mänskligt liv! Det förflutna är inte ett främmande land där saker gjordes annorlunda, utan tvärtom: ett välkänt land där saker gjordes på samma sätt som här och nu! En tankeväckande, om än något otidsenlig, reflektion, som manar till fortsatt debatt om skillnadernas och likheternas betydelse i det förflutna och i samtiden.

Emma Bentz, Elisabeth Rudebeck och Per Lekberg, Lund i mars 2007

Processes of professionalisation and marginalisation – a constructivist study of archaeological field practices in Sweden 1870–1910

Åsa Gillberg & Ola W Jensen, Department of Archaeology, Gothenburg University.
a.gillberg@archaeology.gu.se & ola.jensen@archaeology.gu.se

Abstract

The aim of our paper is to discuss the professionalisation of archaeology from a constructivist perspective, with special emphasis on the role of fieldwork in the process. Two different networks were established in the conflict between private and official antiquarians in Sweden during the 1860's and 1870's, and in polemic texts on the right to excavate and perform research their arguments reflect their differing views on methods. The paper specifically deals with the documentation of rune stones and the excavations of barrows and Stone Age settlements. The latter are seen as boundary objects between archaeologists, geologists and anthropologists allowing the official network to expand in a certain direction. Our conclusion is that field work played a crucial part in the professionalisation of Swedish archaeology. During this process field work was standardised and made so complex and detailed that it demanded special training.

Introduction

The decades around the turn of the 20th century are rightfully perceived as a dynamic and important era in the history of archaeology in Sweden. It was a time when archaeology began to take the form we recognise today, i.e. it became an established profession with its own institutions and a well-defined field of knowledge (past material culture). Gradually this process clearly separated archaeology from adjacent disciplines like history and ethnology, and it also implied exclusion and marginalisation of non-official actors.

The aim of our paper is to discuss the professionalisation of archaeology from a constructivist perspective, with special emphasis on the role of fieldwork in the process¹. The process of professionalisation was not unique for archaeology. During the course of the 19th and 20th centuries numerous domains of knowledge turned into professions, which can be defined as specialised occupations based on a formal, preferably academic, education (see Golinski 1998:66–68; Arwill-Nordbladh 2005:114). There are various suggestions as to why this process started in the first place (Liedman 1999:296–298). From our constructivist perspective this question is secondary; instead we want to focus on the issues of how the professionalisation of archaeology at the time was manifested and legitimised in practice, and how the actors involved established esoteric rules in order to control the production of knowledge of the past. With this system of control and exclusion, which Michel Foucault refers to as a 'discourse' (1993), rules were established that regulated which sources, theories, techniques and methods that were to be seen as accepted and which were disqualified.

The Whig version of the history of archaeology of this period has been extremely well established. Whig history is a historiographical perspective focusing

on “great” individuals and their “brilliant” achievements, and on the concept of progress. The historian Herbert Butterfield, who coined the term, defined it as “the tendency of many historians to write on the side of Protestants and Whigs, to praise revolutions provided they have been successful, to emphasize certain principles of progress in the past and to produce a story which is the ratification if not the glorification of the present” (Butterfield 1931). In the Whig version of history, it is the winners who present their intellectual and scientific heritage, and they tend to omit competitors, failures or inconsistencies (see Gustafsson 2001). This kind of subject-centred historical account has been well represented in the Swedish history of archaeology, and there are numerous presentations of the small group of men centred round the Royal Academy of History, Letters and Antiquities (Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitetsakademien, from now on referred to simply as the Academy) and the Museum of National Antiquities (Statens Historiska Museum) in Stockholm; the National Antiquarian Bror Emil Hildebrand (1806–1884), his son and successor Hans Hildebrand (1842–1913), Oscar Montelius (1843–1921) and Hjalmar Stolpe (1841–1905). They have all been portrayed as scientific heroes and founding fathers of Swedish archaeology (see for example Klindt-Jensen 1975; Daniel 1981; Trigger 1989), and particularly Stolpe features as the Swedish version of Pitt Rivers as the Field Archaeologist above all others. He is well known for his excavation and documentation of Birka and Vendel in Uppland in the 1870–80’s; “...the strict scientific method he developed at the excavation makes Stolpe appear to posterity as the founder of the modern Swedish field archaeology” (Floderus & Gustawsson 1946:278, our transl.).

A focus on individuals per se or the techniques and methods associated with them need not be Whiggish. Modern biographical accounts seldom treat individuals as isolated from the social, intellectual and historical context of which they were once part, where the rest of the contemporary collective is portrayed as receivers passively adopting new influences. Unfortunately, this biographical trend has not yet reached the Hildebrands, Montelius or Stolpe. There were, of course, other actors on the scene who were interested in prehistory and its material culture. They did not share the ideals of the group around the Hildebrands and founded an organisation of their own (Hildebrand 1937–38; Bachman 1969); the Swedish Antiquarian Society (Svenska Fornminnesföreningen, from now on called the Society). Recently the controversy between these two groups has been the object of study by archaeologists and historians of ideas (Wetterberg 1992; Sellberg 1993; Welinder 1994; Pettersson 1997; Baudou 2004; Ljungström 2004; Jensen 2005; Nordbladh 2005 and above all Sellberg unpubl).

Theoretical positioning

We have taken our inspiration from Actor Network Theory (ANT), in which it is claimed that scientific knowledge is the effect of negotiations rather than of ‘discoveries’ or ‘genial’ breakthroughs (see also Gillberg & Jensen 2006). ANT works with the concept of networks to discuss how knowledge and practice are created, accepted and spread (Latour 1987; 1988, 1998; 2005; Callon 1987). The process of creating a network is called translation. It involves defining the problems, persuading other actors to see things your way, designing appropriate artefacts and charging existing ideas and methods with new values. The concept of the network can encompass very heterogeneous bits and pieces into an analytical whole. This way, artefacts can be “enrolled” into the network. Within ANT all nodes in the network are given the same status, whether they consist of humans or non-humans (actors and actants), which is an attempt to avoid social determinism.

The analytical equality of actors and actants has been severely criticized, as things do not ‘act’ of their own accord (see for example Amsterdamska 1990; Hallberg 2001:26–30). For an archaeologist, this is of course familiar territory.

Within post-processual archaeology and material culture studies, it has long been established that artefacts can have different meanings in different contexts or for different groups, and that objects can be “activated” in certain circumstances. Material culture is not a mere reflection of society; it is an active component in the human ideological formation and perception of the world. It can be a tool for the powerful but also an oppositional force. Material culture does not simply respond to human activating, it also to a certain extent shapes our perception. Object and subject form each other (Karlsson 2000; Edgeworth 2003).

The role of the individual in the creation of knowledge is a disputed issue (for a discussion see Gillberg 2001; Jensen 2002), but within an ANT analysis individuals tend to be exchanged for positions in the network. We are normally advocates for an increase of biographical considerations in epistemological studies, but in this particular case study we turn aside from this standpoint. The deeds of the Hildebrands, Montelius and Stolpe are too closely associated with how their personalities have been presented within a Whig version of the history of Swedish archaeology. By temporarily sidestepping the biographical aspects we acquire a better position for exploring their roles in the professionalisation.

The actors negotiate on different levels, both to create a network but also to promote their own issues against opponents. Controversies are considered excellent situations to study the latter form, as all parties tend to articulate their arguments more clearly than in situations of agreement. The phrase ‘thought collective’, minted by Ludwik Fleck, can be used to label a stabilised network. Several thought collectives or networks can coexist, which can lead to a situation of competition about means and whose theories, methods and techniques ought to be perceived as relevant, ‘scientific’. From a historiographical perspective it is important to avoid statements of what is right or wrong in such controversies, as this inevitably leads to yet another Whig account. Instead you have to treat all pretensions to knowledge in the same way, which is the content of the postulate of symmetry (Bloor 1991; Hallberg 2001).

The negotiations end in some form of closure. Either a controversy has ended with one network as the winner, who get to formulate what is to be considered as good science and who may set the agenda for future work, or the interpretative flexibility of a certain phenomenon is reduced (Pinch & Bijker 1987).

One of the methods used in ANT analyses is to study “inscriptions”, which can consist of texts, archive material, pictures, databases etc. Especially published texts are important, as they are the main scientific product and provide a crucial means of stabilizing networks. For one thing they work from a distance, in time as well as space, and secondly they increase the credibility of researchers by enabling them to establish connections and equivalence between different scientific problems (Callon 1986; Latour 1988). Most archaeological work does not get published, though, but its material results are kept in archives (Cornell 2003; Gillberg 2003; Jensen 2003). Both published texts and archives represent a certain selection, sometimes complementary and sometimes clashing, with different principles guiding the selection. ANT studies can use both kinds of “inscriptions” for more detailed discussions.

A scientific field can be thought of as filled with statements in texts which are then the subject of negotiations. Once the negotiations are stabilised around a specific group of statements which can be referred to without repeating the circumstances of the negotiation, these statements can be called knowledge of the kind handed over in text books. With time the winners’ arguments become commonly accepted and taken for granted. Within constructivism this process of making knowledge natural and conventional is called ‘black-boxing’ (Golinski 1998:38–39).

In this study we will argue that the archaeological field practice was enrolled as an argument in the negotiation and we will focus on how it was used to stabilize

one of the networks. The outcome was that this particular practice came to be 'scientific'.

Figur 1. Baron Nils Gabriel Djurklou (1829–1904) (Kungl. bibliotekets bildsaml. Photographer unknown).

Professionalism versus dilettantism

The increasing public interest in historical and archaeological issues that we witness today clearly indicates that archaeologists are not the only ones occupied with past physical remains in the landscape. In a historical perspective this situation is neither unique nor new. Official antiquarians have shared the arena with other enthusiasts for centuries, and there was no sharp defining line between them. Until approximately 150 years ago this coexistence was not considered a problem. Quite the opposite, the work performed by local enthusiasts was regarded as important contributions to antiquarian research by the authorities, especially when it came to surveying, documenting and preserving monuments.

During the late 18th and 19th century the Academy had the official responsibility of protecting national antiquities. In practice its influence was virtually nil for a long time, and in order to support the central authorities in the local identification and preservation of monuments a dozen provincial archaeological associations were founded in the 1850–70s. Their work of surveying and documenting was to some extent economically supported by the Academy, who kept close ties to many of these organisations. For example, a number of central individuals in the provincial associations were acting as corresponding members in the Academy (Sellberg unpubl), and it was possible to move between the organisations. Between 1860–65 Per Arvid Säve (1811–1887) was employed by the Academy as curator of antiquities. Ten years later he founded a local antiquarian society and a museum collection in Gotland, and by then he had been succeeded as curator by the baron Nils Gabriel Djurklou (1829–1904), who in 1856 had founded the first provincial archaeological association in Närke (Sellberg 1993).

But soon this relationship based on mutual satisfaction was about to end. During the late 1860s and 70s the interactions between the non-official actors and the Academy became all the more tense. The former group called themselves the friends of free research or alternatively private, unprivileged antiquarians, while the official actors called them dilettantes and non-scientific amateurs (Djurklou 1873; Hildebrand 1873a; 1873c). We will refer to them as private and official antiquarians respectively.

The initial fray between the private and official antiquarians supervened with the new Law of Antiquities from 1867, in which it was proclaimed that the state had prior option of purchase (*hembudsplikt*) of not only ancient artefacts made of gold, silver and copper but also of bronze (Swensk Författningssamling 1867:5). In practice this implied that all valuable ancient objects were to be lodged in the Museum of National Antiquities in Stockholm. To privately collect ancient artefacts was a popular activity at the time, and numerous collections and provincial museums were established and scattered all over the country in the 1870s and onwards. Since the new law threatened to impoverish these collections, the response from the private actors became boisterous and focused on the Academy and above all on its secretary: Bror Emil Hildebrand. He was also the head of the Museum of National Antiquities and held the office of National Antiquarian. He was the brain behind the Law (Welinder 1994:220). The opposition had to be organised, which was done by uniting the local antiquarian societies in a joint organisation, the Swedish Antiquarian Society, in 1869 (Mandelgren 1982 (1876); Sellberg 1993; Sellberg unpubl).

Essentially the conflict was not about the bronze objects per se, but about the right to conduct archaeological research and who should have the authority to define what was to be perceived as 'proper', scientifically founded archaeology (Sellberg unpubl). Not without reason, the private actors experienced that they

were all the more marginalised within the frames of archaeology. This in turn was due to an ongoing strategy of making Swedish archaeology centralised and above all professionalized.

The process of professionalisation can be characterised by a number of features (Morell 1990; Golinski 1998:68) and they pretty much tally with the situation in Swedish archaeology (Pettersson 1997:60–63; Arwill-Nordbladh 2005:114–115)². One such feature was the increased number of paid positions of scientific specialists. Already in the 1850s, and probably even earlier³, Bror Emil Hildebrand had on his agenda to engage educated, full-time employees to support him in his work at the Academy and the Museum of National Antiquities. This ambition of his was not realized until the late 1860's when the funding of Djurklou's position as curator of antiquities was withdrawn by the government. Bror Emil Hildebrand then made sure that Hans Hildebrand and Oscar Montelius received the new positions as assistants which he had persuaded the Academy to fund (Sellberg unpubl.)⁴. In practice Djurklou was fired, which might explain why he from then on became one of the most devoted representatives of the private antiquarians and why he in a number of texts agitated for his and his peers' right to perform archaeological research (Djurklou 1872, 1873, 1873–74).

Djurklou's texts were published with support from the Society, who in 1871 founded the journal *Svenska fornminnesföreningens tidskrift* (Journal of the Swedish Antiquarian Society). The journal became a very popular and important forum where the members of the Society could debate on archaeological issues. An increase of specialized publications is a second point in the process of professionalisation, and already in 1864 Bror Emil Hildebrand and the Academy founded *Antikvarisk tidskrift för Sverige* (Antiquarian Journal for Sweden). It was not published regularly and in order to compete with the journal produced by the Society, Hans Hildebrand in 1872 initiated *Månadsbladet* (The Monthly Paper). Needless to say, both groups aimed to enhance their influence within the antiquarian discourse by having their own publications.

This leads us to a third characteristic of professionalisation which is to define and emphasise the boundaries of one's own discipline, both in order to separate it from adjacent disciplines and from amateurs. Such boundaries can be drawn in many different ways, where the production of argumentative texts is among the most important. The polemic between Djurklou and Hildebrand in a series of texts from the early 1870's can exemplify this. Djurklou argued that the private antiquarians had the same goal as the officials did, and that their differences was only a matter of how these goals could best be achieved. He considered the Law to be too weak a protection for the monuments, as state attorneys seldom thought it worth the trouble to prosecute on the grounds of it. Private and local researchers were better armed than any officials in Stockholm to deal with such matters in their own regions and their interests should be encouraged rather than hindered. Furthermore Djurklou did not think private collections constituted a threat to the thought of a national collection. The former collections would normally only last a generation (until the owner's death), and then the National Museum could buy whatever they wanted unless the collection had already been endowed to them (Djurklou 1872).

Hildebrand for his part repeatedly stressed that archaeology, like geology and zoology, was an independent natural science, and disparagingly complained that the dilettantes did not devote themselves to serious archaeology but to simple plundering and non-organised collecting. Since the Hildebrands were the official antiquarians they were also authorised to influence the judicial definition of what was to be considered as proper archaeology and not; who was authorised to carry out excavations and, as will be outlined further below, what objects that were to be defined as 'scientific' archaeological objects and how they were to be examined (Hildebrand 1873a; 1873c).

Hvad den privata fornforskningen väntar af 1873 års riksdag.

Af

G. Djurklou.

På svenska riksdagens bord hvilar för närvarande en kongl. proposition om ändring af Kongl. Maj:ts nådiga förordningar af den 16 Februari 1864 och den 29 November 1867 i sådan riktning, att fornfynd af bronz skulle af enskilda personer och andra offentliga samlingar än riksmuseum få inköpas utan att till detta eller Kongl. Maj:t och kronan förut hembjudas. För denna nådiga proposition måste den fria forskningens vänner vara särdeles tacksamme, och om den — såsom man vågar hoppas och vänta — vinner riksdagens bifall, så har derigenom den antiqvariska forskningen i vårt land förts ett godt steg framåt, emedan detta lagförslag innebär icke blott ett tydligt medgifvande för den private fornforskaren att bereda sig lättare tillfälle att studera bronzfynden utan äfven — hvad som är af större vikt — ett erkännande af fornforskningens berättigande, äfven då den idkas oberoende af den härtill af staten förordnade vetenskapliga institutionen. Detta är ett resultat, som, rätt uppfattadt, i sig bär fröet till en lifigare och mera allmän vetenskaplig sträfvan att kraftigare än som hitintills skett och kunnat ske medverka till lösningen af den nordiska archæologiens viktigaste frågor. Vilja och — man torde väl icke kunna alldeles förneka det — äfven förmåga att häruti deltaga saknas icke i vårt land, men medvetandet att ett dylikt arbete endast under vissa och för den fria forskningen långt ifrån uppmuntrande vilkor är berättigadt, samt fruktan för kronåklagares mindre välkomna inblandning i en rent vetenskaplig verksamhet, hafva framkallat en skygghet, som ganska många omöjligen kunna öfvervinna. Visserligen är det en temligen allmän och betryggande erfarenhet, att de öfver-

Figur 2. The polemic text *Hvad den privata fornforskningen väntar af 1873 års riksdag* (1873) written by Nils Gabriel Djurklou.

A couple of years later Hildebrand became involved in another polemic with the artist and private researcher Nils Månsson Mandelgren (1813–1899), who was one of the founders of the Society and thereby a sworn enemy⁵. The polemic started with Hildebrand denying Mandelgren funds for the publication of *Atlas till Sveriges odlingshistoria* (Atlas of the farming history of Sweden). Mandelgren became furious and wrote *Några bidrag till den svenska arkeologiska forskningens historia... under den tid Bror Emil Hildebrand innehaft riksantikvarieämbetet* (Some contributions to the history of Swedish archaeological research... in the time of Bror Emil Hildebrand 1882 (1876))⁶. His attack on the Hildebrands is severe, among other things Hildebrand jr is accused of being a dilettante and lacking a capacity for original and independent research. Mandelgren hoped that the mere existence of the Society would finally lead to the abolition of the position of National Antiquarian, which in turn would mean that research could finally be free.

Parts of Mandelgren's statements were close to libellous and Montelius refuted his claims in two notices in a daily newspaper. Hans Hildebrand also retaliated by publishing a review where he tore Mandelgren's *Atlas* to pieces (Hildebrand 1878).

A fourth feature of professionalisation to be shortly outlined was the development of training systems and specialist qualifications, such as the Ph.D degree, in order to guarantee 'scientific competence' and to promote the possibility for its practitioners to make careers within the discipline. Hjalmar Stolpe had a Ph. D. in entomology. Both Hans Hildebrand and Montelius defended their theses with archaeological content at the philosophical faculty at Uppsala University, but since archaeology was not a discipline of its own their work was done within the subject of history. There was no formal education in archaeology in Sweden until the turn of the 20th century⁷, although Hans Hildebrand argued for founding an institution and professorship in archaeology already in 1875 (Hildebrand 1875a). Two years earlier, 1873, he held an "archaeological course" which included an excavation. In another context the same year he emphasised the importance of educating archaeologists:

...those who devote themselves to scientific archaeology are extremely few. This is undeniably a misfortune, so much more dangerous, as the friends of a more superficial study of the past can make their interests valid above those of the scientific research by their sheer numbers. To rectify this unsatisfactory state of things there is only one way – one must with all one's might strive to increase the number of scientific archaeologists (Hildebrand 1873a:87, our transl.).

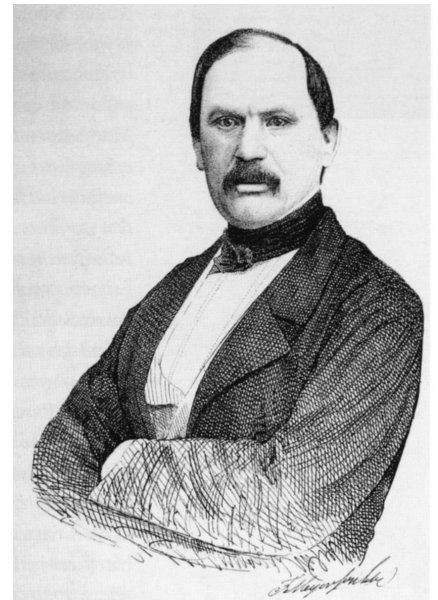
This citation clearly illustrates that it was not only a matter of educating the right sort of archaeologist, but also to increase their number.

So far, both networks do much the same things, albeit a little differently. Both start journals and associations, both try to define and emphasise the borders of the subject and the power balance between them was far more equal than the Whig version of this history tells us. In this case much of the history-writing of this epoch has actually been written by the Hildebrand family themselves (for an example see Hildebrand 1937–38, for a discussion see Nordbladh 2005). The officials had more control over the judicial matters than the private antiquarians, but not complete control. The latter group managed to get the bronzes exempt from the state's right to purchase antiquities in 1873, and Hildebrand senior's response was a true lamentation of the success of the networking efforts of his opponents.

I am completely beaten. My adversaries, Professor Nilsson, an insignificant baron Djurkloo of Nerike and their confratres have agitated in an unprecedented way through letters, brochures, oral chatter and tampering. The pretensions of diletantism have prevailed over the claims of science, selfishness over patriotism (Hildebrand to Eurén in Sellberg unpubl, our transl.).

The dividing line between these networks is well defined, but that does not stop individuals to cross them or try to infiltrate the organisation of the other. Djurklou was called as an active working member of the Academy at the same time as he was fired as its curator, and he received his calling right under the nose of Hildebrand jr, who was the other candidate. Montelius on the other hand consciously infiltrated the Society in order to defend Hildebrand sr and also to mediate between the two organisations (Sellberg unpubl.).

Both groups had members or nodes of the Swedish nobility that moved in the highest circles, both groups contained intellectuals and university professors. It has been suggested that one of the reasons for the intense dislike between Hildebrand and Mandelgren was that they were too alike (Nordbladh 2005).

Figur 3. The artist, ethnologist and sworn antagonist of the Hildebrands, Nils Månsson Mandelgren (1813-1899) (Folkliivsarkivet, Lund. Photo: UB Media).

Practice as argument

A crucial fifth point in professionalisation is the construction of a professional ethics with standardisation and formalisation of concepts, theories and methods. It sets the norms which form a boundary against other actors, and at the same time it makes communication and peer evaluation within the profession possible (Morell 1990).

An important aspect of the creation of a professional ethics was to write instructions for how the work within the enterprise was to be done. It is against such a background we want to understand why Hans Hildebrand, Oscar Montelius and Hjalmar Stolpe wrote a number of articles and memos where the focus was placed on archaeological method.

In two contributions from the 1870's Hildebrand closely prescribed how an archaeological survey should be done, what details to include and how the descriptions should be made (1873b; 1875b). According to him, he did this because the Academy received such a variety of information from the local antiquarian societies that a standardisation was necessary for making systematisation of this disparate information possible. In yet another instruction Hildebrand ventilated the issue of documenting rune-stones (1872). Among other things, he prescribed the use of squared paper when documenting rune stones as this would give a documentation in a particular scale and thus be more "true" (Hildebrand 1872:140). The use of squared paper was one of the things that made Stolpe famous for his contemporary excavations in Birka and Vendel (Ambrosiani & Eriksson 1991:39–43). He was indeed scrupulous in his documentations as if to show off the supremacy of the scientific archaeology and point a finger at the difference between this and the other practices (1889:461). Who first used squared paper for documentation in archaeology is perhaps of secondary importance. It can be noted, though, that it was known in Sweden already during the late 18th and early 19th centuries. Carl Georg Brunius, for example, used the method in 1815 when documenting rock carvings in Bohuslän (Sjöberg 1991)⁸.

The methods of documentation became one crucial point in the debate between Hildebrand and Mandelgren. The latter advocated other methods than Hildebrand, methods which he felt were far superior. Hildebrand had had the nerve to neglect to mention them at all (Mandelgren 1873–74; see Hildebrand 1872). From this we can conclude that various, competing methods of documentation of rune stones coexisted and that the ongoing conflict most certainly influenced the choice of method. It also becomes obvious that the argument about which methods that ought to be used or not was an important component in the conflict itself. We argue that differences and alternatives in existing methods were accentuated as arguments in the conflict, but also that new methods were actually developed in order to surpass each other in the fight over the right to define which ones would be the most appropriate in the discourse of archaeology. Conflicts and power aspirations are of course not the only factors, but they have seldom been discussed, in this context.

The excavation techniques were also drawn into the process of professionalisation and used as an argument in the conflict between the private and the official antiquarians. In a memo written in connection with his excavations on Birka, Stolpe declared his opinions of how excavations of barrows should be performed (Stolpe in Hallström 1913:25–26, see also Stolpe 1889 and Stolpe in Lindberg 1996). After removing the top soil, the barrow should be excavated from the side. To begin in the centre was, he noted, the method of treasure hunters and grave robbers. Montelius too emphasised the importance of precise and accurate examinations of barrows and warned others against trusting badly performed and documented excavations (1884). The examples of unscientifically conducted excavations which had weakened the scientific value of the objects explored

Figur 4. The National Antiquarian Hans Hildebrand in action, documenting Rökstenen, in Östergötland county (ATA:s bildsamling).

were numerous. The target of their critique was certainly the private antiquarians, whose opportunities to perform their own examinations were markedly cut down by the Law of 1867 (see Djurklou 1872:43–45) – a law, which Bror Emil Hildebrand had had a strong influence on⁹. In his capacity of National Antiquarian, he was also the one who granted permissions to excavate. The official antiquarians strengthened their position juridically.

The demand that every excavator had to apply for permission of the National Antiquarian was emphasised, and Hans Hildebrand advocated that it could only be given to those considered scientifically competent (1873c:32). For an excavation to be scientific, one had to scrupulously note all find contexts, i.e. where in the barrow the artefacts were found and in which combinations, but also make sure that the construction and building phases of the barrow were documented. Djurklou on the other hand argued that all lovers of antiquity should have the right to excavate and that it was irrelevant to science who performed such missions as long as one noted the find contexts and let the artefacts be examined by an expert. He was of the opinion that private antiquarians were competent to do this (1873:4; see also Djurklou 1872:43–45).

Was there any difference in how excavations of barrows were performed by private and official antiquarians? A general trend was that while the official excavators were particular about performing rather extensive digs (Floderus & Gustawsson 1946:282, as an example see Montelius 1873), the private researchers tended to

Figur 5. A self-portrait by Hjalmar Stolpe (ATA Oscar Montelius arkiv).

stick to the older tradition of digging their way to the artefacts in the centre through a hole or small shaft, however noting construction details or building phases along the way (compare excavation reports published in *Runa* 1844–1874 and examples in *Svenska fornminnesföreningens tidskrift* 1871–1905, for a general discussion on barrow excavation in Scandinavia see Gansum 2004).

What can this change in excavation strategy tell us? It is a manifestation in action of the most central and fundamental difference between these two groups. They had their interest of the artefacts as a common denominator, but they had differing views of the purposes of collecting them. This was the basic difference in the controversy of the state's prior option of purchase of bronze artefacts. In an article in the *Antikvarisk Tidskrift för Sverige* (Antiquarian Journal of Sweden) Hans Hildebrand emphasised the importance for the collection of the National Museum of Antiquities that yearly, scientific excavations were made in order to find artefacts in securely documented contexts (1881). Both groups considered collections essential for scientific research, but while the private antiquarians were content with smaller private collections Hans Hildebrand repeatedly emphasised that a scientific archaeology depended upon comprehensive collections. Only one was needed; the one in Stockholm: "Without lots of artefacts no science!", as he put it in 1873 (1873c:14, our transl.).

Behind these different claims was an epistemological difference that Hildebrand was keen to point out. For the private actors and the local antiquarian societies the purpose of antiquarian research was to draw conclusions about ancient customs and ways of living in a regional perspective (Djurklou 1873; Zachrisson 1997:40–41). The artefacts had a local pedagogical and esthetical value which made them desirable items to collect. With such an epistemological stance and with the artefacts in themselves as the main objects you simply did not need any gigantic collections, and the sole purpose of excavation would be to retrieve the artefacts. Djurklou also argued that since the objects were threatened to be destroyed by natural processes if left in the ground, it was more important that they were excavated at all rather than to argue about who did the job (1873:4).

Hildebrand and Montelius shared the view that antiquarian research aimed at knowledge of ancient culture, taste and way of living, but for them this was just the first step of the comparative archaeology which aimed to map the cultural evolution of Sweden in comparison to the rest of Scandinavia and Europe. To do this one needed to study the typological sequence of the artefacts. For them, this method separated the wheat from the chaff as far as science was concerned.

To be an archaeologist it takes something more than to be able to distinguish an axe from a knife or bronze from iron. One must – if I may use a metaphor – dissect the artefact to reach its inner essence. To limit oneself to the artefacts of the nearest region or even those of Sweden is no longer possible... (1873c:15, our transl.).

A proper archaeologist should spend fulltime workdays on his profession, and preferably his whole life, a professional concept that Djurklou was quick to criticize. Mandelgren on his part could not understand how "...the arrangement of artefacts by a folding rule, so that differences in length or breadth of a single millimetre is taken into consideration..." could be called science (1982 (1876):28, our transl.).

For system builders like Hildebrand and Montelius single artefacts were not interesting in themselves – only in comparison to other items could their true scientific value be attained. The creation of relative chronologies from typological observations demanded careful documentation of find contexts, which in turn meant extensive excavation. For the private researchers extensive exca-

vations were not only unnecessary, but also destructive. They threatened the monuments which the local antiquarian societies had taken as their mission to preserve. The prime characteristic of the monuments, apart from their function as containers of artefacts, was their nostalgic value. They were treasured features of the landscape and proof of the ancient and glorious past of the district. For Djurklou it was important that monuments were not destroyed more than necessary by excavation (Djurklou 1873).

Up until 1873 the competing networks seemed equally stable. The private antiquarians managed to have the bronzes exempt from the state's prior option of purchase in the Law, while the officials wrote the Law and had the power to grant excavation permits. The archaeological congress in Stockholm in 1874 gave Hans Hildebrand and Montelius European renown and presented the Academy as the centre of scientific archaeological knowledge in Sweden. The officials also looked after their interests by becoming members of the Society, and in 1874 Montelius became its secretary. On the other hand, Hans Hildebrand left the organisation in opposition to Djurklou's comments on Hildebrand's paper of 1873 (Sellberg unpubl.).

Settlements as an archaeological category

In the middle of this, a new archaeological category was evoked by the antiquarians; settlements. We aim to show how settlements as an archaeological category were enrolled into the network of the official antiquarians and how the excavation of them was used as an argument in the negotiation. We will argue that the contemporary notion of a scientific archaeological practice was the product/effect of that negotiation.

Within the history of archaeology this growing interest for settlements has been explained internalistically as well as externalistically. Most internalistic explanations rest on the importance of new discoveries and new finds along with assumptions of progression and improvement of field methods and techniques. Added to this is the genius of certain individuals, where each tradition seems to have its own father of scientific field archaeology (see for example Malina & Vašíček 1990). Within an externalistic framework, factors outside of archaeology are used to explain changes (usually termed 'developments'). Nationalism or infrastructural land development are said to be crucial to understanding how archaeologists came to acknowledge new categories like settlements, and how the archaeological practice changed as vertical stratigraphical excavations were supplemented by large scale horizontal ones (Trigger 1989). Trigger also states that the greatest advances within settlement archaeology occurred between 1920 and 1940. For Sweden, it has been claimed that there was no settlement archaeology to speak of until a couple of decades into the 20th century:

During the time of Hans Hildebrand and Montelius it was mostly stray finds and graves that were of interest. The investigation of megaliths was an important part, while settlement examinations did not occur. One exception however was the excavations of the cave Stora Förvar... (Floderus & Gustawsson 1946:282, our transl.).

As far as we can tell, this is an over-simplification. To avoid yet another Whig version of the history of Swedish archaeology, we have to point out that even though the concept of settlements was new there was an awareness that people in older times had to have lived somewhere and in some way. Many stray finds were associated with the living rather than the dead. There was also an awareness of unexplained features, "dark patches" found on certain excavations, which in a few cases can be seen in the advises on how to excavate:

Examination of walls and foundations of houses is best done by digging cross-ways, right through the length of the wall or foundation. The same thing can be done when examining filled and indistinct moats and ditches. In the former case you will soon expose the wall, in the latter the earth will show, by its difference in colour and quality, if any hollow has previously been here, that have been filled by the collapse of earth or by other consequences of the passing of time (Wallman 1838:52, our transl.).

This awareness opened up for new finds in the unclassified zone between stray finds and proper foundations of houses. Especially flints found in well-defined concentrations gave rise to concepts previously not used. The curator of the Gothenburg Museum, A. W. Malm, presented a “place of work” for flint knapping at a conference in Scotland 1863 (Andersson & Wigforss 2005). The secretary of the Antiquarian Society of Gothenburg and Bohuslän, Wilhelm Berg, used the same concept (Berg 1875). In other regions the same phenomenon was simply called “coastal finds” (Kurck 1872).

Finds of different kinds of living quarters in the rest of Europe played an important part in the Swedish antiquarian journals. The “Køkkenmødding commission” in Denmark made its first excavations in the end of the 1840’s which led to a quest for similar sites in Sweden as well (Gustavsson 2003:43). The lake dwellings in Switzerland became visible at the bottom of lakes during the extremely dry summers of the 1850’s, and several Palaeolithic caves were excavated in England, France and Belgium during the 1850’s and 1860’s. These three phenomena were regularly brought into the Swedish discussion, and among other things it was considered theoretically possible to find “lake dwellings” in Swedish lakes when lowering their surface (Kurck 1872; Reventlov 1886a; Retzius & Wallengren 1903; Frödin 1910). As this was a frequent procedure in Sweden at the time¹⁰, there were many opportunities for the archaeologically minded to try to prove this hypothesis. Such observations and excavations along with the systematic surveys mentioned earlier kept increasing the number of known sites of Stone Age settlements. By 1904, 56 areas each containing one or several such sites were identified (Kjellmark 1904). Up until the 1860’s most excavations in Sweden were made in graves, but gradually Stone Age settlements received more attention. It is not always easy to tell which of the sites mentioned in the contemporary literature had been excavated, but several of those mentioned in the following paragraph were frequently cited for one or even two decades.

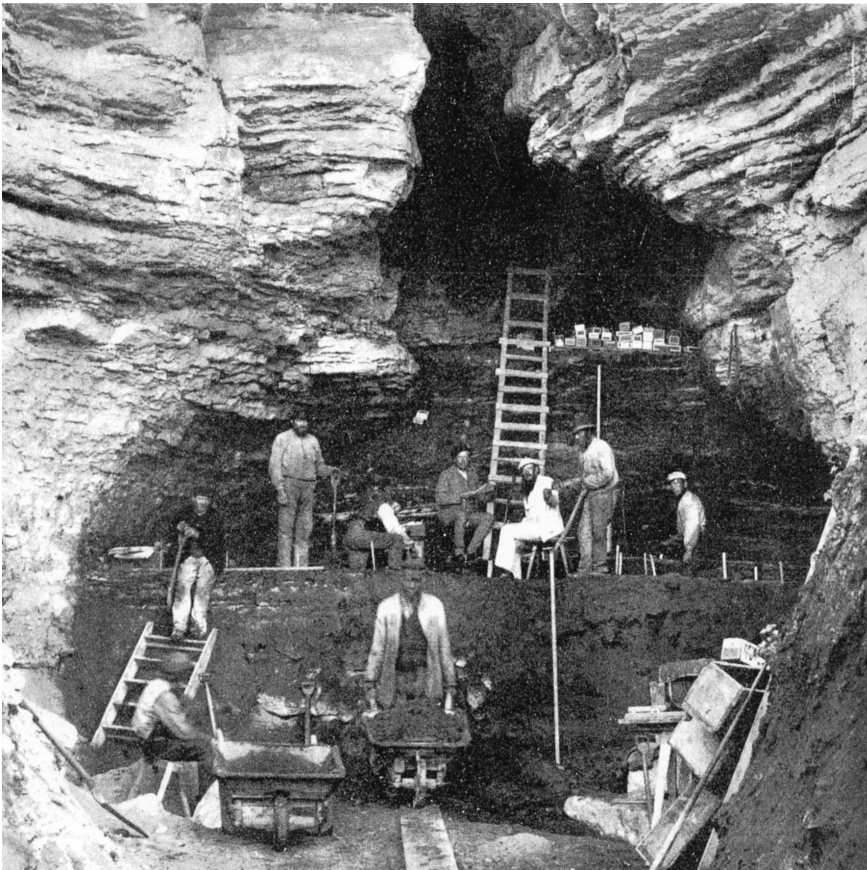
Early excavations of settlements

We have already mentioned the finds of Malm and Berg in Gothenburg. Two of the earliest excavations of settlements (a shell midden and a site with remains which were considered house foundations) were conducted in the 1850’s by Carl Gyllenstierna and Nils Gustav Bruzelius (Gustavsson 2003)¹¹. In 1871, Montelius excavated a Stone Age settlement in Tanum, Bohuslän, found when he was examining the space between some standing stones (ATA Serie F, Bohuslän). In the same year Stolpe started the excavations of the black earth of Birka and the network of which he was a part boosted his efforts and made his work stand as an example to others. By doing this, they activated fieldwork and practice as an argument into their negotiations. By the 1880’s, the archaeologically motivated excavations of settlements had increased. The Reventlov brothers, both earls of the Swedish nobility, made their finds at Ringsjön (Lake Ring) in 1881, and during the summers to come they excavated several sites in the area (Reventlov 1886a; 1886b; 1905). The Headmaster of the school for deaf children in Vänersborg, Fredrik Nordin, dug “Kämpagrafvar” (“graves of giants”, which turned out to be Iron

Age houses) in 1886 (Nordin 1886a; 1886b; 1888)¹², and Kolmodin and Stolpe initiated the excavations of the cave Stora Förvar in 1888 (see ATA Go Ekstad sn. Stora förvar, Kolmodin & Almgren-Stolpe and Stora Förvar, Diverse, see also Schnittger & Rydh 1940). The Headmaster Hans Hansson dug Stone Age settlements on Gotland in the beginning of the 1890's (Hansson 1900), and dr Carl Wibling did the same in the province of Blekinge (Wibling 1894)¹³. Gustaf Retzius and Hans Wallengren excavated several caves at Kullaberg in the summer of 1902 (Retzius & Wallengren 1903), Oscar Almgren took his students to Åloppe in 1901 (Almgren 1905a; 1905b; ATA Up Nysätra, Åloppe), Kjellmark made his investigations of Järavallen in 1901–1904 (Kjellmark 1905), whilst Otto Frödin and Gustaf Hallström excavated a køkkenmødding in Änneröd in 1905 (Frödin 1907; ATA Bo Skee sn. Änneröd).

Most of the actors we have mentioned here all had contact with the National Antiquarian and the Academy and had received permission to excavate from the former. One part of the network was tied together through shared goals and practices, while other parts, like the excavators above, were consciously created and gradually formalised. The National Antiquarian had the power to refuse permission or to grant excavation passports on a yearly basis. Among those who received these yearly permissions we find several of those excavating settlements (see Floderus & Gustawsson 1946:280). Complaints of the difficulty to receive permission came primarily from members and sub-organisations of the competing network, like Djurklou (1872:43–46).

The process outlined above, where settlements became a category, is clearly reflected in changes in the Law of Antiquities during this century. In the Law of 1828 the arguments for protecting monuments are based on notions of honour and respect (Swensk Författningssamling 1828), while in the version of 1867 this has been supplemented by stating their value to science (Swensk Författningssamling 1867). By 1886, deserted settlements and features close to them are protected

Figur 6. A photo of the excavation of the cave Stora Förvar in the late 1880s (ATA:s bildsamling).

(Svensk Författningssamling 1886). Their value to sentiment was considered low as they were not visible above ground, but Hans Hildebrand stressed their scientific importance elsewhere. In the legal battle of the protection of the 'black earth' of Björkö (Birka) between the Academy and a private citizen named Nils Persson, he stated:

To decide whether the black earth or something similar to that is an antique monument or not, lies outside the jurisdiction of a court of Law, for it is a purely scientific matter that can only be settled on scientific grounds. --- Persson is of the opinion... that the black earth is not an antique monument. To my knowledge, he has not gained competence through previous archaeological studies to give a verdict of any validity on this issue. (Hildebrand 1884:75, our transl.).

The consequence of his argument is that settlements of any kind are part of an arena where only professionals may enter.

Settlements as boundary objects

The concept of boundary objects was coined by Star & Griesemer (1999 [1989]) as part of a redefinition of the material part of ANT. In a later rephrasing such objects are defined like this:

Boundary objects are those objects that both inhabit several communities of practice and satisfy the informational requirements of each of them. Boundary objects are thus plastic enough to adapt to local needs and constraints of the several parties employing them, yet robust enough to maintain a common identity across sites. They are weakly structured in common use and become strongly structured in individual-site use. These objects may be abstract or concrete (Bowker & Star 1999:297).

Boundary objects are also characterized by the fact that the spreading of information and inscriptions passes through them, a process which is called obligatory points of passage within ANT. These passage points allow the network to expand in a certain direction (Latour 1987) and finally to let the arguments or the results of the negotiation become black-boxed.

We suggest that Stone Age settlements can be seen as boundary objects between three different communities of practice; archaeology, geology and anthropology, thus expanding the network of the official antiquarians in a particular direction by bringing two other networks together into one joint network. It is well known that individuals from these three aspiring professional groups moved in the same social circles and were personally acquainted (Baudou 1997, 2004; Ljungström 2004).

Their interests and goals are similar on different levels:

- they are comparatively new subjects in the 1880's
- they want to define themselves as natural sciences, in particular in relation to the contemporary humanities latin, greek and history which dominated Swedish universities
- their empirical base includes material gathered in the field
- on their joint agenda was the urge to investigate who were the first inhabitants in Sweden and when they arrived after the Ice Age¹⁴

In the contemporary scientific journals these actors rely upon the statements of each other, and much of the information passes through a discussion of Stone

Age settlements. All three disciplines are devoted to different aspects of Swedish history; its landscape, its culture and the physical remains of its earliest inhabitants. Bror Emil Hildebrand stated that geology and archaeology were closely related disciplines whose cooperation had led to finds of the utmost importance. The practical cooperation between geologists and archaeologists in Sweden in the surveying of ancient monuments is highlighted. He also mentioned the need to study craniums and bones found in graves to gain knowledge of the earliest inhabitants, and thus indirectly indicated the cooperation with anthropologists (Hildebrand 1864). A decade later his son was one of the founders of the Anthropological Society in Stockholm along with his friends Montelius, Stolpe and Retzius (Ljungström 2004). In the journal *Ymer* geologists and archaeologists debated their relationship (Nordlund 2001).

Members of all three disciplines excavated Stone Age settlements. Their field practices were not identical, but they partly overlapped. In spite of their common interest there was no competition. Instead, they used the specific arguments from each other to reinforce their own group. The geologists were busy with the elevation of the land after the latest Ice Age, and their arguments are constantly evoked by the archaeologists. They, on the other hand, identified settlements and systematically compiled stray finds according to province, and the geologists used this as a reinforcement of their own argument (for example Hollender 1901, see also Nordlund 2001). The physical anthropologists' interest lay with the remains of the earliest inhabitants of the land and to some degree to their relationship with the present population, an interest they shared with the archaeologists who used this information into the newly developed typological results. By jointly defining Stone Age settlements (in the case of anthropologists usually caves) as an arena for the natural sciences, they excluded other forms of antiquarian interests of other groups. Stone Age settlements become an important aspect of the archaeological professionalisation from the 1880's on.

An example of professionalisation through practice

Explicit mention of field methods or techniques is scarce, other than that most excavators state their ambition to be systematic. The Reventlows began their season of 1887 by measuring and mapping of the excavated area of the previous year. One sentence in their report dealt with excavation technique:

The site that was to be examined was divided into squares the size of one square metre, which are each marked by a number on the map of the excavations of the years 1886 and 1887 (Reventlov 1889:78, our transl.).

A "stone collector" on Gotland made finds that came to the attention of the National Antiquarian, who gave the previously mentioned Hans Hansson the mission to find the site and excavate it on behalf of the Academy. He did this during three seasons between 1891 and 1893. In total he excavated a thousand square metres. His original strategy was to divide a small area into squares of 4 m², dig through each such square and keep the finds in it separate. When he had done only two squares, he received post from Stockholm with new detailed instructions on settlement excavation from the National Antiquarian, which made him change his tactics. Since Stolpe's work was being promoted as exemplary, Hansson visited him on Stora Förvar explicitly to learn his methods in practice. He stayed for a few days, and when he returned he brought with him labourers who had previously been on Stolpe's excavations "and therefore were used to this way of working" (Hansson 1900:4, our transl., see also Hansson in ATA Go Hafdhem sn, Go Näs sn A-Ö, Brevserie 1). With the new strategy the area was divided into smaller squares, although Hansson never mentioned their exact size.

... the upper layer disturbed by tillage was carefully dug away with a spade whereupon the loosened earth was diligently sought through and the objects found therein were specially labelled and kept separately. The undisturbed layer next to the subsoil was extremely conscientiously excavated with sheath knives, and for each find a wooden stick was put down with the same number as the find was given in the record. Each area was then measured with a standard surveyor's cross and was drawn, along with all find spots, on squared paper in a 1:20 scale (Hansson 1900:3–4, our transl.).

The change of tools, from spades to knives, was particularly emphasised by Hildebrand (Hildebrand 1893)¹⁵. The geologists added to his procedure by appending parts of their own practice. Following Kjellmark's presentation of 1904 the routine can be summarized and divided like this:

- First you determine the location of the site in relation to the surface of the sea
- You proceed with a geological survey
- The actual archaeological work comes next. This is not specified by Kjellmark other than to start with small test pits. It is described as a purely mechanical work that demands a sense of order, and he gives the advice to dig until you have enough finds to determine the chronological position of the site
- A full geological examination and mapping were to follow
- Publication and proper recording of finds

The instructions of the National Antiquarian fit quite snugly into the third point. Kjellmark himself wrote elsewhere in detail of the archaeological method he used. The area was divided in squares of 1 m², which were labelled in coordinates using letters and numbers. Each square was excavated separately. The layer disturbed by the plough was removed with a shovel, sifted and examined on a specially made table. The finds were separately labelled. All other layers were dug using "ordinary botanist spades", 15 cm long, where all finds were documented and measured in situ before the loosened earth was sifted and examined on the table (Kjellmark 1905).

Figur 7. An excavation of a Stone Age settlement conducted at Kullens fyr, Högnäs, by Knut Kjellmark in 1902-04 (ATA Axel Bagges "boplatsarkiv", Vol 4).

Different communities of practice lend parts of their strategies into a joint routine where they do not compete but supplement each other. The example of Hansson clearly shows how the National Antiquarian sent instructions to parts of his network, where his model is immediately turned into practice. This way each actor legitimized the scientific nature of the practice of the others.

From the point of professionalisation we can clearly see how they strive for standardisation, special methods and concepts. It is no longer enough that finds and features are the result of a systematic investigation, but a particular system that is regulated in detail has to be used for it to be considered scientific. New procedures are added by instructions and the thought that the work requires special, practical training can be identified. This process continues and strengthens into the first two decades of the 20th century.

Conclusions

The purpose of this study has been to discuss the professionalisation of Swedish archaeology from a constructivist perspective, with special focus on the role of fieldwork in the process. We have taken our theoretical inspiration from actor network theory where the study of conflicts is essential. Two different and competing networks, the private and the official antiquarians of the 19th century, were studied using five criteria of professionalisation; the emergence of paid specialized positions, an increase of specialized publications, definition of the discipline's boundaries, the development of training systems and specialized qualifications such as the Ph. D-degree, and finally the construction of an ethics with standardization and formalization of concepts, theories and methods.

The conflict between the private and official antiquarians was sparked by the new Law of Antiquities from 1867. On the surface their quarrel centred on the state's right to prior option of purchase of artefacts including bronze but essentially the right to conduct archaeological research and the right to define "proper" archaeology was at stake. The traditional histories of archaeology in Sweden usually consider the Hildebrands and Montelius as the official genealogy, but we argue that for a few years the networks were evenly matched. Members of both groups competed for paid posts and both started new publications where they tried to define the discipline's boundaries, i. e. they both took part in a process of professionalisation but with different kinds of professionals as their goal.

Our focus has been on the role of field work in both negotiations/conflicts and professionalisation (especially the fourth and fifth points mentioned above). Differences in the choice of methods were emphasised by both sides and the negotiations resulted in new field practices. As an example we have described the conflict between Hans Hildebrand and Nils Månsson Mandelgren on how to document rune stones, where the former among other things prescribed the use of squared paper while the latter preferred tracing the runes with a pencil. They argued about which method was the best and most true in order to promote it as standard practice.

The official antiquarians favoured extensive barrow excavations with detailed documentation, while the private researchers argued that any disturbance of the monuments should be kept to a minimum for the sake of respect for the past. Both groups wanted to reach the artefacts but for different reasons. For the private antiquarians they had a pedagogical and esthetical value which made them desirable items to collect, while the officials wanted extensive collections with the purpose of creating chronological order through comparisons.

Settlements, especially from the Stone Age, were evoked as a new archaeological category during this period. They were quickly appropriated by the officials, partly because the battle between the groups had petered out, but partly because the private antiquarians did not extend their arguments of honour and respect to

them. Instead, the officials used settlements and the excavation of them to expand their network in a different direction. We argue that the Stone Age settlements became boundary objects between archaeologists, geologists and anthropologists, and that much of the information between them passed through the concept of settlements. The practices of these three emerging disciplines were different but not incompatible, and over a period of time an ideal excavation practice was formulated. In part this is done through instructions from the centre of the network, the National Antiquarian Hans Hildebrand, which others picked up and transformed into action. The excavation method was prescribed in detail and made so specific that special training was necessary. Stolpe's method was presented as the ideal, and others visited his digs to learn. They even brought workers away with them to their own excavations to get labourers used to this way of working.

Our conclusion is that any claims that certain practices are more scientific than others are a result of negotiations between and within networks of actors and actants. Once the negotiations peter out, the results are stabilized and black-boxed, i. e. they become the "normal" or "standard" procedure until a competing network starts questioning them...

¹ This paper is written within the frame of our project, The history of archaeological practice in Sweden 1500-2000, financed by The Swedish Research Council (for further details see Gillberg & Jensen 2004).

² We would also like to add another feature, which was the increasing interest in the history of one's own profession in order to legitimize its existence by outlining its prehistory. Both Hans Hildebrand and above all Montelius wrote expositions on the history of archaeology listing official antiquarians since the beginning of antiquarianism (Jensen 2001). It is therefore interesting to note that in their first notice to attend from 1869, the Swedish Antiquarian Society listed old, often stigmatized, antiquarians such as the so called rudbeckians Erik Julius Biörner and Johan Göransson, and not those of the official genealogy, like Johannes Bureus or Johan Hadorph (Nordbladh 2005:350-351).

³ This was advised to him by Christian Jürgensen Thomsen in 1837, i.e. the same year Hildebrand became the National Antiquarian (Baudou 2004:157-158).

⁴ Hjalmar Stolpe was employed as an assistant by the Academy in 1874.

⁵ It can be noted that Mandelgren had known Bror Emil Hildebrand since his adolescence (Nordbladh 2005). How much of the genesis for their antagonism that can be found in their early acquaintance is difficult to say. This is an example of how biographical studies could give other angles on conflicts traditionally viewed as purely scientific.

⁶ This is the short title, as the full version states all Hildebrands titles and honours and covers around 11 lines!

⁷ Sporadic university lectures in archaeology were given at the University of Lund from the middle of the 19th century. Montelius gave lectures on Nordic archaeology at Stockholms Högskola 1887-1893 (Floderus & Gustawsson 1946).

⁸ There are reasons to believe that this method was used already by Johannes Bureus in the early 17th century when he documented rune stones (Hildebrand 1910:185).

⁹ Already in the Law of 1828 it was stated that it was necessary to receive permission from the Academy to excavate (Swensk Författningssamling 1828).

¹⁰ This was a regular procedure in several provinces in Sweden during the 19th century. It was done to increase the arable land.

¹¹ The first excavation of a settlement in Sweden that we know of was conducted on Birka by the antiquarians Johan Hadorph and Johan Peringskiöld in the 1680s (Hadorph 1687).

¹² Later, in 1905, Nordin also excavated a Stone Age settlement (Nordin 1907).

¹³ As our study is based on the content in contemporary journals, the material consists of those reports that were sent in to the National Antiquarian and published. Perhaps there were more people excavating, but as they did not send in a written report they are invisible to us today.

¹⁴ From an externalistic perspective it could be argued that the quest for the origins of the Swedes was nourished by the growing nationalism and the notion about racial and biological differences between nations and people (see Jensen 2005:37-38). In the 18th and 19th century it was commonly believed that the Laplanders were the first inhabitants in Sweden. This concept was outmanoeuvred at the turn of the 20th century. With archaeological, anthropological and geological evidence it was instead emphasised that the Swedes descended from the Germanic people, who were supposed to have colonised the country already during the older part of the Stone Age (cf. Montelius 1877, Montelius 1919).

¹⁵ It can be noted that knives had for a long time been in regular use excavating barrows in order to avoid destroying the finds, especially the fragile urns (cf. Bruzelius 1822).

References

Published sources

- Almgren, Oscar. 1905a. Uppländska stenåldersboplatser. *Ymer* 25, p. 461–463.
- Almgren, Oscar. 1905b. En nyupptäckt stenåldersboplatz vid Bråviken. *Meddelanden från Östergötlands Fornminnesförening* 28.
- Ambrosiani, Björn & Eriksson, Bo G. 1991. *Birka Vikingastaden*, vol. 1. Viken/Stockholm.
- Amsterdamska, Olga. 1990. Surely, You Must be Joking, Monsieur Latour! *Science, Technology and Human Values* 15, p. 495–504.
- Andersson, Stina & Wigforss, Johan. 2004. *Senmesolitikum i Göteborgs- och Alingsåsområdena*. Gotarc Serie C, Arkeologiska Skrifter No 58. Göteborg.
- Arwill-Nordbladh, Elisabeth. 2005. Tankar om en professionalisering – Hanna Rydhs formativa tid. In J. Goldhahn (ed) *Från Worm till Welinder. Åtta essäer om arkeologins disciplinhistoriska praxis*, Gotarc Serie C, Arkeologiska skrifter No 60, p. 109–142. Göteborg.
- Bachman, Marie-Louise. 1969. *Studier i Kungl. Vitterhets- Historie- och Antikvitets Akademiens Historia*. Kungl. Vitterhets- Historie- och Antikvitets Akademien handlingar, Historiska Serien 14. Stockholm.
- Baudou, Evert. 1997. *Gustaf Hallström – arkeolog i världskrigens epok*. Vitterhetsakademiens serie Svenska lärde. Borås.
- Baudou, Evert. 2004. *Den nordiska arkeologin – historia och tolkningar*. Kungl. Vitterhets historie och antikvitets akademien. Stockholm.
- Berg, Wilhelm. 1875. Fynd från stenåldern på Hisingen. *Bidrag till kännedom om Göteborgs och Bohusläns fornminnen och historia*, Band 1, p. 127–145.
- Bloor, David. 1991. *Knowledge and social imagery*. Chicago.
- Bowker, Geoffrey C., & Star, Susan Leigh. 1999. *Sorting things out: classification and its consequences*. Cambridge, MA.
- Bruzelius, Magnus. 1822. Nordiska Fornlemningar från Skåne. *Iduna* IX, p. 285–333.
- Butterfield, Herbert. 1931. *The Whig interpretation of history*. London.
- Callon, Michel. 1987. Society in the Making: The Study of Technology as a Tool for Sociological Analysis. In W. E. Bijker, T. P. Hughes & T. J. Pinch (eds) *The Social Construction of Technological Systems. New Directions in the Sociology and History of Technology*. Cambridge, Massachusetts.
- Cornell, Per. 2003. Mr Boman's papers. On the Archives of Archaeology and the Archaeology of the Archive. In J. Bergstøl (ed) *Scandinavian archaeological practice – in theory. Proceedings from the 6th Nordic TAG, Oslo 2001*, Oslo Archaeological Series, vol. 1, p. 280–290. Oslo.
- Daniel, Glyn. 1981. *A Short History of Archaeology*. Ancient peoples and places, vol. 100. London.
- Djurklou, Nils Gabriel. 1872. *Om svensk fornforskning och Kongl. Maj:ts nådiga förordning af den 29 november 1867*. Örebro.
- Djurklou, Nils Gabriel. 1873. *Hvad den privata fornforskningen venter af 1873 års riksdag*. Stockholm.
- Djurklou, Nils Gabriel. 1873–74. Några anmärkningar i anledning af d:r Hans Hildebrands skrift: "Den vetenskapliga fornforskningen, hennes uppgift,

- behof och rätt". *Svenska fornminnesföreningens tidskrift*, Band 2, p. 79–83.
- Edgeworth, Matt. 2003. *Acts of discovery: An ethnography of archaeological practice*. BAR International Series 1131. Oxford.
- Floderus, Erik & Gustawsson, Karl Alfred. 1946. Fornforskning och minnesvård. In A. Schück, B. Thordeman & D. Selling (eds) *Ad patriam illustrandam. Hyllningsskrift till Sigurd Curman 30 april 1946*, p. 241–320. Uppsala.
- Foucault, Michel. 1993. *Diskursens ordning. Installationsföreläsning vid Collège de France den 2 december 1970*. Stockholm/Stehag.
- Frödin, Otto. 1907. En svensk kjökkenmödding. Ett bidrag till de postglaciala nivåförändringarnas historia. *Ymer* 26, p. 17–35.
- Frödin, Otto. 1910. En svensk påbyggnad från stenåldern. *Fornvännen* 1910, p. 29–77.
- Gansum, Terje. 2004. *Hauger som konstruksjoner – arkeologiske forventninger gjennom 200 år*. Gotarc Serie B, Gothenburg Archaeological Theses 33. Göteborg.
- Gillberg, Åsa. 2001. *En plats i historien. Nils Niklassons liv och arbete*. Gotarc Serie B, Gothenburg Archaeological Theses 18. Göteborg.
- Gillberg, Åsa. 2003. Archives and biography. In J. Bergstøl (ed) *Scandinavian archaeological practice – in theory. Proceedings from the 6th Nordic TAG, Oslo 2001*, Oslo Archaeological Series, vol. 1, p. 292–300. Oslo.
- Gillberg, Åsa & Jensen, Ola W. 2004. *500 years of archaeological practice in Sweden. Presentation of a project*. GOTARC Serie D Rapport, No 54. Gothenburg.
- Gillberg, Åsa & Jensen Ola W. 2006. Compressed Air Technology in Swedish Archaeology. An example of the Social Construction of Technology in Practice. *Current Swedish Archaeology* 14, p. 47–66.
- Golinski, Jan. 1998. *Making Natural Knowledge. Constructivism and the History of Science*. Cambridge.
- Gustafsson, Anders. 2001. *Arkeologihistoria som historia och som arkeologi. Studier i arkeologins egenhistorier*. Gotarc Serie B, Gothenburg Archaeological Theses 17. Göteborg.
- Gustavsson, Karin. 2003. "...min stora kärlek för allt, hvad fornforskningen rör". *Carl Gyllenstierna, fornforskaren på Krapperrup och hans tid*. Skriftserien Krapperups museum 18. Nyhamnsläge.
- Hadorph, Johan. 1687. *Biärköa rätten, : thet är: then äldsta stadz lag i Sweriges rjke, först brukat i Biörköö många hundrade åhr sedan...* Stockholm.
- Hallberg, Margareta. 2001. *Etnologisk koreografi : att följa ett ämne i rörelse*. Nora.
- Hallström, Gustaf. 1913. *Birka I. Hjalmar Stolpes grafundersökningar*. Stockholm.
- Hansson, Hans. 1900. En stenåldersboplats på Gotland. *Svenska Fornminnesföreningens Tidskrift* 10, p. 1–16.
- Hildebrand, Bengt. 1937–38. *C. J. Thomsen och hans lärda förbindelser i Sverige 1816–1837*. Stockholm.
- Hildebrand, Bror Emil. 1864. Bidrag till fäderneslandets antiqvariska topografi genom undersökningarne för det geologiska kartverket. *Antiqvarisk tidskrift för Sverige*, Del 1, p. 311–313.
- Hildebrand, Hans. 1872. Huru bör en runsten afritas? *Månadsbladet*, Andra årgången, p. 108–111.
- Hildebrand, Hans. 1873a. En arkeologisk studiekurs. *Kongl. Vitterhets Historie och Antiquitets Akademiens Månadsblad* 2, p. 87–90.
- Hildebrand, Hans. 1873b. Sveriges antiqvariska topografi. *Månadsbladet*, p. 139–143.
- Hildebrand, Hans. 1873c. *Den vetenskapliga fornforskningen, hennes uppgift, behof och rätt*. Stockholm.

- Hildebrand, Hans. 1875a. När skola de svenska universiteten få professioner i fornkunskap? *Månadsbladet*, Fjerde årgången, p. 81–87.
- Hildebrand, Hans. 1875b. Om arkeologiska orsbeskrifningar. *Månadsbladet*, Fjerde årgången, p. 68–73.
- Hildebrand, Hans. 1878. Ur den arkeologiska litteraturen. *Månadsbladet*, Sjunde årgången, p. 658–670.
- Hildebrand, Hans. 1884. Åverkan på Svarta jorden på Björkö II. *Månadsbladet* Trettonde årgången, p. 74–78.
- Hildebrand, Hans. 1893. K. Vitterhets Historie och Antiquitets Akademien och de under hennes inseende ställda statssamlingarna. Riksantikvariens årsberättelse för 1892. *Månadsbladet* Tjugondeandra årgången, p. 256–264.
- Hildebrand, Hans. 1910. *Minne af riksantikvarien Johannes Bureus*. Stockholm.
- Hollender, Artur. 1901. *Om Sveriges nivåförändringar efter människans invandring*. Uppsala.
- Jensen, Ola W. 2001. Behovet av en kritisk självbild. *Res Publica* 53. *I döda kulturers sällskap*, p. 21–28.
- Jensen, Ola W. 2002. *Forntid i historien. En arkeologihistorisk studie av synen på forntida lämningar från medeltiden fram till och med förupplysningen*. Gotarc Serie B, Gothenburg Archaeological Thesis No 19. Göteborg.
- Jensen, Ola W. 2003. Thoughts about Archived Thinkers: Archives and Contemporary Archaeology. In J. Bergstøl (ed) *Scandinavian archaeological practice – in theory. Proceedings from the 6th Nordic TAG, Oslo 2001*, Oslo Archaeological Series, vol. 1, p. 272–278. Oslo.
- Jensen, Ola W. 2005. Konsten att konstruera ett kulturarv: om fornlämningar och den antikvariska forskningens historia. In P. Aronsson & M. Hillström (eds) *Kulturarvens dynamik. Det institutionaliserade kulturarvets förändringar*, Tema Kultur och Samhälle, Skriftserie 2005:2, p. 27–42. Linköping.
- Karlsson, Håkan. 2000. The Dwarf and the Wine-Cooler: A Biography of a Swedish Megalith and its “Effect-in-history”. In O. W. Jensen & H. Karlsson (eds) *Archaeological Conditions. Examples of Epistemology and Ontology*, Gotarc Serie C Arkeologiska Skrifter No 40, p. 25–40. Göteborg.
- Kjellmark, Knut. 1904. Öfversikt af Sveriges stenåldersboplatser. *Ymer* 24, p. 187–225.
- Kjellmark, Knut. 1905. En stenåldersboplatz i Järvallen vid Limhamn. *Antiquarisk tidskrift för Sverige* 17, p. 1–115.
- Klindt-Jensen, Ole. 1975. *A History of Scandinavian Archaeology*. London.
- Kurck, Arwid. 1872. *Om stenålderns delning och kustfynd i Skåne*. Samlingar till Skånes historia, fornkunskap och beskrifning. Lund.
- Latour, Bruno. 1987. *Science in action: how to follow scientists and engineers through society*. Cambridge, MA.
- Latour, Bruno. 1988. *The Pasteurization of France*. Cambridge, MA.
- Latour, Bruno. 1998. *Artefaktens återkomst. Ett möte mellan organisationsteori och tingens sociologi*. Studier i företagsekonomi 5. Göteborg.
- Latour, Bruno. 2005. *Reassembling the Social. An introduction to Actor-Network-Theory*. Oxford.
- Liedman, Sven-Erik. 1999. *I skuggan av framtiden. Modernitetens idéhistoria*. Stockholm.
- Lindberg, Christer. 1996. En instruktion för arkeologiska utgrävningar – om pionjärerna Hjalmar Stolpe och Carl V. Hartman. *Fornvännen* 1996, p. 81–90.
- Ljungström, Olof. 2004. *Oscariansk antropologi. Etnografi, förhistoria och rasforskning under sent 1800-tal*. Hedemora.
- Malina, Jaroslav & Vašíček, Zdeněk. 1990. *Archaeology yesterday and today. The development of archaeology in the sciences & humanities*. Cambridge.
- Mandelgren, Nils Månsson. 1873–74. Huru böra runstenar och andra grafste-

- nar, vägg- och hvalfmålningar m.m. aftecknas? *Svenska fornminnesföreningens tidskrift*, p. 64–68.
- Mandelgren, Nils Månsson. 1982 (1876). *Några bidrag till den arkeologiska forskningens historia*. Mandelgrenska samfundets skriftserie 1. Lund.
- Montelius, Oscar. 1873. Gravfältet vid Greby. *Månadsbladet* Andra årgången, p. 146–157.
- Montelius, Oscar. 1877. *Sveriges historia från äldsta tid till våra dagar, 1. Sveriges hednatid samt medeltid, första skedet 1060–1350*. Stockholm.
- Montelius, Oscar. 1884. Den förhistoriska fornforskningens metod och material. *Antiquarisk tidskrift för Sverige* 8, p. 18–23.
- Montelius, Oscar. 1919. *Vår forntid*. Stockholm.
- Morell, Jack. 1990. Professionalisation. In R. Colby *et al* (eds) *Companion to the history of modern science*, p. 980–989. London and New York.
- Nordbladh, Jarl. 2005. Mandelbrand och Hildegren. Två motparter, som var alldeles för lika. In R. Engelmark, T. B. Larsson & L. Rathje (eds) *En lång historia... Festskrift till Evert Baudou på 80-årsdagen*, Archaeology and Environment 19, Kungl. Skytteanska Samfundets Handlingar 57, p. 349–361. Umeå.
- Nordin, Fredrik. 1886a. Gotlands s.k. kämpagrafvar II. *Kongl. Vitterhets Historie och Antiquitets Akademiens månadsblad* 15 (no 178–180), p. 145–174.
- Nordin, Fredrik. 1886b. Gotlands s.k. kämpagrafvar. *Kongl. Vitterhets Historie och Antiquitets Akademiens månadsblad* 15 (no 175–177), p. 97–118.
- Nordin, Fredrik. 1888. Gotlands s.k. kämpagrafvar III. *Kongl. Vitterhets Historie och Antiquitets Akademiens månadsblad* 17 (no 196–198), p. 49–70.
- Nordin, Fredrik. 1907. En stenåldersboplats vid Öxnered. *Västergötlands Fornminnesförenings Tidskrift*, Andra bandet, p. 103–107.
- Nordlund, Christer. 2001. *Det upphöjda landet. Vetenskapen, landhöjningsfrågan och kartläggningen av Sveriges förflutna, 1860–1930*. Kungl. Skytteanska Samfundets handlingar 53, Skrifter från forskningsprogrammet Landskapet som arena 3. Umeå.
- Pettersson, Richard. 1997. *Makten över definitionerna. Kunskapsarv och museum*. Rapport från museidagarna 1995 och 1996, p. 59–74. Umeå.
- Pinch, Trevor J. & Wiebe E. Bijker. 1987. The Social Construction of Facts and Artifacts: Or How the Sociology of Science and the Sociology of Technology Might Benefit Each Other. In W. E. Bijker, T. P. Hughes & T. J. Pinch (eds) *The Social Construction of Technological Systems. New Directions in the Sociology and History of Technology*. Cambridge, MA.
- Retzius, Gustaf & Wallengren, Hans. 1903. Arkeologiska undersökningar i grottor å Kullaberg i Skåne. *Ymer* 2, p. 10–162.
- Reventlow, Christian Detlev. 1886a. Fynden från Ringsjön (forts.). *Kongl. Vitterhets Historie och Antiquitets Akademiens månadsblad* 15 (no 178–180), p. 186–193.
- Reventlow, Christian Detlev. 1886b. Fynden från Ringsjön. *Kongl. Vitterhets Historie och Antiquitets Akademiens månadsblad* 15(175–177), p. 140–144.
- Reventlow, Christian Detlev. 1889. Yxformer från stenåldern i Ringsjöfynden. *Kongl. Vitterhets Historie och Antiquitets Akademiens månadsblad* 18 (no 214–216), p. 145–185.
- Reventlow, Christian Detlev. 1905. Ringsjöfynden. *Ymer* 25, p. 156–172.
- Runa* 1844–1874.
- Schnittger, Bror & Hanna Rydh. 1940. *Grottan Stora Förvar på Stora Karlsö undersökt av Lars Kolmodin och Hjalmar Stolpe*. Stockholm.
- Sellberg, Lars. 1993. *Av kärlek till Fosterland och Folk. Gabriel Djurklou och dialektforskningen*. Institutionen för idé- och lärdomshistoria skrifter 11. Uppsala.
- Sjöberg, Jan Erik. 1991. Carl Georg Brunius. En pionjär i svensk hållristnings-

- forskning. *FYND* 2, p. 51–56.
- Star, Susan Leigh & Griesemer, James R. (1999 [1989]). Institutional ecology, “translations” and boundary objects: Amateurs and professionals in Berkeley’s Museum of Vertebrate Zoology, 1907–39. In M. Biagioli (ed) *The science studies reader*, p. 503–524. New York/London.
- Stolpe, Hjalmar. 1889. Ett och annat om Björkö i Mälaren. *Ny Illustrerad Tidning*, p. 461–462.
- Svenska fornminnesföreningens tidskrift* 1871–1905.
- Swensk Författningssamling 1828:78. Kongl. Maj:ts förordning den 17 april 1828 ang. forntida minnesmärkens fredande och bevarande.
- Swensk Författningssamling 1867:71. Kongl. Maj:ts förordning den 29 november 1867 ang. forntida minnesmärkens fredande och bevarande.
- Swensk Författningssamling 1886:19. Kongl. Maj:ts kungörelse den 21 april 1886 ang. ändrad lydelse av 2, 4 och 7 §§ i 1867 års förordning.
- Trigger, Bruce. 1989. *A History of Archaeological Thought*. Cambridge.
- Wallman, Johan. H. 1838. *Översigt af Svenska fornlemningar, med anvisning till deras kännedom och beskrifning*. Kongl. Vitterhets Historie och Antiquitets Akademiens Handlingar 14, p. 1–58.
- Welinder, Stig. 1994. *Strindberg som arkeologikritiker*. Stockholm.
- Wetterberg, Ola. 1992. *Monument & miljö. Perspektiv på det tidiga 1900-talets byggnadsvård i Sverige*. Arkitekturens teori och historia 1. Göteborg.
- Wibling, Carl. 1894. Stenåldersfynd från Augerum i Blekinge. *Kongl. Vitterhets Historie och Antiquitets Akademiens månadsblad* 23, p. 124–128 (referat av avgiven berättelse).
- Zachrisson, Torun. 1997. Antikvariernas och andras landskap. In M. Burström, B. Winberg & T. Zachrisson *Fornlämningar och folkminnen*, p. 12–59. Stockholm.

Archival material and unpublished sources

Sellberg, Lars. (unpubl.). *Den stora bronsfejden. Arbetsversion av förstudie till projektet ”Omsorg om forntiden. Amatörer och professionella inom fornminnesvård och fornforskning”*.

The Antiquarian Topographical Archives (ATA), the National Heritage Board, Stockholm

Topografiska samlingen

Axel Bagges ”boplatsarkiv”, Vol 4, Knut Kjellmarks samling

Bo Skee sn. Ånneröd

Bo Landskapet allmänt, Serie F –1939

Go Ekstad sn. Stora förvar, Kolmodin, 1888–94.

Go Ekstad sn. Stora förvar, Almgren-Stolpe, 1888–94.

Go Hafdhem sn

Go Näs sn A-Ö

Up Nysätra, Åloppe

Stora Förvar, Diverse

Ämbetsarkivet 2

Brevserie 1, G-H, 1786–1927, E VII:6

Personarkiv

Oscar Montelius arkiv. Korrespondens, Svenska brevskrivare. K. Stjerna-Hj. Stolpe, Vol. 36.

Bildsamlingen

Skogens arkeologi

– projektet *Skog och historia* i Mellannorrland

Catrin Sandberg, Skogsstyrelsen Region Mitt.
catrin.sandberg@skogsstyrelsen.se

Abstract

The aim of this article is to discuss the new professional role given to archaeologists when working as motivators and field surveyors within the project "History and forest". The project "History and forest" (financed by the Labour Market Board and the Local Forestry Boards in Sweden) forms a basis for the handling and protection of the cultural heritage. At the same time it supports spreading and collecting of information about the different dimensions of the traces of human activity in the cultural landscape. With examples taken from the counties of Jämtland and Västernorrland, the author discusses and problematizes the role of and the relationship between the archaeologist, the project participants and the public. It is argued that only through an exchange of information between professional archaeologist and the public, ancient remains are protected and regarded as meaningful.

Inledning

I Nordic TAG-sessionen *Arkeologins många roller i en tid av konstruktivism och kunskapsstillväxt* skulle bland annat arkeologins roll i samtiden diskuteras, något som i denna artikel tas upp till diskussion. Bidraget behandlar projektet *Skog och historia* och dess omsättning i Mellannorrland. Syftet med denna artikel är att belysa projektets mål, arkeologens roll i projektet samt vad projektdeltagarna, lokalbefolkningen, Skogsvårdsstyrelsen och kulturmiljövården tillsammans vinner på ett projektdeltagande. Eftersom *Skog och historia* ingår som del i projektet *Skog och miljö – vägen till anställning* kommer även en kortare förklaring till detta att ges.

Historik och bakgrund till projektet *Skog och historia*

I Sverige finns en lång tradition att bedriva inventering efter fornlämningar. De antikvariska myndigheterna, Antikvitetskollegiet, påbörjade 1667–1684 det riksomfattande arbetet med att registrera landets fornlämningar. Denna inventering, "Rannsakningar efter antikviteter", gav stadsadministrationen utökad kunskap och kännedom om fornlämningsbeståndet i landet (jfr Moberg 1984; Jensen 1999; Karlsson & Nilsson 2001:9). Inventeringsarbetet fortsatte under 1700-talet, då resenärer som Carl von Linné m fl rapporterade om fornlämningar till antikvitetskollegiet. År 1741 sammanställde Jacob Faggot en frågelista avsedd som underlag för en topografisk beskrivning av Sverige, där fornlämningar var ett centralt område att beskriva (Ahrlund & Magnusson 1999:14). Även under slutet av 1800-talet och vid 1900-talets början fanns ett stort intresse att genomföra inventeringar. Dessa inventeringar utfördes exempelvis av fornminnesföreningar och hembygdsförbund med stöd av hushållningssällskapen och lokala museer i stora delar av Sverige. Detta var ett mycket disparat arbete, där Oscar Almgren framför andra sökte skapa en likformad nomenklatur som skulle möjliggöra ett likartat sätt att beskriva forn-

lämningar över hela landet. Hans bok ”Sveriges fasta fornlämningar från Hednaden” kom ut i tre upplagor från 1904 till 1934. Almgren försökte här beskriva hur olika forntiden hade sett ut i olika delar av landet (Baudou 2004:210ff). I ett tal i Linköping 1906 om fornforskningen i Östergötland säger Almgren (Baudou 2004:213):

Sådana kulturhistoriska forskningar hafva, i synnerhet när de få denna form af *hembygdsforskning*, också en snart sagdt social uppgift, en *samlande* uppgift i annan mening än den vanliga. Ty inom alla samhällslager och alla partier kan man finna intresserade och dugliga medarbetare och gynnare af dessa forskningar. Det gäller ju att få en så klar uppfattning som möjligt af den historiska grundval, på hvilken vi alla stå, huru vårt land och vårt folk blifvit hvad det nu är; och denna uppgift är gemensam för oss alla, vi må sedan allt efter olika lynnen och olika förhållanden ha helt olika meningar om, huru vi bäst skola på denna grundval vidare bygga upp vår framtid.

Almgren ser det alltså som en social uppgift att finna folkets och landets identitet. Det fanns således en lång historia av att uppteckna fornlämningar främst lokalt och regionalt. Ett av de tidiga projekten på 1910-talet var ”Göteborgsinventeringen”, som dock utmärkte sig något eftersom inventerarna, förutom att beskriva lämningen också markerade ut deras position på en karta. Denna fornminnesinventering kom att bli en förebild för den landsomfattande inventering av fornlämningar som Riksantikvarieämbetet påbörjade år 1938, till följd av ett riksdagsbeslut om att alla fornlämningar skulle markeras på den ekonomiska kartan (Wigforss 2005:13). Ursprungstanken i 1600-talets rannsaking fanns kvar i denna inventering (Karls-son & Nilsson 2001:11).

I skogen finns välbevarade spår efter mänskliga aktiviteter från olika tider. I dagens moderna skogsbruk riskerar dessa fornlämningar att skadas eller förstöras. Då Mellannorrland förstagångsinventerades av Riksantikvarieämbetet på 1960–70-talet, liksom vid revideringsinventeringen på 1980- och 1990-talet prioriterades de förhistoriska gravarna, men dessa kompletterades även med fångstgropar och järnframställningsplatser som kan sägas utgöra typiska skogsfornlämningar. Vid den reviderade fornminnesinventeringen utvidgades dock registreringen i viss mån och även andra kulturhistoriska lämningarna kom att inkluderas. I samband med revideringsinventeringens början år 1974 diskuterades planerna på en ”fullständig” kulturhistorisk registerkarta intensivt. När detta arbete sedan skulle genomföras upptäckte man så många brister i den äldre inventeringen att man bara delvis vidgade sitt inventeringsfokus. Som en följd därav införlivades ytterligare skogsanknutna fornlämningar i inventeringen, exempelvis fångstgropar, ödesbölen, järnframställningsplatser, 1700-talets övergivna nybyggen och fågelfångstanläggningar. Industrisamhällets fornlämningar, som kolbottnar, flottningsanläggningar och exempelvis skogsarbetarkojor registrerades däremot inte. Dessa var förvisso övergivna, men lagstiftningens krav på lämningar ”från forna tider” ansågs inte vara uppfyllt. Deras övergivande var direkt förknippat med skogsbrukets och järnbrukens djupgående förändringar under 1960- och 1970-talen. Man kolade så sent som in på 1960-talet i kolmilor. Detta innebär att skogsmarkens stora arealer ofta är selektivt inventerade och man har direkt valt bort industrisamhällets fornlämningar, vilka idag klassas som övriga kulturhistoriska lämningar. Inom projektet *Skog och historia* inventeras de systematiskt och rikstäckande. Dessutom är lämningarna i skogen hotade av skogsbruket och de gynnas inte av ett bristande faktaunderlag. För att kunna rädda lämningarna i skogen krävs vetskap om var de finns.

Skog och historia har funnits som fristående projekt sedan 1995 och incitamentet var den nya skogsbrukspolitiken som lanserades 1993. I den nya skogsvårdslagen, som trädde i kraft år 1994 är miljö- och produktionsmålen likställda, vilket innebär att skyddet av kultur- och naturmiljön skall väga lika tungt i planeringen som produktionsmålet (SVL 2003:7). För att i praktiken kunna leva upp till dessa mål

behövdes ett förbättrat kunskapsunderlag om vilka lämningar som fanns i skogarna. I Skogsvårdslagens §30 står att hänsyn till naturvårdens och kulturmiljövårdens intressen skall tas (SVL 2003:56ff). Det är Skogsvårdsstyrelsen som har ansvaret för lagtillsynen när det gäller de övriga kulturhistoriska lämningarna. Fornlämningar skyddas av ”lagen om kulturminnen m.m.” (SFS 1988:950). *Skog och historia* startade i Värmland och är numera ett rikstäckande dokumentationsprojekt som syftar till att förbättra kunskapen om kulturmiljöer i skogen (RAÄ *Skog och historia*, hemsida). Det är ett arbetsmarknadsprojekt, huvudsakligen finansierat av Länsarbetsnämnden, som bedrivs på olika sätt i olika delar av landet med olika inblandade parter och även olika finansieringsformer, till exempel delfinansieras vissa projekt med EU-medel. Övriga samarbetspartners varierar, men några exempel är Länsstyrelser, Länsmuseer, Vägverket och Riksantikvarieämbetet. En av Riksantikvarieämbetets uppgifter är att anordna och genomföra kurser för de arkeologer som deltar i projekten. Dessa kan vara anställda via museum, Länsstyrelser eller Skogsvårdsstyrelsen.

Skog och historia var från första början en mycket stor utmaning. I fornminnesinventeringen hade registreringen skett av utbildade arkeologer, som genom handledning av erfarna platsledare fick en med tiden allt större erfarenhet. I *Skog och historia* projektet fick arkeologen en mer arbetsledande funktion och utan det stödjande nätverk som en inventeringsavdelning de facto utgjorde. De arbetslösa – inventerarna – som fått erbjudande om ett arbete inom projektet, skulle nu på kort tid utbildas genom kurser och studiebesök, men merparten av kunskapen kom genom fältarbete. Människor som kanske tidigare aldrig, eller endast undantagsvis, tänkt på kulturarvsfrågor skulle nu aktivt arbeta med dessa. I Värmland fanns många gamla skogsarbetare och deras livserfarenheter blev nu föremål för dokumentation. Där kulturarvet förut varit något för en begränsad grupp som tolkat och förklarat det, blev uttolkarna nu många och diskussionen bredare.

En stor skillnad mellan Riksantikvarieämbetets inventeringar och *Skog och historia* är tidsåtgången per kartblad. Den tidiga inventeringen för ekonomiska kartan styrdes av kartbladsutgivningen och de prioriteringar som gjordes utifrån lämningstyper och landskapsavsnitt. Då arbetade dessutom varje inventerare för det mesta enskilt med viss kontakt med den lokala platschefen till skillnad från dagens *Skog och historia*, där man arbetar i grupper.

Skog och historia i Mellannorrlandsregionen

I Mellannorrland startades ett *Skog och historia* projekt i Krokoms kommun (Jämtland) år 1996 och i Sundsvalls kommun (Medelpad) år 2000. Det finns idag i hela Mellannorrland och ingår i projektet ”Skog och miljö – vägen till anställning” som i sin nuvarande form startade hösten 2004. *Skog och historia* - delen av projektet sysselsätter mest deltagare, ca 115 personer av totalt 130 stycken¹.

Projekt med samma huvuddrag finns i landets övriga delar, men med regionala skillnader. Det är ett arbetsmarknadsprojekt som riktar sig till långtidsarbetslösa och som syftar till att förbättra deras chanser på den reguljära arbetsmarknaden. Målet med ”Skog och miljö – vägen till anställning” är att 40 % av deltagarna skall gå ut i anställning eller längre utbildning. För att deltagarna skall lyckas med detta finns det möjlighet för dem att använda cirka 40 % av projekttiden till att söka arbete, praktisera eller delta i kortare kompetenshöjande utbildningar. I arbetsuppgifterna kan, förutom inventering, vissa praktiska uppgifter ingå, såsom röjning eller timring.

Förutom de 130 projektdeltagarna, som är anvisad personal från Arbetsförmedlingen, sysselsätter projektet ytterligare ca 15 personer varav 8 är arkeologer². Förutom dessa personer anställs vid behov personal för kortare tidsperioder och i samband med speciella kurser. I Mellannorrland pågår inventering och tipsinsamling i sammanlagt 23 socknar.

Projektdeltagarnas utbildning och arbetsuppgifter

När deltagarna anställts i projektet får de en kort introduktion om Skogsvårdsstyrelsen och om "Skog och miljö – vägen till anställning" samt *Skog och historia*. Efter det utbildas de i de olika moment som krävs för att de skall kunna utföra sina arbetsuppgifter. Några utbildningsmoment är karta och kompasskunskap, GPS, inventering, skogsbruk, arkivkunskap och information om kulturmiljövårdens olika instanser, exempelvis Länsmuseum, lantmäteriararkiv och Länsstyrelsen. Det arrangeras även studiebesök på nämnda instanser, eftersom deltagarna i sitt fortsatta arbete själva kommer att behöva besöka dessa för att insamla information. Utöver detta anordnas en kurs i forn- och kulturhistorisk översikt, vilket innebär att deltagarna utbildas i hur människan levt under olika tider och vilka spår och lämningar olika levnadssätt lämnat i landskapet. Allt för att skapa förståelse för vilka olika typer av lämningar man kan finna ute i landskapet efter människans olika brukande av detsamma. Deltagarna utbildas även i de olika praktiska arbetsmoment som de behöver kunna för att registrera lämningarna ute i fält. När grundutbildningen är klar börjar deras eget arbete med att samla in fakta om det område som skall inventeras och undersökas.

Deltagarna får i samråd med arkeologen anordna så kallade "tipskvällar", då man samlar in tips och information om forn- och kulturlämningar från allmänheten. De människor som bjuds in kan vara markägare, jaktlag, hembygdsföreningar och andra som kan tänkas ha god lokalkännedom. Vid dessa tillfällen ges en möjlighet för bygdens människor att berätta om sina minnen och sina kulturlämningar. Då kan även tips tas upp som rör det immateriella kulturarvet, såsom platser med tradition, historier och Ortsnamn. Om möjlighet finns kan man ta med sig tipslämnare ut i fält som får visa "sina" lämningar. Människornas erfarenheter från lokalsamhället bildar därigenom en väsentlig bas för det fortsatta inventeringsarbetet. Förutom dessa tipsinsamlingskvällar så inhämtas även information från historiska kartor, arkiv, bibliotek och hembygdslitteratur. Kontakter tas även med hembygdsföreningar eftersom de kan ha genomfört inventeringar av olika slag (torpinventeringar, fåbodinventeringar etc.) Informationsinsamlandet sker framförallt under vintersäsongen, men kan kompletteras även under pågående fältsäsong.

Under fältsäsongen inventerar man kartbladvis, efter fastighetskartan i skala 1:10000. Man går framför allt över skogsmark, där de äldre strukturerna ofta finns kvar i relativt orört skick. När en lämning påträffas registreras den enligt Riksantikvarieämbetets direktiv och på särskilda blanketter. Då fältsäsongen är slut digitaliseras materialet och information skickas ut till berörda markägare. Dessutom anordnas "återföringskvällar" där man berättar vad man gjort under fältsäsongen och inventeringsresultatet. Under dessa kvällar passar projektdeltagarna även på att samla in tips.

Arkeologens roll

Arkeologens roll - baserat på erfarenheterna i Mellannorrland - är i detta sammanhang att utbilda deltagarna, att stödja dem ute i fält och bidra med arkeologisk kompetens. De långtidsarbetslösa utför en viktig och samhällsnyttig arbetsuppgift i samband med inventeringen, vilket arkeologen skall medverka till att göra dem uppmärksamma på. Arkeologen skall även till viss del vara arbetsledare och motivera projektdeltagarna för att få ut deltagarna på den reguljära arbetsmarknaden, något som är en delvis ny roll för en arkeolog³. Denna roll omfattar inte enbart att motivera projektdeltagarna i deras ansträngningar för att komma tillbaka till arbetsmarknaden, utan även till att motivera dem att bedriva en bra och gedigen självständig fältverksamhet. Rollen är inte oproblematiserad, då den ena delen bygger på de kunskaper som arkeologen erhållit genom studier och yrkesliv och som det därigenom utgör en plattform för arbetsuppgiften, medan den andra delen egent-

ligen aldrig har funnits med vare sig i utbildning eller arkeologyrket.

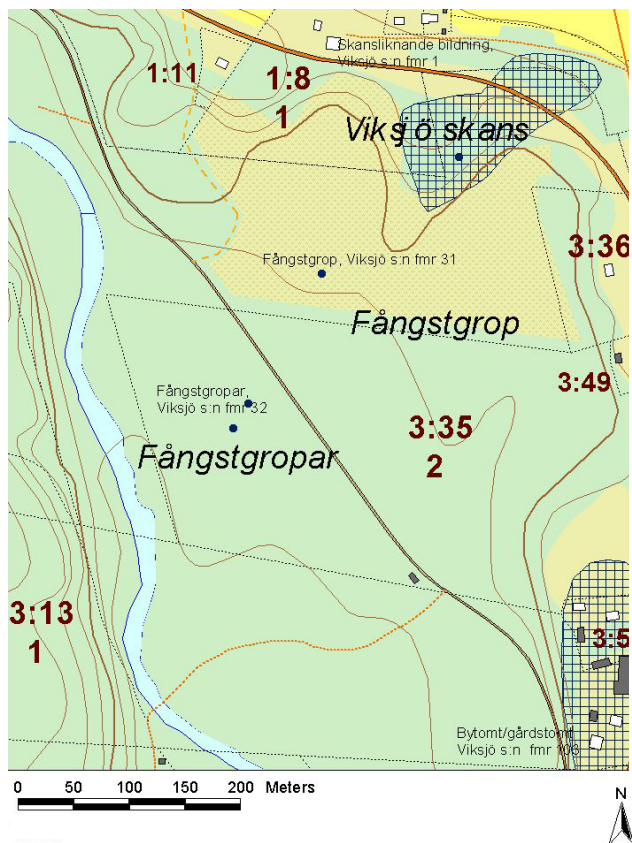
Arkeologen handleder deltagarna vid deras besök på kulturmiljövårdens olika instanser, anordnar studiebesök, exkursioner och håller vid behov kompletterande utbildning i både fältinventering och mer teoretiska frågor, allt för att fördjupa deltagarnas förståelse för och kunskap om kulturmiljövården. Jag skulle vilja säga att den roll som arkeologen har i detta projekt är nygammal. Visserligen har inte arkeologer traditionellt sett arbetat på Skogsvårdsstyrelsen, men att arbeta tillsammans med deltagare utan formell utbildning är inget nytt, något som inte heller rollen som arbetsledare och utbildare är. Det är ju inte första gången i historien som människor utför kulturmiljövårdsarbete utan att egentligen ha en formell kompetens. Redan den allra första inventeringen 1666 byggde på att man bad landets alla präster, kyrkvårdare och sexmän att redogöra för och beskriva de fornlämningar och minnesmärken som fanns i deras socknar och pastorat (Karlsson & Nilsson 2001:9). I Göteborgsinventeringen 1916 – 1929 deltog sammanlagt 15 sommarlediga folkskolelärare (Wigforss 2005:13). Även fornminnesinventeringen tog under många år hjälp av sommarlovslediga folkskolelärare som inventerade på sin fritid. Deras arbete avsynades senare av utbildade arkeologer som var fälthandledare. Under lång tid bedrevs inventeringar till största delen av personal med icke-formell kompetens och det är egentligen först under senare tid som utbildad personal har engagerats i arbetet med fornminnesinventeringen. En av skillnaderna mellan dagens arbete och tidigare inventeringar är att det inom *Skog och historia* finns en ansats till utbildning i kulturmiljövård.

Arkeologerna i projektet utför vanligen den första byråmässiga kontrollen av det nyregistrerade materialet. Då kontrolleras att dokumentationens kvalitet uppfyller de krav som ställts upp i en överenskommelse mellan Skogsstyrelsen och Riksantikvarieämbetet (RAÄ 2004). Riksantikvarieämbetet anordnar även kurser då arkeologerna ges en möjlighet att fördjupa sitt kunnande i registrering av forn- och kulturlämningar, fornlämningsmiljöer, registreringsproblem och tolkningen av kulturminnesvårdens speciallagstiftning (RAÄ landskapshistoriska utbildningar, hemsida).

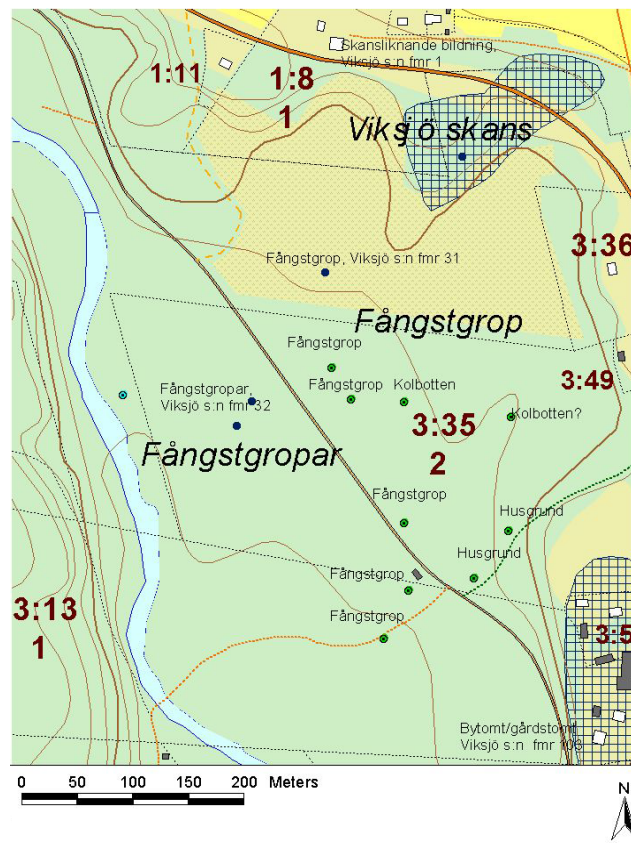
I detta sammanhang kan det vara på sin plats att fundera på vilken bild som arkeologen förmedlar till de anställda inventerarna i projektet, på vilket sätt man ger information och hur man bemöter dessa människor, eftersom detta sedermera skapar den grund inventerarna utgår ifrån när de arbetar. Detta har även betydelse för hur de ser på det arbete de utför. Fenomenet med budskap i arkeologin har diskuterats utifrån olika perspektiv. Stig Welinder anser att den arkeologiska förmedlingen alltid innehåller ett avsiktligt och ett oavsiktligt meddelande. Det ena rör arkeologi, det andra olika värderingar och åsikter, vilka kan vara omedvetna både för arkeologen och för de som får informationen (Welinder 1991:86f). Den arkeologiska tolkningen skapas i sin egen samtid och påverkas av de värderingar som råder, av arkeologen själv och av de normer som är allmänt accepterade i samhället. Denna arkeologi har uppfattats som opolitisk och normal men den kan istället konservera samhällets rådande värderingar och strukturer (Jennbert 1995:10). Arkeologerna kan uppleva en identitetskris i och med att de inte i så stor utsträckning inventerar utan fungerar som handledare och arbetsledare. Arkeologin som disciplin har enligt Kristiansen genomgått betydande förändringar som lett till en intern identitetskris och gett upphov till en rad nya och disparata sektioner (Kristiansen 1998: 176f). Detta fenomen kan i viss mån förstärka den otydliga roll som arkeologen kan uppleva i projektet och utgöra en delförklaring till denna, eftersom det redan innan deltagandet fanns ett visst mått av tveksamhet över identiteten.

Materialets praktiska betydelse – ett exempel från Viksjö socken

Skog och historia skapas i en inventeringsituation, där arbetslösa samlar in ett material som sedan bedöms av en arkeolog. Denna tolkar i sin tur materialet, under-

Figur 1. Utsnitt ur Viksjö socken före Skog och historia-inventeringen. © Lantmäteriet 2005. Dnr: MS2005/20.

Figur 2. En förändrad fornlämningssbild. © Lantmäteriet 2005. Dnr: MS2005/20.

söker samband och formulerar en kulturhistorisk berättelse. Detta ligger sedan till grund för beslut om olika skogsvårdsåtgärder, vilket sker genom en skogsvårds konsultent och sedan vidarebefordras till markägaren. Här får arkeologen en rad olika roller, där tolkningen av de kulturhistoriska sammanhangen är central, men det är sedan av avgörande betydelse att arkeologen kan förmedla denna till exempelvis skogsvårds konsultenterna och markägare samt till en vidare allmänhet. Det är både en vetenskaplig roll och en pedagogisk roll, som måste samverka väl. För att förtydliga detta presenteras nedan ett exempel.

Inventeringen som bedrivs i *Skog och historia* ger ofta en fördjupad kunskap om landskapets nyttjande under olika tidsperioder. För att belysa detta med ett konkret exempel har ett utsnitt av Viksjö socken valts ut för diskussion (fig. 1). I detta område fanns redan kända forn lämningar: tre fångstgropar som inventerats i samband med fornminnesinventeringen, en plats med namn/skansliknande lämning och en bytomt/gårdstomt. Platsen med namn/skansliknande lämning har undersökts men inga konstruktionsrester hittades. Däremot fann man en fångstgrop som togs bort. Bytomten/gårdstomten ligger på samma läge som dagens bebyggelse och är alltså fortfarande i bruk.

De äldre registreringarna indikerar att området främst använts för jaktaktiviteter och bebyggelse. Traditionen om platsens bruk till försvar är ej belagd. Därmed kan ytans funktion enbart tolkas som använd till jakt och boende. I samband med *Skog och historia* inventeringen påträffades ytterligare lämningar. Bland nyfynden fanns ytterligare tre fångstgropar, en stig/vägsystem, en kolbotten och två husgrunder (fig.2).

Detta ger en delvis ny tolkning av områdets nyttjande, avseende både tidsdjup och funktion. Fångstgroparnas datering är svårtolkad, vilket innebär en osäker-

het kring deras ålder. De kan antingen vara samtida med gårdsbebyggelsen eller förhistoriska! Den försvarsanläggning som enligt traditionen fanns i området gick inte att belägga genom en inventering. Därmed kvarstår traditionen om platsen, men den går inte att fysiskt belägga. Fångstgroparna som hittades bekräftade jakt- och fångstanvändningen medan husgrunderna, stig/vägsystemet och kolbottarna vidgar uppfattningen om landskapets användningsområde, eftersom de visar att man inte enbart nyttjat området till jakt utan även för kolning och transport. De nya husgrunderna utgör ett ytterligare komplement till platsens bebyggelsehistoria. Däremot är det svårt att utifrån materialet skapa sig en fördjupad bild av platsens kronologiska skiktning. De nya lämningarna som hittats kompletterar bilden i de delar av området där det redan tidigare fanns kända lämningar. I de delar där det tidigare inte funnits några registrerade lämningar har man genom inventeringsarbetet dokumenterat ett nytt kunskapsmaterial. De nyfunna lämningarna kan antingen bekräfta den tidigare uppfattningen om vad landskapet brukats till, eller så kan inventeringsresultatet bidra till att belysa ett nytt skede i områdets historia.

I samband med en avverkningsanmälan på denna del av den aktuella fastigheten snitslades dessa nya lämningar ut av en arkeolog från Skogsvårdsstyrelsen, en skogsvårdskonsulent och markägare. Detta innebar att man tog hänsyn till äldre lämningar i samband med avverkning. Därmed bidrar inventeringen i projektet *Skog och historia* till att synliggöra tidigare okända lämningar i ett aktivt skogsbruk.

Det tillvägagångssätt som beskrivits ovan är ett bra exempel på välfungerande kommunikation mellan skogsvårdskonsulent och skogsvårdsstyrelsens arkeolog. Arkeologerna som arbetar på Skogsvårdsstyrelsen i Västernorrlands län har numera som rutin att kontrollera de avverkningsanmälningar som kommer in och som berör *Skog och historia* - material. Det kan visserligen innebära att det i området finns tips eller ej granskat material att ta hänsyn till i handläggningen för skogsvårdskonsulenten, men det är ändå upp till varje enskild konsulent att hantera informationen. Om det finns registrerade fornlämningar skall en kopia på avverkningsanmälningen skickas till Länsstyrelsen. Det som sker kan ses som en vidgning av kulturarvsarbetet från Länsstyrelse och Länsmuseum samt hembygdsrörelse till den sfär där det aktiva skogsbrukets bedrivs. Markägare, entreprenörer och skogsvårdskonsulenter blir nu kulturmiljövårdare.

Vilken roll kan projektet ha för kulturmiljövården?

Kulturarvets samhällsroll har sedan länge varit en viktig fråga i Sverige. Längre var det statens uppgift att med vetenskapliga och källkritiska metoder skapa en förhistoria till nationen. Sedan 1970-talet har denna fråga varit föremål för diskussion. Med författaren Sven Lindqvists bok *Gräv där du står* väcktes frågan (Lindqvist 1978). Lindqvist argumenterar för att alla människor har en viktig historia att berätta, att "skapa sitt eget kulturarv". Detta formade en folkrörelse, den så kallade grävrörelsen, med nära kopplingar till fackföreningsrörelsen och LO. Industrisamhällets kulturarv lyftes nu fram och blev föremål för många människors tolkning och berättelse. Med *Skog och historia* togs ett steg mot att dokumentera den största delen av den svenska industrialiseringen, nämligen skogsbruket och skogsindustrin och dess lämningar från senare delen av 1800-talet och fram till 1970-talet.

Via *Skog och historia* upprättas kontakter mellan kulturmiljövård och allmänhet, där projektdeltagarna fungerar som ett slags "kulturambassadörer". Genom detta kan en viktig del i kulturmiljövårdens önskan uppnås: att göra kulturarvet mer levande och öka allmänhetens delaktighet ("demokratiaspekten", jfr Burström 1999:6f). *Skog och historia* kan ses som ett projekt i Agenda kulturarvs anda, eftersom man på ett sätt demokratiserar både kulturmiljövårdens informa-

tionsintag och spridningen av kunskapen (jfr Wall 2005:43). Genom projektdeltagarnas kontakter och informationsinhämtande hos allmänheten stannar inte den arkeologiska kunskapen inom den snäva akademiska världen. Denna demokratisering var en av Agenda Kulturarvs inriktningar liksom en anpassning av kulturmiljövårdens inriktning i det mångkulturella Sverige, något som är viktigt att ta upp till diskussion (Wall 2005:44). De officiella fornlämningarna uppfattas av många som något utan relation till dem själva och som problematiska (Zachrisson 1996:12). Man kan se arbetet i *Skog och historia* som ett sätt att dubbelt levandegöra lämningarna. Det är en större mängd människor inblandade i detta projekt än vad det någonsin har varit i fornminnesinventeringen. Projektet har vidare ett litet annat syfte, där en positiv sidoeffekt är att landskapets fornlämningar demokratiseras eftersom projektdeltagarna själva ofta är icke-arkeologer med en lokal förankring i den bygd där de arbetar. Detta under förutsättning att deltagarna är mottagliga, engagerade och aktiva i arbetet. På tipskvällarna får lokalbefolkningen en möjlighet att visa upp "sina" kulturlämningar och berätta om de minnen som de anser vara viktiga i deras eget kulturlandskap. Det handlar om att dokumentera även de immateriella spåren av landskapets brukning såsom sägner, traditioner och ortnamn. Projektet arbetar för att skapa en nära relation till dem som nyttjar och existerar i det landskapsrum som inventeras. Ett arbetsätt för att skapa denna relation är att anordna just tipskvällar, men även intervjuer, hembesök och fältbesök. De intresserade uppskattar oftast att det finns ett intresse för just deras hembygd från annat håll än på lokal nivå. Arkeologer eller skogsvårdskonsulenter får på tipskvällarna och återföringskvällarna ett naturligt tillfälle att informera om lagstiftning som rör forn- och kulturlämningar samt att väcka ett intresse för vårt gemensamma kulturarv och bevarandet av det samma. Här återknyter man till de tankar och perspektiv som redan Oscar Almgren hade formulerat år 1906 och som kommit att leva vidare inom hembygdsrörelsen. I projektet ges tillfällen att tillvarata människors kunskaper, något som den professionella kulturmiljövården i allmänhet har haft vissa problem med på senare år. Till exempel anser Håkan Karlsson och Björn Nilsson att den svenska arkeologin inte lyckats hantera, kanalisera och prioritera detta intresse och att detta utifrån olika skäl är en allvarlig situation som tangerar frågor av inte minst politisk, etisk och demokratisk natur (Karlsson & Nilsson 2001:5).

Deltagarna i projektet är till största del människor som i vanliga fall sällan eller aldrig skulle besöka kulturmiljövårdens olika instanser eller intressera sig för kulturmiljövård. De kommer i sitt dagliga arbete i kontakt med kulturhistorien och kan nu få en annan upplevelse av landskapet och intresset för kulturmiljövård ökar. Detta kan motverka ett av de hot mot forn- och kulturlämningar som också är det mest svårångade – anonymiteten. Glömda lämningar saknar en roll och betydelse för landskapets brukare. Detta fenomen kan förklara varför det ibland finns en så stor motvilja mot fornlämningar då de dyker upp, eftersom de ofta inte uppmärksammas förrän de så att säga ligger "i vägen" och hindrar den tänkta verksamheten. Man kan härmed ha en viss förståelse för att lämningarna kan uppfattas som "statliga påfund" och att orimligt mycket pengar går åt till den arkeologiska verksamhet som borttagandet innebär eller kostnaden för hänsynstagandet till dessa lämningar (Burström & Zachrisson 1996a:8; 1996b:140; Zachrisson 1996:36; Burström 1996: 105). Fornlämningarna har gått från att vara konungens egendom till att vara statens, men det är viktigt att återigen göra dem till folkets egna levande lämningar i landskapet just för att undvika den ovan nämnda inställningen. I Riksantikvarieämbetets broschyr om *Skog och historia* står att "Ambitionen med *Skog och historia* är att kunskapen om skogens kulturmiljöer ska öka genom att fler blir delaktiga i själva inventeringsarbetet" (Skog och historia – vägen till kulturarv i skogen, RAÄ). Då bryts lämningarnas anonymitet och de blir en del i människornas förståelse av sin miljö. Det kan tyckas beklagligt att arbetslösa arkeologer i allmänhet inte tas in detta projekt eftersom de besitter en

god förkunskap om forn och kulturlämningar. Det man i gengäld skapar är en stor informations-spridning till människor som normalt sett inte kommer i kontakt med kulturmiljövården.

Projekttagarna får en meningsfull arbetsuppgift som resulterar i ett värdefullt material för kulturmiljövården. Registrerat material läggs in i "Kotten", som är Skogsvårdsstyrelsens kartdatasystem, och kan användas av skogsvårds-konsulenterna i deras dagliga arbete med granskning och handläggning av avverk-ningsanmälningar. Även på de platser som man inte hinner inventera skapas ett visst kunskapsunderlag om tänkbara kulturmiljöer eftersom även tips registreras i databasen. Information om inventeringsresultatet skickas efter avslutad säsong ut till markägare, som då får en uppdatering av såväl registrerade som nyfunna forn- och kulturlämningar.

Projektets material kan även användas i andra sammanhang. Det skapar en forskningsgrund som inte tidigare funnits eftersom kulturlämningar inte förr har inventerats på detta systematiska sätt. Visserligen utförs inte inventeringen av människor med formell kompetens men det finns inget alternativ. I dagsläget genomförs till exempel ingen organiserad fornminnesinventering för den ekono-miska kartan. Hade det, i motsats till idag, bedrivits en fornminnesinventering där människor med formell kompetens deltagit skulle inte kunskapen och informa-tionen ha nått ut till gemene man på det breda sätt som idag är möjligt med *Skog och historia*. Därmed hade folkbildningsfunktionen försvunnit.

Som redan tidigare berörts i artikeln håller arkeologer i projektet föredrag för hembygdsföreningar, man bygger utställningar som sätts upp på lokala biblio-tek och producerar informationsmaterial. Resultaten förmedlas härigenom mer direkt till allmänheten i de berörda områdena, som ofta visar ett stort intresse för sin hembygd och för arkeologi. För att kunna bevara både fornlämningar och kulturlämningar krävs att detta intresse uppmärksammas och tas tillvara. En av anledningarna till varför detta är viktigt är att kulturmiljövården inte ensam har resurser att värna om alla landets lämningar. För att klara av att bevara dessa krävs att kulturmiljövården har stöd i den allmänna opinionen och att den uppfat-tas som angelägen och meningsfull av den enskilde medborgaren (proposition 1987/88 i Zachrisson 1996:39). Att allmänhetens engagemang och intresse krävs för bevarandet av vårt kulturarv är något som man sedan länge varit medveten från statens sida (Burström & Zachrisson 1996a:8). Att värna och vårda en kulturmiljö är – med det korta folkminnet som förutsättning – en stor folkbildningsuppgift som fodrar en dialog mellan myndigheter, experter och allmänhet (Zachrisson 1996:16). Genom *Skog och historia* kan intresse och engagemang skapas och till-varatas. Här finns också en möjlighet till folkbildning, både genom utbildning av projekttagarna liksom genom spridning till allmänheten. Det finns därigenom en möjlighet att på sikt uppnå intentionen med kulturminneslagens portalparagraf "Det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda vår kulturmiljö. Ansvaret för detta delas av alla. Såväl enskilda som myndigheter..." (SFS 1988: 950, 1: a kap. § 1). För att kunna bevara fasta fornlämningar krävs inte enbart ovanstå-ende engagemang och intresse utan allmänheten behöver även en förståelse för varför fornlämningar är värdefulla element i landskapet (Burström & Zachrisson 1996a:7). Vad allmänheten anser vara fornlämningar stämmer inte alltid överens med vad kulturmiljövården anser. Till exempel uppfattas ofta torpgrunder som viktiga inslag i kulturlandskapet (Zachrisson 1996: 12) och för att tillvarata detta intresse hos allmänheten är *Skog och historia* ett alldeles utmärkt projekt. Gemene man uppfattar många gånger de kulturhistoriska lämningarna som fornlämningar eftersom de är så gamla, ofta över hundra år. "Intresse för forntiden kopplas ofta samman med ett intresse för hembygden. En medvetenhet om ens historia ger en lokal identitet och en ny syn på landskapet och omgivningarna" (Althén m fl 1999:36).

En ny roll för kulturmiljövården är i detta sammanhang bidraget till att för-

bättra folkhälsan och skapa förutsättningar för människor att ”komma vidare” i livet. Deltagarna har viss tid till egen kompetensutveckling men den mest påtagliga förändringen för dem är möjligheten att röra på sig på arbetstid, något som kommer naturligt i och med deras arbetsuppgifter. Stillasittandet är ett av de stora folkhälsoproblemen i dagens Sverige och människan har ett behov av daglig fysisk aktivitet (Norling 2001:11). Den information som insamlas i projektet efterfrågas även inom andra sektorer såsom kulturturism, som till exempel märker ut kulturslingor och skapar besöksmiljöer.

Avslutning

Skog och historia kan, som berörts i artikeln, beskrivas både i negativa och positiva ordalag. Projektet ger en förbättrad bild av kulturlämningar och kompletterar kunskapen om våra fornlämningar. Eftersom det inte finns några tidigare systematiska inventeringar av kulturlämningar bidrar projektet med en utökad kunskap om vår historia. Utan vetskap från arkeologiskt håll om var lämningarna finns har vi ingen möjlighet att kräva att vårt kulturarv skall bevaras.

För kulturmiljövårdens del skapas nya arbetstillfällen. Ett väl fungerande samarbete mellan professionella och amatörer genererar ett stort antal arbetstillfällen (Larsson 1999:62) Detta märks genom att Skogsvårdsstyrelsen anställer många arkeologer och tanken är att det material som inventeras skall granskas, precis som fornminnesregistret granskats. Detta borde i sin tur skapa ytterligare arbetstillfällen. Ett problem är dock att det saknas resurser till granskning och ”granskningsberget” växer. Diskussioner pågår om vilka som kan tänkas ha rätt att granska vad och om det på något sätt går att effektivisera hanteringen. Ett annat problem är att det är svårt att finna arkeologer med tillräcklig inventeringsvana. I dagens arkeologiutbildningar ingår för det mesta ingen inventeringsutbildning över huvudtaget. Det kan därmed finnas ett problem för arkeologen i början under inventeringsundervisningen eftersom de själva besitter ringa erfarenhet och ändå skall utbilda andra i just detta. I projektets regi får även oerfarna arkeologer en möjlighet att lära sig inventerandets konst. För arkeologerna som är anställda i *Skog och historia* ges det en möjlighet att inventera i samband med handledningen i fält och övning i att läsa landskap. Det finns vissa möjligheter till vidareutbildning genom de kurser som fortlöpande anordnas av Riksantikvarieämbetet i landskapshistoria och inventering (RAÄ landskapshistoriska utbildningar, hemsida). Arkeologerna som deltar i projektet som arbetsledare och utbildare får erfarenhet samt en ökad insikt i andra människors lärandeprocess och utveckling. Detta är erfarenheter som arkeologen inte tidigare har någon grund till från den akademiska utbildningen, där det varken lärs ut hur du förmedlar till grupper eller hanterar gruppdynamik. Det finns heller ingen självklarhet i arkeologens yrkesidentitet eftersom principen att lära vem som helst att inventera och att det räcker med en kort kurs i kulturhistoria för att kunna göra en sådan typ av inventering skapar frågetecken kring yrkesrollen. Frågan uppstår hur och när kan man kalla sig arkeolog. Detta är en fråga som har debatterats under lång tid speciellt i relation till medverkan av så kallade amatör arkeologer (se till exempel Welinder 2000). Arkeologens dilemma ligger i att själva hantverket kan läras ut, men för att bearbeta den insamlade informationen krävs en bredare bakgrundskunskap och metodiska verktyg. För att fungera i detta projekt som utbildare och handledare så krävs alltså en djupare arkeologisk utbildning och förståelse för kulturlandskapets element och sammanhang. Detta skapar en trygghet och fast grund att utgå från i diskussioner om landskapet och dess olika tidsdjup, både för arkeologen och inventerarna.

Inom projektet sker en stor folkbildning, kanske en av de största i vår tid. Det är en stor och viktig insats som sker, där arkeologer utbildar projektdeltagarna och informerar allmänheten. Deltagarna själva bidrar också till folkbildningen eftersom de sprider information om projektet och vad de gör till sin bekantskapskrets.

Allmänheten får reda på redan tidigare registrerat material och får vara delaktiga i vilken information som samlas in. I projektet används kulturmiljöer och arkeologi som sysselsättning och förhoppningsvis grundläggs ett bredare intresse för kulturarvet, vilket på sikt kan återföra de tidigare okända lämningarna till en lokal medvetenhet och identitet. Trots detta projekts många positiva effekter är dess existens ingen självklarhet utan är, liksom många andra delar inom kulturmiljövården, beroende av politisk vilja och tilldelade medel.

¹ Siffrorna gäller projektet som det såg ut i mars 2005, i dagsläget (December 2005) har projektet utökats och har 196 deltagare i Mellannorrland, av dessa arbetar 165 i *Skog och historia*, vilket ger 41 inventeringslag med i snitt fem personer per grupp. Projektet Skog och Miljö samt projektet Gröna Jobb avslutades eller minskades väsentligt i omfattning den 31 december 2006.

² Antal övrig personal är idag 23 varav 11 är arkeologer på heltid och två på halvtid. I samband med ovan nämnda neddragning minskade även antalet övriga anställda och arkeologer.

³ Detta gäller vissa distrikt.

Referenser

- Ahrland, Åsa & Magnusson, Gert. 1999. Forntiden i parker. *Bebyggelsehistorisk tidskrift* 37, s. 7–32.
- Althén, Kajsa, Angelin-Holmén, Emma & Magnusson, Gert. 1999. Hur hittar man ett hål? *Kulturmiljövård* 1991, sid. 28–37.
- Baudou, Evert. 2004. *Den nordiska arkeologin – historia och tolkningar*. Stockholm.
- Burström, Mats. 1996. Mångtydiga fornlämningar. I M. Burström, B. Winberg och T. Zachrisson *Fornlämningar och folkminnen*, sid. 104–130. Stockholm.
- Burström, Mats & Zachrisson, Torun. 1996a. Inledning. I M. Burström, B. Winberg och T. Zachrisson *Fornlämningar och folkminnen*, sid. 7–11. Stockholm.
- Burström, Mats & Zachrisson, Torun. 1996b. Slutord. I M. Burström, B. Winberg och T. Zachrisson *Fornlämningar och folkminnen*, sid. 140–141. Stockholm.
- Burström, Mats. 1999. Kunskapssyn och arkeologisk förmedling. *Kulturmiljövård* 1999, sid. 4–8.
- Jennbert, Kristina. 1995. Arkeologi och förmedling – en introduktion till arkeologidagarna i Lund. I E. Andersson, M. Dahlgren & K. Jennbert (red.) *Arkeologi och förmedling. Rapport från arkeologidagarna 18–19 januari 1994*, Report Series 54, Arkeologiska institutionen och historiska museet, sid. 9–12. Lund.
- Jensen, Ola W. 1999. *Historiska forntider. En arkeologihistorisk studie över 1000 – 1600 – talens idéer om forntid och antikviteter*. Gotarc Serie C, Arkeologiska skrifter No 29. Göteborg.
- Karlsson, Håkan & Nilsson, Björn. 2001. *Arkeologins publika relation – en kritisk rannsaking*. Göteborg.
- Kristiansen, Kristian. 1998. Gamla gränser och nya frontlinjer reflektioner kring arkeologins identitet. I O. W. Jensen & H. Karlsson *Arkeologiska horisonter*, sid. 176 – 199. Stockholm.
- Larsson, Lars. 1999. Låt arkeologin befruktas av amatörerna. *Kulturmiljövård* 1999, sid. 61–64.
- Lindqvist, Sven. 1978. *Gräv där du står. Hur man utforskar ett jobb*. Stockholm.
- Moberg, Carl-Axel. 1984. Den nyttiga fornforskningen. En skiss till en åskådningshistoria och karakteristik. *Lychnos*, sid. 133–157.
- Norling, Ingemar. 2001. *Naturens och trädgårdens betydelse för hälsa och livskvalitet*. Göteborg.
- Olsson, Ulf. 2004. *Projektbeskrivning för Skogens Kulturarv – en resurs för landsbygdsutveckling*. Skogsvårdsstyrelsen Mellannorrland, Diariennr. 9/04 7.78 .Sollefteå.
- (Information om projektet: <http://www.svo.se/minskog/templates/Page.asp?id=15998> [29 november 2005]).
- Riksantikvarieämbetet. 2004. Dokument om lägsta godtagbara standard m.m. <http://www.raa.se/arkeologi/pdf/lagstaskog.pdf> [läst 29 november 2005]
- Riksantikvarieämbetets hemsida om *Skog och historia*. <http://www.raa.se/arkeologi/skog.asp> [läst 29 november 2005]
- Riksantikvarieämbetets hemsida om landskapshistoriska utbildningar. <http://www.raa.se/arkeologi/utbildningar.asp> [läst 29 november 2005]
- SFS 1988:950 *Lag (1988:950) om kulturminnen m.m.* http://rixlex.riksdagen.se/htbin/thw?%24%7BHTML%7D=SFST_DOK&%24%7BSNHTML%7D=SFSTR_ERR&%24%7BBASE%7D=SFST&BET=1988%3A950&%24%7BTRIPSHOW%7D=format%3DTHW

[29 november 2005]

- Skog och historia – vägen till kulturarv i skogen*. Årtal okänt. Riksantikvarieämbetets informationshäfte. Stockholm.
- Skogsstyrelsen. 2003. *Skogsvårdslagen Handbok*. Skogsstyrelsen. Jönköping.
- Wall, Åsa. 2005. Agenda kulturarv – viktiga målsättningar men diskutabla utgångspunkter. *Fornvännen* 2005, sid. 43–45.
- Welinder, Stig. 1991. Fördummande förmedling. I L. Larsson & E. Ryberg (red.) *Arkeologi och makt. Rapport från arkeologidagarna 15–17 januari 1990*. Report series 40. Arkeologiska institutionen och historiska museet, sid. 85–97. Lund.
- Welinder, Stig. 2000. *Arkeologisk yrkesidentitet*. Stensilserie, Instituttt for samfunnsvitenskap, Universitettet i Tromsø, B Historie 59. Tromsø.
- Wigforss, Johan. 2005. En Göteborgsk arkeologihistoria. I S. Andersson & U. Ragnesten (red.) *Fångstfolk och Bönder – om forntiden i Göteborg*, sid. 9–33. Göteborg.
- Zachrisson, Torun. 1996. Antikvariernas och andras landskap. I M. Burström, B. Winberg & T. Zachrisson *Fornlämningar och folkminnen*, s. 12–59. Stockholm.

Fornlämningsplatsens oanade möjligheter – projektet Stora Rös

Anita Synnestvedt, Göteborgs universitet.
anita.synnestvedt@archaeology.gu.se

Abstract

Is the information sign the only means of communicating and presenting ancient monuments? This article presents a project devoted to alternative ways of using and presenting sites of ancient monuments. The project was a collaboration between an archaeologist and an art student and the site that was chosen for the project is a Bronze Age cairn located on the island Styrösö in the southern part of the Gothenburg archipelago. We investigated how this site is used by the local population and included this information in the experimental staging of the site.

Inledning

Kulturminneslagens första kapitel 1 § föreskriver följande (SFS 1988:950):

Det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda vår kulturmiljö. Ansvaret för detta delas av alla.

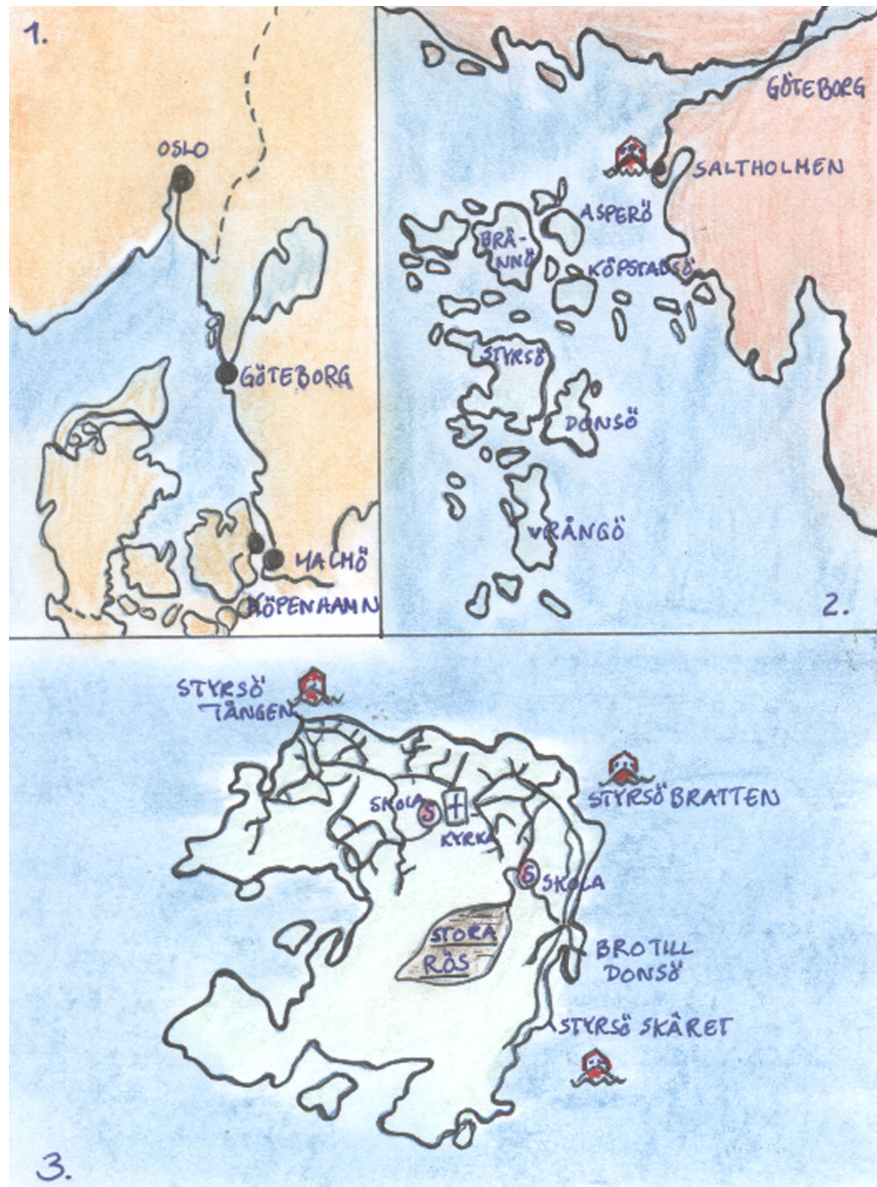
Vidare i andra kapitlet 1 § om fornlämningar och fornyfynd står följande:

Fasta fornlämningar är skyddade enligt denna lag. Fasta fornlämningar är (...) lämningar efter människors verksamhet under forna tider, som har tillkommit genom äldre tiders bruk och som är varaktigt övergivna.

Med utgångspunkt i vår lagstiftning börjar den här berättelsen om ett projekt som genomfördes under våren 2005 på ön Styrösö i Göteborgs södra skärgård. Fornlämningsplatsen Stora Rös var arenan för ett projekt om arkeologins olika roller i dag, där det bl a handlar om att finna nya sätt att använda och kommunicera om fornlämningar och fornlämningsplatser.

Välkommen till Styrösö och Stora Rös

Styrösö är en ö i Göteborgs södra skärgård och den ingår i stadsdelsnämnden Styrösö som består av ett 30-tal öar. De större öarna Asperö, Brännö, Köpstadsö, Styrösö, Donsö och Vrångö har en permanent befolkning på tillsammans ca 4400 personer. Det finns ingen fast förbindelse med fastlandet, vilket betyder att all transport är beroende av båttrafik och ingen privat biltrafik är tillåten på öarna. Under sommarsäsongen tredubblas befolkningen eftersom hela södra skärgården utgör ett populärt turist- och semesterområde. Ön Styrösö är huvudön med det mesta av den kommunala servicen. Det bor ca 1440 personer här och högstadieskolan samlar alla elever från också de andra öarna i stadsdelen (<http://www.styrso.goteborg.se/>) (fig. 1). På ön Styrösö finns södra skärgårdens högsta punkt som ligger ca 60 m ö. h. Platsen

Figur 1. Karta 1.1 Göteborgs placering i Skandinavien. Karta 1.2. Södra skärgården utanför Göteborg. Karta 1.3. Styrös med platsen Stora Rös. (Teckning: Häggström & Synnestvedt 2005).

kallas Stora Rös efter det bronsåldersröse som finns där uppe. Utsikten är milsvid åt alla väderstreck och det finns därför ett sjömärke på platsen som är synligt från farlederna runt omkring. Det finns också ett stort landmärke här som har anor tillbaka till mitten av 1800-talet, men som restaurerades för 15–20 år sedan. Bredvid landmärket finns numera bord och bänkar uppsatta av ideella krafter på ön (Corneliusson 2005) (fig. 1 & 2).

Försvaret har använt platsen under hela 1900-talet. Innan första världskriget byggde landstormen ett utkikstorn, vilket utökades till en skyttevall under krigsåren (Danbratt & Odenvik 1966:20). Under andra världskriget byggdes bunkrar i berget, som användes som radar och mätstation. De militära myndigheterna kom att fortsatt prägla platsen också fram till dess att södra skärgården avvecklades som skyddszon kring 1996. Den sista raseringen av bunkrarna gjordes sommaren 2004 (Fagerwall 2005).

Röset är ganska illa åtgånget, då stenen har använts till olika ändamål av främst försvaret. När skyttevallen byggdes 1914 togs sten från röset till detta och flottan uppförde ett par år senare ett hus för en observations- och signalpostering med resten av stenen (Danbratt & Odenvik 1966:20). 1916 besökte arkeologen och folkskolläraren Johan Alin platsen och han konstaterade då att ett telefonhus var placerat mitt i röset och att gravkistan låg framför detta. Alin ville gärna flytta

huset en bit bort för att inte kistan och röset skulle förstöras ännu mera, men det skulle dröja till 1923 innan han kunde genomföra sin restaurering. Träskjulet togs då bort och kistans takhäll lades på och röset återställdes. Stenarna togs tillbaka till röset från landstormens försvarsmur och man plockade också sten från stenanhopningar som fanns nedanför bergknallen som röset ligger på (Alin 1916–23).

Figur 2. Stora Rös – Sjömärke stående på militära lämningar med röset i bakgrunden – Bord och bänkar för rast och fika – Utsikt mot Vinga – Landmärket höjer sig mot skyn. (Foto: Häggström & Synnestvedt 2005).

Om projektet – ett gränsöverskridande möte mellan arkeologi och konst

Projektet Stora Rös 2005 var ett tvärvetenskapligt samarbete mellan Institutionen för arkeologi i Göteborg och bildläroslinjen vid Högskolan för Design och Konsthantverk i Göteborg (HDK). Projektledare i projektet, som startade januari 2005 och avslutades i juni 2005, var Margaretha Häggström, studerande vid HDK som gjort sitt examensarbete i projektet (Häggström 2005), och Anita Synnestvedt, doktorand vid Institutionen för arkeologi, där projektet är en fallstudie i det pågående avhandlingsarbetet. Vi valde fornlämningsplatsen Stora Rös på Styrö för fallstudien därför att platsen är en känd punkt för hela södra skärgården och den innehåller olika kulturella lämningar, både forntida och mer nutida. Platsen är lättillgänglig för elever från låg-, mellan- och högstadiet på ön och den finns i ett lokalt sammanhang. Vi ville använda en sådan plats i vår studie för att undersöka på vilket sätt ett kulturarv brukas och är känt av människor som bor och lever kring platsen. Ett annat syfte med projektet var att använda fornlämningsplatsen som en mötesplats för konst och arkeologi.

Ytterligare ett syfte var att sätta fokus på ord och uttryck som flitigt förekommer i dagens debatt inom både kulturarvsektorn och i kulturpolitiska sammanhang för att se hur dessa kan omsättas i praktiken (t ex *Människan i centrum* 2004;

FoU-program för kulturmiljöområdet 2006–2010; <http://www.kultur.goteborg.se/>). Det är ord och uttryck som:

- Alla har lika rätt till kulturarvsegendomarna
- Det viktigaste är demokratiseringen av kulturarvet
- Tillgänglighet för alla
- Brukarnära forskning med brukaren i centrum
- Jobba utåtriktat, integrerat och gränsöverskridande
- Dialog istället för förmedling
- Bruka och bevara

Projektet avslutades med en iscensättning av platsen Stora Rös där vi hade som mål att använda både platsens historia och det nutida användandet i gestaltningen. I iscensättningen eftersträvade vi delaktighet från brukarnas sida. Iscensättningen pågick under två veckor i juni 2005. Vi hade samtidigt en utställning på Styrös bibliotek.

Om dialog – vem använder platsen i dag och till vad används den?

I Agenda Kulturarvs programförklaring står rörande utmaningar i förnyelsearbetet (*Människan in centrum* 2004:16):

Människans erfarenheter och villkor står i fokus för vår verksamhet. Vi ska med hjälp av historia och kulturarv belysa och ge perspektiv på hur människor under olika betingelser och olika tider ordnat sina liv och samhällen och vi ska utgå från dagens människor och deras behov, men även ta hänsyn till kommande generationers behov. Vi ska ha kunskap även om andra värden än de historievetenskapliga, det vill säga de värden som kulturarvet har som källmaterial för den historiska forskningen, och skall respektera att kulturarvet kan brukas på olika sätt.

I enlighet med målen för Agenda kulturarv ville vi i projektet undersöka hur den utvalda platsen används i dag och av vem. Vi ville också försöka skapa dialog och delaktighet, ord som också flitigt återkommer inom kulturmiljövårdsdebatter. Agenda Kulturarv säger vidare i sin programförklaring om att arbeta mitt i samhället (*Människan in centrum* 2004:16):

Vi har som institutioner med historisk kompetens alla förutsättningar att bli viktiga mötesplatser för samtal och reflektion kring det förflutna, samtiden och framtiden. Vi ska bjuda in till diskussion och ta aktiv del i det offentliga samtalet och planeringen av samhället. Det förutsätter att vi lägger tid och kraft på att kontinuerligt och systematiskt identifiera aktuella nutidsföreteelser, viktiga allmänmänskliga problem och framtida möjliga behov.

Tillvägagångssättet för att få information om hur platsen används varierande. Vi skickade ut en broschyr till institutioner, föreningar och enskilda hushåll för att sedan ha intervjuer, samtal och praktiskt arbete i bl a skolklasser. För att komma i kontakt med människor på ön hade vi också med en presentation av projektet i stadsdelens informationsblad med en uppmaning till folk att höra av sig.

Högstadieskolan på Styrös visade mycket lite intresse för vårt projekt, med motivering att de inte hade tid. Lärarna visade heller inget intresse för vare sig kulturarv, utomhuspedagogik, arkeologi eller den nära historien. Vi fick tillfälle att besöka högstadieskolans årskurs åtta vid ett lektionstillfälle för att kunna fråga om vad ungdomarna kände till om platsen Stora Rös och hur de använde den. Förutom att prata om platsen gjorde vi, under den 40-minuters lektion vi hade till förfogande, en mindre praktisk övning.

Figur 3. Årskurs 3 skapar en målning på Stora Rös. (Foto: Synnestvedt 2005).

Vårt andra projekt i skolan var på lågstadiet, i årskurs tre. Tredje klass har forntid på schemat och de var därför väl bekanta med platsen, som de besökt med sin lärare för att titta på röset. I den här klassen var vi vid fyra olika tillfällen och klassläraren var själv mycket intresserad av historia och konstpedagogik. Den första träffen var i klassrummet och då diskuterade vi vad eleverna känner till om platsen och hur de använder den. Barnen fick göra individuella associationer i skrift samt rita kartor till hur man hittar dit, då det inte finns några anvisningar för detta. Andra gången vi mötte klassen var det på själva platsen. Vi pratade med gruppen om det vi såg på Stora Rös och vi gjorde en gemensam målning efter individuella val av objekt (fig. 3). Vid det tredje tillfället arbetade vi målmedvetet med objekt till utställningen, där eleverna bl a fick göra handavtryck i betong. Fjärde och sista gången vi mötte eleverna var när de kom till Stora Rös med sina betongspår dagen innan invigningen av iscensättningen.

Eleverna i de två årskurser vi besökte fick skriva ner tre saker de associerade med Stora Rös och för eleverna i årskurs tre såg topplistan ut så här:

1. Vikingagrav/vikingakung
2. Fika, fin utsikt, leka
3. Sten och berg
4. Militärt område

För eleverna i årskurs åtta såg den ut så här:

1. Fika
2. Måsar
3. Fin utsikt
4. Köra moped
5. Båtar

Vi höll även intervjuer och samtalade med bl a två guider, en som tillhörde hembygdsgeningsföreningen och en egenföretagare, som hade en mindre friluftsför- och turiströrelse. Vi hade också träffar med hembygdsgeningsföreningen, försvaret samt olika enskilda personer. De olika intervjuerna kunde handla om hur platsen används idag, liksom om hur den har använts tidigare under 1900-talet och under forntiden. Vad vi upptäckte angående dagens användande var att det kunde se mycket

olika ut. Främst förknippades platsen med utflykter och picknick; en bokcirkel på ön samlades där minst en gång om året med ost och vin och några hade vunnit en trerättersmiddag där på lotteri, en kvinna hade gift sig där och många hade platsen som promenadmål. Högstadieskolans användande sträckte sig till att ha en station för armhävningar där under en av årets idrottsdagar. Flera ansåg också att det är en plats dit man skall ta gäster som kommer på besök, främst på grund av den fantastiska utsikten. Vad som även framkom i vår undersökning var att kunskapen om lämningarna, både de forntida och de mer nutida, var begränsad. Däremot var intresset för lämningarna ganska stort. Det var främst hembygdsföreningen, guiden och lågstadieskolan som hänvisade till röset, men mindre till de militära lämningarna. En äldre person sa: ”Stora Rös, det är ingen plats vi brytt oss om”.

I dag används platsen mycket och till många olika ändamål, men Stora Rös hade under de åren militären dominerade inte samma självklara tillgänglighet som i dag, något som säkert kan förklara uttalanden som det ovanstående.

Om att iscensätta en plats

I projektet hade vi som ett mål att iscensätta platsen, baserat på den information vi fått fram genom intervjuer, samtal och arkivstudier. Vi eftersträvade att brukarna skulle vara delaktiga och försökte genom de dialoger vi hade med orsbfolkningen engagera dem också i iscensättningen. Det visade sig var näst intill omöjligt, varför vi av tidsbrist gjorde det mesta av iscensättningen själva.

Anne-Sophie Hygen menar att ett problem i kulturarvsförvaltningens syn på fornminnen är att de behandlas som objekt i landskapet (Hygen 1995). Jag vill använda det här resonemanget, men vända på det och föreställa mig fornlämningsplatsen som en utställningslokal och utifrån det göra en bedömning baserad på utställningsformens kriterier, där objekten ställs i centrum. Utställningsspråket är främst ett objektspråk. Man kan analysera objektspråket på två nivåer: genom att undersöka objektets dimensioner i den enskilda framställningen och genom att se på objektets placering i rummet. Man kan också betrakta ”utställningen”, i detta fall fornlämningen, som ett kulturmedium med ett innehåll som är jämförbart med teaterns, filmens eller litteraturens. Talar objektet? Frågan är om objektets budskap kan tillskrivas objektet självt eller om det ligger utanför objektet, i objektkontexten och iscensättningen. Objekt kan tolkas på vitt skilda sätt, och det finns inte någon inneboende objekttegenskap som förmedlar sig själv. Det finns upptäckta objekt, objekt som arkeologer inte ser för att de med gängse klassificeringsmodeller och teorier inte går att upptäcka. I denna mening kommer nya objekt till som ett resultat av nya teorier, föreställningar och hypoteser. Objekten är en del av en historisk process. När de en gång avlägsnats ur sitt historiska sammanhang får samtliga påståenden om dem karaktären av konstruktioner. Det faktum att objekt inte talar för sig själva gör därför iscensättningen av dem till något väsentligt. Olika grupper av människor är tillgängliga för information i olika utsträckning. Det finns också olika uppfattningar om vad som är sant och osant, bra eller dåligt, vedertaget eller kontroversiellt. Det är således svårt att tänka sig ”en utställning för alla” (jfr. Adolfsson 1987) eller att ett fornminne kan passa alla.

Skylten, som ofta är en del av en fornlämningsplats, är tämligen anonym, även om texterna och teckningarna är olika. Det finns en likriktning i presentationerna som gör att intrycket gärna blir att om man har sett en så har man sett alla. En skylt kan sitta uppe i 30–40 år utan ändringar i text eller utformning och utan hänsynstagande till ny forskning eller ny teknik. Det är svårt att spåra någon större uppfinningsrikedom eller nytänkande avseende skyltar av nyare datum, förutom att man idag kanske oftare tar med uppgifter om lokala föreställningar om fornminnen. Skylten fyller säkert i många fall sin funktion och de flesta som besöker platsen reflekterar kanske inte nämnvärt över vad som står eller hur det står. Vi är

vana vid hur en skylt skall se ut och vid att konsumera den information den ger. Jag menar dock att fornlämningar och platserna kring dem inbjuder till så mycket mer. All den kunskap som finns kan utnyttjas och visas på ett mer intressant och spännande sätt än vad som görs i dag. Skyltningen behöver inte utformas utifrån en standardmall. Varje plats, varje landskap, varje fornlämning är unik. Varför inte ta till vara varje plats egenart och särskilda kvaliteter, istället för att likrikta informationen? Skyltar görs oftast för att fungera under många år, samtidigt som kunskaper och samhälle förändras över tiden. Större krav borde kanske ställas på uppdaterade förändringar av skyltarnas innehåll. Det är mycket i omgivningen som konkurrerar med skylten om uppmärksamheten och det är också mycket som fordras för att en skylt skall fungera. Den skall hålla i alla väder, utrymmet är knappt, vilket gör kraven på innehåll, form och material mycket speciella. Det är sällan som den som skriver en skylttext, på kanske tjugo rader, förmår att fånga intresse och kommunicera med den som läser på ett utvecklande sätt (af Geijerstam 1998:92).

Anders Gustafsson och Håkan Karlsson (2004a & b) diskuterar skyltens innehåll, mening och kommunikativa roll och de menar att det behövs ny forskning om bl a vem som besöker fornlämningar. De menar att om vi eftersträvar dialog istället för ensidigt riktad förmedling så behöver skylten kompletteras med andra verksamheter och aktiviteter.

I vår iscensättning valde vi att undvika skylten som medium i gestaltningen av platsen. Colin Renfrew (2004) diskuterar hur samtidskonst och arkeologi kan mötas på ett fruktbart sätt, där samtidskonsten kan sätta fokus på andra frågeställningar och därmed också ge andra ingångar till vår förståelse av forntid och historia. Freeman Tilden myntade för snart 50 år sedan ett begrepp för att beteckna den funktion som guider och andra förmedlare av natur- eller kulturarv har. Han kallade det *Interpretation*, dvs. tolkning. Tilden menade att *Interpretation* inte handlar om att förmedla information, utan om att visa "something of the beauty and wonder, the inspiration and spiritual meaning that lie behind what the visitor can with his senses perceive" (Tilden 1957:3). Det är en viktig skillnad mellan *Interpretation* och information menar han, då information levererar fakta medan *Interpretation* kan uppmuntra till nya idéer och kanske ge människor en ny förståelse för det de kom för att se på. Detta betyder att man ibland kan bli kontroversiell, men om man klarar att skapa en diskussion kring en plats så är ju det uppmuntrande, menar han och säger att kontentan av en bra *Interpretation* är att den ger nya insikter och tankar om varför en plats är speciell. Med både Renfrew och Tilden i tankarna ville vi därför prova att göra något annorlunda på Stora Rös och inte bara förmedla information om historien kring platsen genom att sätta upp en skylt.

För att kunna använda de svar och föremål vi fått från grupper och personer på Styrö kategoriserade vi dem. Vårt urval var subjektivt. Vi förstod också att det kunde vara kontroversiellt att göra en iscensättning av platsen och vi ville därför göra saker som kunde smälta in i miljön. Den ena guiden vi intervjuade sa t ex att han fann skyltar mycket störande när han gjorde sina visningar (Hafström 2005). Ett mål var att försöka aktivera besökaren till att utnyttja olika sinnen. Vi planerade därför att utnyttja landskapet så att man skulle kunna uppleva saker inte i bara en höjd, men på olika nivåer och med olika sinnen. Eftersom jag och min kollega representerar olika discipliner har vi olika sätt att se på fornlämningen. Som arkeolog hade jag letat i arkiven för att hitta uppgifter om utgrävningen och beslut kring lämningen, medan min kollega från konstindustriskolan istället såg röset mer som en sorts installation och en estetisk upplevelse. Våra olika perspektiv samverkade i en annorlunda gestaltning av platsen.

I lådor med lock av plexiglas samlade vi föremål som på olika sätt hade anknytning till platsen. Lådorna var uppbyggda kring olika teman. Ett tema kretsade kring militärens användning av platsen och i den lådan fanns en gammal militär-

Figur 4. En låda med lämningar efter militären – Ett skåp som berättar vad folk gör på platsen i dag som t ex att gifta sig. (Foto: Synnestvedt 2005).

keps, en militär ficklampa, några kort på hur det sett ut inne i de nu igenraserade bunkrarna, ett dryckeskärl och lite militärkläder. Lådan grävdes ner i marken vid kanten av de tidigare bunkrarna och kunde endast upptäckas när man var på ganska nära håll (fig. 4). Vi ville utnyttja det stora sjömärket på platsen och efterstävade här också något som smälte in i miljön, men som samtidigt aktiverade besökaren. Sjömärket är gjort i trä och är mörkbetsat och vi använde därför gamla brädor för att göra skåp som vi sedan hängde upp på sjömärket. I skåpen fanns små installationer med koppling till hur platsen används i dag samt kommentarer från lokalbefolkningen. Ett skåp handlade t ex om bröllop; ett litet brudpar var placerat i skåpet tillsammans med citatet: "När vi gifte oss här uppe så blåste det ju ganska mycket, men det var ändå strålande sol, jag tror alla tyckte att det var fint" (fig. 4).

Under hela projektets gång hade vi haft måsen som en följeslagare på platsen och kommentarer från både små och stora Styröbor visade att de förknippade platsen mycket med måsarna, som gärna samlas där uppe. En annan aspekt som aktualiserades under projektets gång var möjligheten att använda kort på barn som berättade saker; i alla sådana tillfällen måste tillåtelse ges av föräldrarna vilket började bli ganska besvärligt när vi kom upp i ett 70-tal elever. Vi valde därför att låta måsarna ge röst åt alla kommentarer vi fått (fig. 5).

Kring röset på platsen fanns ett gammalt rostigt staket, troligen en lämning efter militären, som vi valde att utnyttja för att sätta upp ledtrådar runt hela röset. På dessa "skyltar" kunde finnas olika årtal då något hade hänt på platsen, men också dikter och dokument från utgrävningen (fig. 5).

En annan sida av den här platsen, som vi också ville lyfta fram, var att det var en plats där människor hade väntat. Under världskrigen hade militärerna kanske väntat på krig och anfallande flygplan, och kvinnor kunde ha väntat på att män, fäder och söner skulle komma tillbaka efter resor på sjön. Vi gjorde därför en installation med två gummor åtföljda av en dikt om väntan på fiskebåten som aldrig kom hem. Dessa två gummor placerades på en liten avsats med utsikt över havet (fig. 5).

Några kommentarer under invigningsdagen om iscensättningen av platsen var att:

- det var roligt
- det ingav till reflektion och eftertanke
- man fick tänka själv
- det var roligt att få vara aktiv i att leta efter saker och t ex öppna skåp
- man lärde sig faktiskt något

- Ja, jag vet inte hur det är med folk i allmänhet, men i alla fall i min bekantskapskrets vet dom ju att det är en fornlämning där, men inte så mycket mer då...

Utvärdering

I utvärderingar ifyllda både under invigningsdagen och efteråt var det tydligt att många uppskattade hur röset hade gestaltats och att det inte presenterades färdiga svar; man gavs möjlighet att tänka och fundera själv.

Inledningsvis nämnde jag att vi eftersträvade delaktighet av brukarna i själva iscensättningen, men att det innebar svårigheter. Barnen i årskurs tre på ön var de som främst kom att delta i detta. Eleverna ritade kartor så att den som inte känner till Stora Rös skulle kunna hitta dit från det ena färjeläget. Kartorna placerades sedan ut längs vägen från båten fram till en liten stig som leder upp till toppen. Här skulle de avtryck i betong som barnen gjort av sina händer och andra föremål placeras ut. Eleverna kom med sina betongplattor till Stora Rös dagen innan utställningen öppnades för att hjälpa till med placeringen i landskapet. Tyvärr förstördes plattorna redan ett par timmar efter att eleverna lämnat dem vid Stora Rös. Också kartorna som barnen hade gjort försvann någon dag efter invigningen.

Att skapa dialog, delaktighet och diskussion i kulturarvsfrågor måste efter en utvärdering av vårt projekt sägas innebära vissa svårigheter. För det första krävs mycket planering och förarbete om det skall lyckas. Det kan ta lång tid att få människor att engagera sig, bli delaktiga och känna förtroende för representanter för verksamheter som hitintills varit ganska osynliga. När det gäller arbete i skolan är det också något som måste ske med lång framförhållning. Här bör planeringen ligga minst ett halvt till ett år innan projektstart, då skolan för det mesta i väldigt liten utsträckning är flexibel när det gäller att ändra på sina scheman. Skolans lagda scheman blir också svårare och svårare att ändra ju högre upp i klasserna man kommer.

Figur 5. Ett röse med en mås, ledtrådar och en kommentar från en Styrsoöbo förmedlad av Måsen Marilyn – Väntan – En hand i röset väcker fantasi, inspiration och många tankar. (Foto: Häggström & Synnestvedt 2005).

Till sist...

Landskapet är skapat av människor och brukas av människor. Människor använder landskapet på olika sätt och i olika syften. Turisten vill ha fina promenadstigar, med en tydlig skyltning som visar vart man skall gå och vad det finns att se. Turisten behöver också toaletter, soptunnor och gärna tillgång till souvenirer och servering. De bofasta vill också ha fina promenadstigar, men bryr sig kanske inte om skyltningen, då landskapet är allmänt känt. Ungdomar kanske heller söker sig till otillgängliga platser, då de har större chans att få vara ostörda där. De som behöver området för djurhållning måste se till att det finns stängsel och de vill kanske inte ha promenadstigar och skyltning då landskapet för dem framför allt har ett bruksvärde. Det finns olika användare med olika sorters behov och prioriteringar. Men för att någon skall tycka det är värt att besöka ett fornminne måste fornminnet säga dem något eller platsen fungera som en plats för minnen. Alla fornminnen behöver inte passa alla människor. Ibland kanske vissa platser lämpar sig bättre för en ung publik, medan gestaltningen av en annan plats kan riktas mot en annan grupp.

Vid besöken på skolorna i Styrso var kommentaren om röset, att där ligger en stor hövding begravd. Detta bekräftar iakttagelsen att kvinnor, barn och gamla ofta är osynliga på fornminnesplatser, medan hövdingar får ett stort utrymme (Synnestvedt 2005). En utmaning är därför att använda fornlämningsplatser till att berätta om olika grupper och om olika sätt att leva.

Fornminnen betraktas i dag ofta såsom prydnadsföremål i landskapet och vårdas och brukas också utifrån det (Löfgren 2003; Synnestvedt 2006). Det finns emellertid andra användningssätt, som inte nödvändigtvis behöver stå i motsats till Kulturminneslagens bevarandemål. Ett nu 3000 år gammalt gravröse fanns en gång i sin tids landskap och med sin tids användande. Vi kan inte återskapa det, men vi kan berätta om förändringar, om människor som levt olika liv under olika tider och använt landskapet på sina sätt. Dagens promenadstigar har trampats av tusentals människor genom tusentals år i ett ständigt föränderligt landskap.

Referenser

- Adolfsson, Gundula. 1987 *Människa och objekt i smyckeskrin. Analys av arkeologiska utställningar i Sverige*. Lund.
- Alin, Johan. 1916–1923. Göteborgs stadsmuseums arkiv, Styrso 2.
- Corneliusson, Birgitta. 2005. Muntlig uppgift 2005-05-11.
- Danbratt, Folke.& Odenvik, Nathan. 1966. *Styrso socken. Ur dess historia från forntid till nutid*. Göteborg.
- Fagerwall, Krister. 2005. Muntlig uppgift 2005-05-17
- FoU-program för kulturmiljöområdet 2006–2010. Riksantikvarieämbetet.
http://www.raa.se/cms/showdocument/documents/extern_webbplats/2005/juni/fou_program_for_kulturmiljoomradet_2006_2010.pdf 2007-03-24
- af Geijerstam, Jan. 1998. *Miljön som minne – Att göra historien levande i kulturlandskapet*. Stockholm.
- Gustafsson, Anders & Karlsson, Håkan. 2004a. *Plats på scen. Kring beskrivning och förmedling av Bohusläns fasta fornlämningar genom tiderna*. Uddevalla.
- Gustafsson, Anders & Karlsson, Håkan. 2004b. *Kulturarv som samhällsdialog? En betraktelse av kulturarvsförmedling*. Stockholm.
- Göteborgs Stad, Styrso. <http://www.styrso.goteborg.se/> 2005-12-01
- Göteborgs Stad, Kulturförvaltningen. <http://www.kultur.goteborg.se/> 2007-03-23
- Hafström, Mats. 2005. Muntlig uppgift 2005-04-11
- Hygen, Anne-Sophie. 1995. *Fornminnevern og forvaltning. En teoretisk og metodisk tilnærming til planlegging og praksis i fornminnevernet*. NIKU Temahefte 1. Oslo.
- Hägström, Margaretha. 2005. Projekt Stora Rös – att bedriva ett projekt inom och utanför skolan med utgångspunkt från en plats. Otryckt uppsats för bildlärarexamen VT 2005. Göteborgs universitet, HDK Högskolan för Design och Konsthantverk.
- SFS 1988:950. *Lag (1988:950) om kulturminnen m.m.* [http://rixlex.riksdagen.se/htbin/thw?\\${OOHTML}=SFST_DOK&\\${SNHTML}=SFSR_ERR&\\${BASE}=SFST&BET=1988:950&\\${TRIPSHOW}=format=THW/2007-03-26](http://rixlex.riksdagen.se/htbin/thw?${OOHTML}=SFST_DOK&${SNHTML}=SFSR_ERR&${BASE}=SFST&BET=1988:950&${TRIPSHOW}=format=THW/2007-03-26)
- Löfgren, Eva. 2003. Kulturmiljövård och medborgardialog. *I Dokumentation från upptaktsmöte Agenda kulturarv Västra Götaland Grästorp 2002–10-03*, Agenda kulturarv, Länsstyrelsen Västra Götaland, Kulturmiljöenheten, rapport 2003, 38. Sid.16–8. Göteborg.
- Människan i centrum. Agenda kulturarvs programförklaring*. 2004. Stockholm.
- Renfrew, Colin. 2003. *Figuring it out. What are we? Where do we come from? The parallel visions of artists and archaeologists*. London.
- Synnestvedt, Anita. 2005. From inanimate to living cultural heritage sites – A discussion about the importance of using gender perspectives in the interpretation of cultural heritage sites. K.A.N. *Kvinner i arkeologi i Norge*. Vol. 24, sid. 80 – 92.
- Synnestvedt, Anita. 2006. Who Wants to Visit a Cultural Heritage Site? A Walk through an Archaeological site with a Visual and Bodily Experience. I I. Russell (red.) *Images, Representations and Heritage. Moving beyond Modern Approaches to Archaeology*, sid. 333–352. New York.
- Tilden, Freeman. 1957. *Interpreting our heritage*. Chapel Hill.

Alvastra kloster – arkeologi i Otto Frödings skugga

Elisabet Regner, Institutionen för arkeologi och antikens kultur,
Stockholms universitet.
eregner@hotmail.com

Abstract

In 1921, the archaeologist Otto Frödin began the excavation of Alvastra Abbey, one of the first Swedish excavations of a medieval site that employed modern methods of documentation. This article discusses the excavations at Alvastra as archaeological practice. It also attempts to understand these excavations, not as a starting-point for Swedish medieval field archaeology, but rather as the end of a process of re-interpretation of the Abbey as material culture which begins with the Reformation in the period after 1527.

Inledning

Alvastra kloster i Västra Tollstads socken i Östergötland anlades 1143 av Sverker den äldre och hans drottning Ulvhilde (France 1992:27f). Idag är ruinen av klostret kanske en av Östergötlands mest välkända fornlämningar, naturskönt belägen vid Ombergs fot. Ruinens utseende idag är i hög grad resultatet av den utgrävning som Otto Frödin genomförde mellan 1921 och 1953. Under denna utgrävning blev klosterområdet söder om kyrkan synligt och i samband med utgrävningen konserverades ruinen.

Sessionen *Arkeologihistoriens praktiska sida* syftade till att diskutera förutsättningarna för att studera äldre arkeologiska källmaterial. Den arkeologiska uppfattningen av källmaterialet från Alvastra kloster präglas av bilden av Otto Frödin som en nydanare inom svensk fältarkeologi. Att bedriva arkeologisk forskning kring Alvastra kan därmed sägas vara en verksamhet i Otto Frödings skugga (fig. 1). Genom en diskussion av grävningens praktiska resultat och synen på ruinen under den moderna tiden försöker jag närma mig en förståelse av Alvastrautgrävningen. Härigenom genomförs också en dekonstruktion av en bild av det förflutna.

Otto Frödings dödsruna tecknades 1954 av kollegan på Statens historiska museum, Birger Nerman (Nerman 1954). Frödin föddes 1881 i Uppsala och kom att studera i samma stad under Oscar Almgren. Under sin studietid deltog han vid Almgrens undersökning av Hågahögen. I sin kandidatexamen inkluderade han, förutom fornkunskap och språk, också ett naturvetenskapligt ämne, geologi med mineralogi. Tillsammans med Gustaf Hallström undersökte Frödin från 1903 och flera år framåt Bohusläns fornlämningar. 1905 fick Frödin en anställning vid Statens historiska museum och 1909 avlade han sin licentiatexamen. Samma år påbörjade han undersökningar av Dags mosse i närheten av Alvastra kloster, utgrävningar som fortsatte fram till 1919. Redan 1916 kom Frödin dock att undersöka en lämning i närheten av Dags mosse, som Frödin tolkade som en avrättningsplats från medeltiden. Denna tolkning fick kraftig kritik av T J Arne redan då resultaten publicerades – Arne menade istället att det rörde sig om en grav från stenåldern, en tolkning som numera är allmänt accepterad (Frödin 1918; 1919; 1923; Arne 1923; 1924; Browall 2003:39ff; 155ff).

Figur 1. Otto Frödins skugga faller över Alvastra kloster (Foto Otto Frödin 1928, ATA).

Alvastrautgrävningen

Utgrävningen av Alvastra kloster var bara en av flera samtida undersökningar av cisterciensiska kloster i Sverige. Mellan 1890 och 1940 undersöktes helt eller delvis ruinerna av Riseberga, Vreta, Solberga, Varnhem, Gudhem och Sko kloster. 1800-talets forskning fokuserade i hög grad på klostren som kungliga begravningsplatser. Klostren skildrades som viktiga minnesmärken för en nationalistisk historieskrivning (jfr Regner 2005:22f). Med modernismens genombrott runt 1900 förkastades de historiserande byggnadsstilarna och en ny syn på restaurering och undersökning av medeltidens arkitektur fick genomslag (Andrén 1997:39). Forskningsintresset flyttades nu från kungagravarna till klosterbyggnadernas funktion och utseende under klostertiden. Samtidigt betonades vissa för modernismen mycket centrala ideal, som funktionalism, askes, hårt arbete, renlighet och teknologiska framsteg. Dessa sågs som typiska drag för de cisterciensiska klostren.

Otto Frödin hyllades i sin dödsruna i Fornvännen som en metodologisk föregångsgestalt inom arkeologin. För att förstå denna bild kan man göra en kort jämförelse med några samtida undersökningar av andra klosterruiner. Vreta kloster grävdes ut mellan 1915 och 1926 under ledning av Sigurd Curman och Erik Lundberg. Utgrävningen skedde i anslutning till en restaurering av kyrkan, som skulle kompletteras med ett ruinområde och trädgård. Målsättningen var redan från början främst konsthistorisk, och ur arkeologiskt hänseende är dokumentationen bristfällig. I Antikvarisk-Topografiska Arkivet (ATA) finns det en detaljerad redogörelse för utgrävningen av ett av kyrkans kapell, skriven av Erik Lundberg, spridda notiser rörande klosterkomplexet i en utgrävningsdagbok av Erik Fant samt ett mindre antal detaljplaner och fotografier. Referenser till olika lager och utgrävningsrutur i Historiska museets katalog över fyndmaterialet indikerar att en

viss medvetenhet fanns vid utgrävningen om vikten av att registrera denna typ av information. Några ritningar finns dock inte i ATA och heller inte på Historiska museet (SHM).

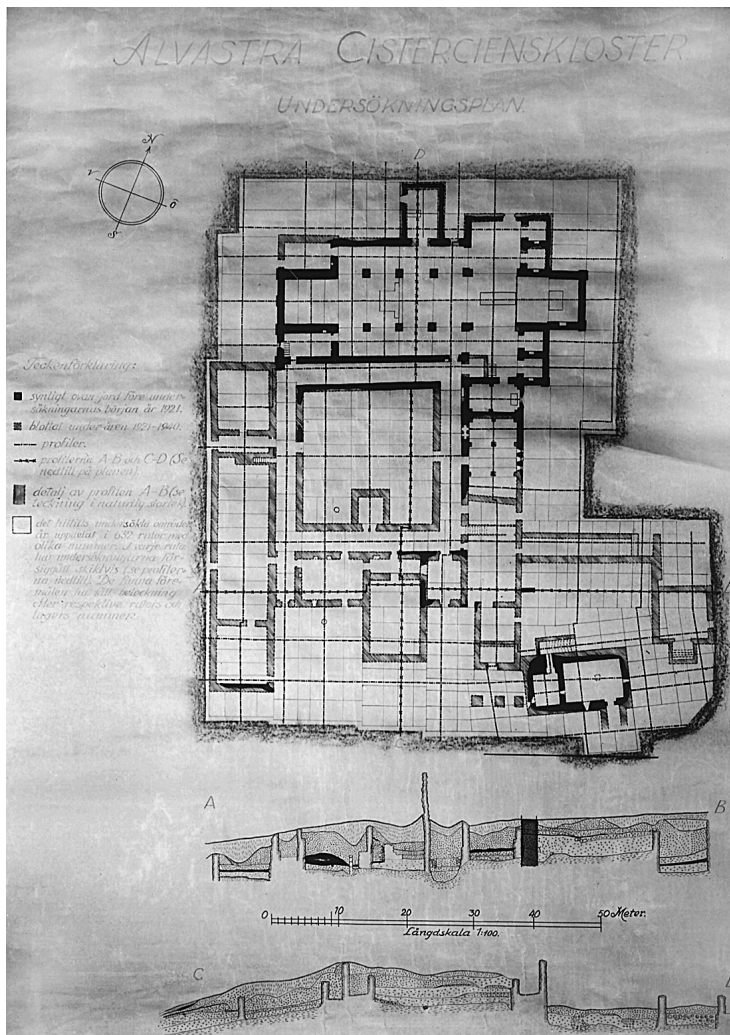
Varnhems kloster och kyrka grävdes ut mellan 1918 och 1928 under ledning av Axel Forssén, återigen i samband med en restaurering utförd av Sigurd Curman. Från undersökningarna i klosterkyrkan finns en utförlig redogörelse för gravar och golv, skriven av Sune Lindqvist, samt fotografiskt material och ritningar. Axel Forsséns kontrollantberättelse innehåller också viss arkeologisk information. Vid utgrävningen av klosterkomplexet gjordes viss dokumentation av lager och anläggningar i fyndböckerna, och en del ritningar finns bevarade (ATA). Ruinen frilades ned till den antagna golvnivån, varefter sällning skedde i stick. I vissa rum skedde insamlingen av artefakter i rutor, i andra rum mättes fynden in efter exakt läge. I vissa rum gjordes sektioner genom byggnaden för att belysa byggnadsfaserna, där även kulturlager registrerades. Dokumentationen är visserligen mer detaljerad än den från Vreta, men själva utgrävningsstrategin och dokumentationsförfarandet är likartat.

Gudhems kloster grävdes ut mellan 1926 och 1948 under ledning av Stig Roth men med hjälp av Olof Hedén som också grävt i Varnhem. Fyndmaterialet insamlades efter indelning i kvadratmeterrutor, man sällade och varje fynd mättes in i höjdded. Den bevarade dokumentationen från utgrävningen består främst av ett omfattande fotografiskt material samt en del renritade planer och murverksdokumentation (Västergötlands museums arkiv; ATA; Roth 1973; Widéen 1989). De enskilda artefakterna framstår som noggrant inmätta i ett tomt tredimensionellt rum.

I jämförelse med utgrävningarna av Vreta, Varnhems och Gudhems kloster framstår Alvastrautgrävningen som påtagligt modern vad gäller grävningstrategi och dokumentation. Här gjordes plan- och profiliritningar, en del murverksdokumentation samt fotografier och man förde grävningssdagbok, där kulturlager och anläggningar diskuterades (fig. 2). Redan 1921 grävde man i naturliga lager inom ett rutsystem. Otto Frödin efterlämnade varken någon beskrivning av utgrävningstrategin i Alvastra kloster eller någon redogörelse för hur han betraktade kulturlagertillväxten. Dessa frågor, som är av central betydelse för att förstå utgrävningen och dess resultat, måste istället besvaras utifrån den efterlämnade dokumentationen. Frödin var dock i denna fråga en del av sin samtid. Sättet att diskutera lagerföljden har stora likheter med uppfattningen hos samtida arkeologer som Mortimer Wheeler och A. V. Kidder. Wheeler arbetade efter en s. k. ”grid method” där utgrävningsområdet delades in i rutor med profilbalkar mellan, och både Wheeler och Kidder följde lagrens naturliga konturer vid utgrävningen och markerade gränserna mellan lagren i profiler (jfr Harris 1989:11). Det förefaller som om utgrävningstrategin fullföljdes under hela grävningstiden. Däremot förekommer smärre skillnader mellan olika deltagare vad gäller genomförandet av de tekniska delarna av undersökningen.

Utgrävningssmetoden indikerar att Frödin verkar ha arbetat efter en geologisk modell för kulturlagerbildning vilket var vanligt inom arkeologin under denna period (jfr Harris 1989:8ff). Man arbetade efter principen att kulturlagren hade bildats på samma sätt över stora ytor och i jämn takt samt att de, när de påträffades, varit opåverkade sedan de ursprungligen deponerats (fig. 3). I grävningssdagboken är det också tydligt att man hade en förväntan om att påträffa ungefär samma lager över hela klosterområdet, även om mindre variationer förekom. Kulturlagren betraktades snarare som perioder i klostrets historia (till exempel äldre klostertid) än som enskilda händelser (till exempel grävning av en grop).

Alvastrautgrävningen har kommit att fogas till de stora utgrävningar som i det arkeologiska medvetandet närmast har antagit rollen av ursprungsmyter. Det är inte alltid som dessa myter går att återfinna i de vetenskapliga texterna. Istället möter de oss när vi som studenter och forskare närmar oss ett material genom

Figur 2. (vänster). Undersökningsplan över Alvastra kloster (Foto SHM 1954, ATA).

Figur 3. (nedan). Alvastra kloster under utgrävning (Foto H. Faith-Ell 1922, ATA).

att samtala med våra kollegor. Ofta, men inte alltid, handlar dessa berättelser om källmaterial som aldrig blivit publicerade. Det rör sig också gärna om utgrävningar där en ny generation arkeologer fått sina första fältfarenheter. Holger Arbman, Erik Nylén, Pär Olsén och Berit Wallenberg är bara några av dem som grävde i Alvastra som studenter. Grävningarna i Vallhagar på Gotland och Helgeandsholmen i Stockholm är andra exempel på i det närmaste mytiska platser. När arkeologer som medverkat på utgrävningarna sedan går vidare i sin karriär sprids också berättelserna om de utgrävningar man varit en del av.

Alvastrautgrävningen skildras gärna som något nytt, som början på en ny era inom medeltidsarkeologin. Genom mitt eget arbete med materialet från Alvastra kloster har jag dock kommit att i allt högre grad se Otto Frödins utgrävning som slutet på ett skede i klostrets historia snarare än som början på något nytt. Det är istället Gustav Vasa och reformationen som ska ses som begynnelsen på Alvastra klostrets moderna historia. Lämningsarna av klostret omvandlades under tiden mellan reformationen och Otto Frödins utgrävning från ett ekonomiområde till ett ruinområde som förvaltades av Riksantikvarieämbetet. Det är denna process som kommer att diskuteras här.

Nyttoperspektiv

Under den sena medeltiden förändrades villkoren för klostren – detta berodde främst på yttre faktorer. Dessa var till delar av ekonomisk och politisk art men reformatörernas ifrågasättande av klosterlivets bibliska förankring spelade också in (Berntson 2003:324). Det är dock möjligt att hävda att den traditionella religionen var stark bland vanliga människor under det sena 1400-talet och tidiga 1500-talet och att det moraliska tillståndet i klostren var gott (Nyman 1994). Luthers förkunnelse spelade stor roll i argumentationen för att kyrkans pengar skulle kunna nyttjas i världsliga syften (jfr Larsson 2002:127f). Klosterväsendet som helhet kritiserades för att vara ett mänskligt påfund utan förankring i Guds ord eller i evangeliet (Nyman 1997:56ff). Reformationen inleddes i Sverige med riksdagen i Västerås 1527, och efter det kom Alvastra att användas som härläger och avelsgård (Regner 2005:208). Redan 1544 användes sten från Alvastra kloster vid för att uppföra Vadstena slott (Unnerbäck 1966:24). I Alvastra gick reformationsförloppet snabbt.

Magnus Nyman (1995) har tolkat inställningen till klostren under tidigt 1500-tal som en konsekvens av att nyttobegreppet fick ett förändrat innehåll. Tidigare hade munkarnas förböner ansetts vara av nytta för samhället men i samband med reformationen började klosterlivet istället betraktas som passivitet (Nyman 1995). Användandet av Alvastra som härläger, avelsgård och stenbrott under 1500-talet kan ses ur detta perspektiv. Klostret var övergivet, men marken och byggnadsstenen kunde brukas och därmed vara till nytta. Förstörelsen av klostren skulle ur ett sådant perspektiv ha skett på realpolitiska och praktiska grunder snarare än på grund av religiösa värderingar.

Efter reformationen förekom en intensiv aktivitet i Alvastra under Gustav Vasa och Johan III, och fynd från 1500-talet och det tidiga 1600-talet har påträffats inom hela klosterområdet (jfr Regner 2005:210ff). Under 1500-talet framträder ett nytt bruk av klostret; dess materiella kultur kom nu att inkorporeras i nya sammanhang kopplade till den framväxande renässansstaten. Det arkeologiska materialet indikerar att detta varit en våldsam process. Murar revs, böcker förstördes och religiösa symboler krossades. Platsen togs i bruk för hästavel men användes också som knektförläggning. Vissa former av återanvändning skapar legitimitet genom synlig referens till gångna tider (jfr t ex Zachrisson 1994; Johansen 1997:242ff). I fallet med Alvastra var situationen snarare den omvända. Pergamentsblad ur mässböcker och antifoner användes som omslag till kungliga räkenskaper (Brunius 1993), böcker som nyttjades av ett fåtal i samhället. Stenen från

klostret försvann bland all annan sten som användes för uppförandet av Vadstena slott. Genom återbruket raderades det gamla till förmån för det nya, som inte fick sin mening genom historisk referens. Klostret jämnades med marken och ersattes av den kungliga avelsgården och härläget. Klosterområdet skulle nu, i motsats till tidigare perioder, vara till nytta.

Antikvariska perspektiv

Redan vid slutet av 1500-talet lät Johan III uppföra gravvårdar över de medeltida kungar som ansågs vara begravda i Vreta och Varnhems kloster (Curman & Lundberg 1935:168; Edenheim & Rosell 1982:68f). Detta kan tolkas som att en form av antikvarist intresse existerade parallellt med önskan att klostren skulle vara till nytta i samhället. Under 1600-talet avbildades ruinerna av klostren i Erik Dahlbergs *Suecia Antiqua et Hodierna*, och ingick som en del av den nationella propagandan inom en götisk historiesyn (jfr Magnusson 1992:101). En av de första redogörelserna över Alvastra klostrets historia gavs ut 1722 och 1740 publicerade Anders Rhyzelius det första mer övergripande verket om de svenska klostren, *Monasteriologica Svio-Gothica* (Hermansson 1722; Rhyzelius 1740).

Alvastra gård förlänades 1653 till Mathias Palbitzki som lät uppföra en gård där han vistades under 1650- och 1660-talet (Nisser 1934:60ff). Under sin tid som herre till Alvastra utförde Palbitzki två laveringar och en teckning av Alvastra klosterruin samt hans egen mangård där gårdsbebyggelsen avbildas väster om klosterkyrkan (jfr Nisser 1934). När Elias Brenner 1670 avbildade klostret valde han däremot att inte ta med gårdsbebyggelsen i sin avbildning, och detsamma gäller Erik Dahlbergs kopparstick från *Suecia Antiqua et Hodierna* från 1690 (jfr Swartling 1969:12 samt fig. 3 och 4). Däremot avbildade Brenner och Dahlberg både kyrkan och delar av klosterkomplexet. I dessa avbildningar har man valt ett perspektiv där gårdsbebyggelsen doldes bakom klosterruinen. Brenners och Dahlbergs bilder av Alvastra hörde samman med ett nytt antikvariskt intresse, en del av en nationalistisk historieskrivning. I denna lärda konstruktion var gårdsbebyggelsen inte intressant, utan det var det förflutna som skulle avbildas. Redan nu nyttjas ruinen i en form av nationalistisk propaganda - Sueciaverket tillkom uttryckligen för att visa Sveriges storhet för kontinenten (Magnusson 1992:100). Trots det antikvariska intresset bibehöll ruinområdet en annan funktion för den närliggande gården, som antagligen använde ruinen som avfallshög och ekonomiområde (Regner 2005:220ff). Denna situation fortsätter under 1700-talet.

Nationalromantik och modernism

1800-talet medförde stora förändringar i synen på ruinen av Alvastra kloster, både vad gällde dess historiska betydelse och vilka praktiker som tilläts på platsen. Perioden kännetecknas generellt av ett ökande intresse för klostren inom vetenskapen. Peter Wieselgren publicerade 1832 ett arbete om de svenska klostren, *De claustris Svio-Gothicis* (Wieselgren 1832). Riseberga, Sko, Vreta och Varnhems kloster genomgick större eller mindre undersökningar under slutet av 1800-talet och början av 1900-talet (ATA; Hildebrand 1889; 1895; Palm 1926). Detta intensiva intresse för ruinerna av de cisterciensiska klostren fanns under denna period också i det övriga Europa, där forskningen kring de cisterciensiska klostren tog fart under loppet av 1800-talet (Untermann 2001:24ff).

Förhållandet mellan gården och ruinen förändrades under 1800-talet, då de första arkeologiska undersökningarna i Alvastra genomfördes. Leonard Rääf, ursprungligen utbildad i Uppsala och aktiv insamlare av folkminnen i Östergötland (jfr Wretö 1990), genomförde 1826–1829 undersökningar av kloster-ruinen. Rääf var sedan tidigare involverad i debatten om värden av fornminnen, där han förespråkade en pietetsfull och aktiv omvårdnad av fäderneslandets forn-

lämningar. Rääf hävdade redan 1814 att fasta fornlämningar borde fredas oberoende av markägarens intressen och han yrkade att jordägaren skulle vara tvungen att anhålla om tillstånd från myndighet innan ingrepp gjordes i fornlämningen (Wretö 1990:142). På samma sätt borde man förfara då en fornforskare ville göra undersökningar i fasta fornlämningar (Wretö 1990:143). Rääf var en förespråkare för återupprättandet av en central tillsynsmyndighet för fornlämningar (Wretö 1990:142). I Rääfs redogörelse för sina första undersökningar i ruinen 1826 (Rääf 1826; ATA) syns tydligt hur hans syn på fornminnesvärden gör sig gällande. Enligt hans mening kunde klosterruinen knappast ha nedbrutits av landsfadern Gustav Vasa, då denne skulle ha varit mån om att pryda fosterlandet med sådana vackra monument som Alvastra klosterkyrka. Rääf underströk istället att klosterruinens dåliga tillstånd snarast uppkommit genom markägarens nyttjande av stenen för praktiska ändamål (jfr ATA, handlingar 1826; 1828; 1829; 1830).

1861 besökte P. A. Säve ruinen och avgav några år senare en redogörelse till riksantikvarien över detta besök (Säve 1864). Han avbildade då ruinen i plan samt i två vyer och lämnade en utförlig beskrivning av ruinens tillstånd. Säve konstaterade något förfärat att ruinen användes på flera i hans tycke ovärdiga sätt, bland annat som avträde, brännvinsbränneri och för kalkbränning (Säve 1864:120). Klosterruinen nyttjades alltså under 1800-talets mitt som en form av ekonomiområde till gårdsbebyggelsen (fig. 4). Säve rekommenderade därför riksantikvarien att området runt klostret skulle undantas från arrendet, stänglas av och att en lokal tillsyningsman skulle utses (Säve 1864:121). Under denna tid förekom också rättsliga processer mot personer som tagit sten från klostret (ATA, handlingarna 1850–1870).

Rättsprocesserna visar att både markägaren och andra personer använt klostret som stenbrott (ATA, handlingarna 1850–1870), medan tillsynsmyndigheterna

Figur 4. Bruk av klosterruinen under det sena 1800-talet (Foto C. P. Curman 1889, ATA).

hade en helt annan syn på vad klostret representerade. Det är tydligt att för de senare var klostret en plats att vörda på grund av dess ålder och tidigare religiösa funktion, men framförallt som viloplats för den Sverkerska kungaätten. Det fanns en konflikt mellan vetenskapssamfundets syn på värde och bevarande och mer lokala intressen för vilka ruinområdet snarast var till för att nyttjas.

Under föregående perioder ansågs inte bruket av ruinen vara en fråga av större betydelse, men under mitten av 1800-talet blev just bevarandet viktigt. Detta kan ses genom de restaureringar och undersökningar som genomfördes under det sena 1800-talet. Arkitekten Rudolf Enblom genomförde 1893 och 1894 en ny utgrävning i Alvastra kloster (Enblom 1893; 1894; ATA). Emil Eckhoff företog 1899 och 1900 en restaurering av ruinen, som innebar omfattande schaktningsarbeten öster, väster och norr om kyrkan samt inne i själva kyrkorummet (Eckhoff 1899; 1900; ATA). Detta skedde i syfte att frilägga den utvändiga sockeln och därmed ge kyrkan ett mer imponerande utseende. Svenska Fornminnesföreningen med riksantikvarie Hildebrand i spetsen besökte ruinen 1901 efter fullbordad framtagning (fig. 5).

Figur 5. Svenska Fornminnesföreningen på besök i Alvastra klosterruin (Foto Fr. Borgstedt 1901, ATA)

I sin redogörelse för arbetet berättade Eckhoff om borttagandet av en större stenhäll, som tidigare legat i kyrkan. Stenhällen utgjorde botten i en vattenho, som markägaren satt in i kyrkan i samband med att klosterområdet användes som kohage. Hällen hade sedan blivit liggande i kyrkan, och började med tiden benämnas Kung Sverkers gravhäll. Eckhoff höll det för sannolikt att detta namn ursprungligen hade myntats av turister snarare än ortsbor, då de senare visste att stenen inte var en gravhäll. Av pietet flyttade en av turisthotellets gäster hällen från kyrkan, där den for illa, och ställde upp den bredvid Oscar II:s minnessten. Eckhoff lät flytta bort stenen (Eckhoff 1901; ATA). Sedan mycket lång tid hade vetenskapen främst intresserat sig för Sverker den äldres grav i Alvastra, som var en avgörande orsak till att ruinen blev intressant. Detta intresse hade vid 1800-talets slut spritt sig, och blivit stoff för en av de viktigaste berättelserna om klostret. Ungefär vid denna tid reste man en minnessten över Sverker den äldre nere vid Ålebäcken, på den plats där man ansåg att han blivit mördad 1156. I mötet med ruinen tolkade man alla materiella lämningar inom ramen för den berättelse som lyfts fram inom historievetenskapen. Man kan här tala om en ”motiv-vandring”, där den vetenskapliga berättelsen omvandlas till en form av populärt berättande utanför vetenskapens kontroll.

Den förändrade relationen mellan traktens människor och ruinen formaliserades 1916, en förändring som pågått under hela 1800-talet. Tidigare hade arrendekontraktet för Alvastra gård stipulerat att arrendatorn skulle förebygga åverkan på ruinen och hägna in den. Den fasta fornlämningen omfattade dock vid denna tid endast själva kyrkan, inte klosterbyggnaderna eller det övriga klosterområdet. Tillförordnade riksantikvarien Otto Janse skriver i ett remissvar att "Sagda bestämmelse kan dock ingalunda anses tillfredsställa våra dagars kraf på den vård och helgd, som ett fornminne af Alvastras karaktär bör äga för vårt land" (ATA; handlingarna 1916). I remissvaret yrkades att hela området borde ses som fast fornlämning, samt att Alvastra gårds ekonomibyggnader skulle flyttas och platsen inte brukas för praktiska ändamål. Separationen mellan gården och ruinen var nu ett faktum, och kulturmiljövården hade fått det slutliga tolkningsföreträdet i synen på ruinen. Samma år påbörjades Otto Frödins undersökningar i Sverkersgården.

Med Otto Frödins utgrävningar i Västra Tollstads socken kom den vetenskapliga tolkningen alltmer att dominera landskapsbilden. Sverkersättens historia var den dominerande tolkningsramen i Otto Frödins vetenskapliga publikation, och klostrets närområde placerades in i denna historia. Kryptkyrkan, den lilla byggnaden vid stranden, megalitgraven och även Ålebäcken passades in i berättelsen om kung Sverker, lika väl som klostret (jfr Frödin 1918; 1919; 1920; 1921). Otto Frödins undersökning representerar slutet på en lång process, en debatt om bruket av ruinen. Man kan säga att vetenskapssamfundet gick segrande ur den här striden. Ruinens utseende idag är på många olika sätt en produkt av Frödins utgrävning. Samtidigt upphör på 1950-talet den intensiva forskningen kring cistercienserna som kännetecknade mycket av det tidiga 1900-talet. Än idag dominerar denna bild synen på landskapet, även om dagens vetenskapliga tolkningar av själva lämningarna har förändrats.

En konserverad ruin

Idag förvaltas Alvastra klosteruin av Riksantikvarieämbetet – ruinen bevaras och konserveras men används också som turistmål. I modeller och skylttexter berättas om grundandet 1143 och om Sverkersätten, om klosterbyggnaderna och deras likhet över hela Europa och om klosterlivet. Bredvid ruinen finns en modell över hur klostret en gång såg ut. Modellen avbildar de stiliserade klosterbyggnaderna i gjuten, omålad betong. Genom färg och form avspeglas den vetenskapliga bilden av cisterciensernas enhetliga, enkla och rena arkitektur. Härmed framhävs och understryks en specifik tolkning av platsen.

Presentationen av Alvastra kloster fokuserar på 1100-talet. Härigenom skapas intrycket att klostret som helhet uppförts under denna tid, och att klostret inte genomgått särskilt många förändringar under sin historia. Kanske får vi redan i mötet med ruinen en känsla av att den också är färdigutforskad. Trots att dokumentationen från Otto Frödins utgrävningar är rikhaltig, detaljerad och av god kvalitet har Alvastramaterialet länge legat orört i arkiv och magasin. Det har inte lockat till vidare forskning. Otto Frödins grävning blev aldrig början på något nytt utan utgjorde den lokala slutpunkten för en mer allmän förändring – framväxten av den professionaliserade antikvariska vetenskapen med tolkningsföreträde vad gäller bruket av våra fornlämningar. Utgrävningen av klostret skapade det ruinområde vi idag kan besöka men samtidigt lästes också uppfattningen om vilka berättelser som klostret kan vara en del av. Samtidigt som myten om Alvastramaterialet uppstod, skapades också bilden av att ruinen är färdigutforskad. På så sätt är det kanske inte så förvånande att källmaterialet förpassades till det fördolda, och att myten om utgrävningen istället blivit slutprodukten av alla dessa år av arkeologisk verksamhet.

Referenser

- Andrén, Anders. 1997. *Mellan ting och text: en introduktion till de historiska arkeologierna*. Eslöv.
- Arne, Ture J. 1923. Avrättningsplatsen vid Alvastra – en stenåldersgrav. *Fornvännen* 1923, sid. 81–84.
- Arne, Ture J. 1924. Avrättningsplatsen vid Alvastra – en stenåldersgrav. *Fornvännen* 1924, sid. 101–105.
- Berntson, Martin. 2003. *Klostren och reformationen. Upplösningen av kloster och konvent i Sverige 1523–1596*. Skellefteå.
- Browall, Hans. 2003. *Det forntida Alvastra*. The Museum of National Antiquities/ Stockholm Monographs 6. Stockholm.
- Brunius, Jan. 1993. *Från mässböcker till munkepärlor*. I K. Abukhanfusa, J. Brunius & S. Bennett (red.) Helgerånet. Från mässböcker till munkepärlor, sid. 15–22. Stockholm.
- Curman, Sigurd & Lundberg, Erik. 1935. *Östergötland band 2: Vreta klostrets kyrka*. Sveriges kyrkor 43. Stockholm.
- Edenheim, Roger & Rosell, Ingrid. 1982. *Varnhems klosterkyrka, Valle härad, Västergötland*. Sveriges Kyrkor 190. Stockholm.
- France, James. 1992. *The Cistercians in Scandinavia*. Cistercian studies series 131. Kalamazoo.
- Frödin, Otto. 1918. Alvastra under medeltiden: undersökningarna år 1917. *Meddelanden från Östergötlands och Linköpings stads museum* 1918, sid. 43–114.
- Frödin, Otto. 1919. Från det medeltida Alvastra: undersökningarna 1918. *Fornvännen* 1919, sid. 43–68.
- Frödin, Otto. 1920. Från det medeltida Alvastra: undersökningarna år 1919. *Fornvännen* 1920, sid. 169–197.
- Frödin, Otto. 1921. Alvastra under medeltiden: undersökningarna år 1920. *Meddelanden från Östergötlands och Linköpings stads museum* 1921, sid. 74–84.
- Frödin, Otto. 1923. Avrättningsplatsen vid Alvastra – en stenåldersgrav. *Fornvännen* 1923, sid. 183–200.
- Harris, Edward. 1989. *Principles of archaeological stratigraphy*. London.
- Hermansson, Johan. 1722. *Alvastra in O-Gothia Monasterium*. (Diss. Resp. P. Ekerman). Uppsala.
- Hildebrand, Hans. 1889. Varnhems klosterkyrka. *Kungliga Vitterhets- Historie och Antikvitetsakademiens Månadsblad* 18, sid. 1–47.
- Hildebrand, Hans. 1895. Sko kloster och dess kyrka. *Upplands Fornminnesförenings Tidskrift* 3:2, sid. 111–141.
- Jensen, Ola W. 2002. Forntid i historien. *En arkeologihistorisk studie av synen på forntid och forntida lämningar, från medeltiden till och med förupplysningen*. GOTARC Serie B. Gothenburg Archaeological Theses no 19. Göteborg.
- Johansen, Birgitta. 1997. *Ormalur. Aspekter av tillvaro och landskap*. Stockholm Studies in Archaeology 14. Stockholm.
- Larsson, Lars-Olov. 2002. *Gustav Vasa – landsfader eller tyrann?* Stockholm.
- Magnusson, Bengt. 1992. *Suecia Antiqua et Hodierna*. I L. Jonsson (red.) *Stor-maktstid. Erik Dahlbergh och bilden av Sverige*. Lidköping.
- Nerman, Birger. 1954. Otto Frödin. In memoriam. Med porträtt. *Fornvännen* 1954, sid. 43–51.
- Nisser, Wilhelm. 1934. *Mathias Palbitzki som connoisseur och tecknare*. Uppsala

- Universitets Årsskrift 1934. Uppsala.
- Nyman, Magnus. 1994. Förlorarnas historia. *Lychnos* 1994, sid. 9–46.
- Nyman, Magnus. 1995. Klosterskövlingen och nyttobegreppet. *Signum* 1995:2, sid. 44–48.
- Nyman, Magnus. 1997. *Förlorarnas historia. Katolskt liv i Sverige från GustavVasa till drottning Kristina*. Uppsala.
- Palm, Axel. 1926. Riseberga kloster. En kortfattad redogörelse med anledning av vidtagna åtgärder för klosterruinens konservering. *Meddelanden från Örebro Länsmuseum* 9 (1926), sid. 31–63.
- Regner, Elisabet. 2005. *Den reformerade världen. Monastisk och materiell kultur i Alvastra kloster från medeltid till modern tid*. Stockholm studies in archaeology 35. Stockholm.
- Rhyzelius, Anders O. 1740. *Monasteriologica Sviogothica eller Klosterbeskrifning, uti vilken uppräknas med berättelse om hwad om dem kunnat igenfinnas och upspanas aöä the kloster och helg-andshus, som, under påfwedömet, uti Swea- och Gotharike såsom begripande the otta gamla sticht: Upsala, Linköping, Skara, Strengnäs, Wästerås, Wägsjö, Åbo och Lund, blefwit byggde och udnerhållna; samt om the munke-order, som i Sverige haft kloster; bestående aftio böker: och en tillegning om jesuitorden. Them, som sitt k. fäderneslands fordna tillstånd äro wetgirige, till wälmentienst och manlöst höge på auctoris egen bekostnad, tryckt i Linköping hos Peter Pilecan år 1740*. Linköping.
- Roth, Stig. 1973. *Gudhems klosterruin. Grävningsberättelse avseende planform och murverk, altaren, stendekor och gravar*. Acta regiae societatis scientiarum et litterarum Gothoburgensis. Humaniora 8. Kungliga Vetenskaps- och Vitterhets-samhället. Göteborg.
- Swartling, Ingrid. 1969. *Alvastra abbey. The first Cistercian settlement in Sweden*. Stockholm studies in history of art 16. Stockholm.
- Säve, Per Arvid. 1864. Utdrag ur Antiquitetsintendenten P A Säves afgifvna berättelse för år 1861. *Antiquarisk Tidskrift* 1 (1864), sid. 59–165.
- Unnerbäck, Eyvind. 1966. *Vadstena slott 1545 – 1554: En byggnadshistorisk undersökning*. KVHAA Handlingar. Antikvariska serien 17. Stockholm.
- Untermann, Matthias. 2001. *Forma Ordinis: Die Mittelalterliche Baukunst der Zisterzienser*. Kunstwissenschaftliche Studien 89. München.
- Widéen, Harald. 1989. Gudhemsarkivet i Falbygden: en dokumentationssamling för forskning. *Falbygden: årsbok* 43, sid. 98–106.
- Wieselgren, Elias [PETRUS? PETER (PER) JONASSON WIESELGREN?]. 1832. *De Claustris Svio-Gothicis*. Göteborg.
- Wretö, Tore. 1990. *Ydrekungen. En bok om Leonhard Fredrik Rääf*. Hedemora.
- Zachrisson, Torun. 1994. The Odal and its Manifestation in the Landscape. *Current Swedish Archaeology* 2, sid. 219–238.

Arkiv

Antikvarisk-Topografiska Arkivet, Riksantikvarieämbetet, Stockholm
 Västergötlands museums arkiv, Skara

Ein diskusjon av bronsealderarkeologien si identitetsskapande rolle i lys av konstitueringa av det norske på 1900-talet

Kathrine Eikrem, Institutt for arkeologi, konservering og historiske studier, Oslo.

kathre@online.no

Abstract

This article discusses the relationship between the creation of knowledge about the past and the construction of national identities. The case study focuses on research concerning the Norwegian Bronze Age. It is argued that there is a mutual interdependence between interpretations of the past and expectations about the future. The most important role for archaeology today is to reflect upon how knowledge about the past is produced and how this production influences and is influenced by the present.

Innleiing

Sesjonen *Arkeologiens mange roller i en tid av konstruktivism og kunnskapstillvæxt* ved VIII Nordic TAG i Lund, april 2005, inviterte til diskusjon av kring spørsmåla: Kva roller har arkeologien i dagens samfunn? Og kva følgjer kan dei ulike rollene ha for forståinga av fortida? For meg er ei av arkeologien sine viktigaste roller i dag å skape og formidle kunnskap om fortida. Seinare teoretiseringar omkring arkeologisk materiale har imidlertid, med inspirasjon frå filosofar som til dømes Michel Foucault og Pierre Bourdieu, retta fokus mot at kunnskapen vi produserer om fortida aldri kan bli faktisk og fullstendig (sjå til dømes Glørstad 2000). I staden er det samspelet mellom materiale og forskar, mellom ulike forskarar og samfunnet arkeologien er ein del av, som gjev liv til forhistoria og avgjer kva som karakteriserer denne. Denne *konstruerte* karakteren til kunnskapen vi produserer om fortida gjer mange ulike fortider moglege.

Arkeologien har likevel også ein identitetsskapande dimensjon som er med på å ordne verda for oss i dag ved å gje oss noko "der og då" som vi kan relatere oss til "her og no". Til dømes skaper vi norsk, nasjonal identitet ved å fokusere på "det norske" si forankring attende i tid. Noreg er imidlertid en moderne politisk institusjon, og det er difor ikkje gitt at det einaste moglege eller beste perspektivet på forhistoria er "det norske". Denne nære samanhengen mellom produksjon og formidling av kunnskap om forhistoria og nasjonal identitetsskaping aktualiserer, at arkeologien si kanskje viktigaste rolle bør vere å reflektere over korleis kunnskap om fortida vert produsert og formidla. Vidare ta stilling til korleis denne kunnskapen vert forma av og formar samfunnet den er ein del av. Eg skal no presentere korleis dette kan gå føre seg med døme frå mi undersøking av samanhengen mellom korleis vi produserer kunnskap om norsk bronsealder og nasjonal identitetsskaping i samtida.¹

Å forske på forskinga

Tidlegare faghistoriske refleksjonar over arkeologisk verksemd og fortolking har oftast vore meir eller mindre relaterte til samfunnet arkeologien er ein del av (sjå til dømes Trigger 1996). Likevel har mange inntatt enten ein såkalla intern eller ekstern posisjon, der førstnemnde rettar fokus mot arkeologifaget sin eigen dynamikk i lys av faget si historie og sistnemnde i større grad vurderer arkeologisk praksis i samanheng med politiske og ideologiske straumdrag i samfunnet generelt (sjå til dømes Amundsen 2000). Dikotomien mellom ei intern eller ekstern tilnærming til arkeologisk kunnskapsproduksjon er forankra i ein vitskapsteoretisk debatt om kor vidt vitskapen er sjølvforklarande eller om faktorar i samfunnet ”utanfor” kan påverke vitskapleg utvikling (Baudou 2004). For meg handlar imidlertid arkeologisk kunnskapsproduksjon alltid om identitetsskaping, og dermed ei stadig plassering av oss sjølve i verda i dag. For å utdjupe rammene kring produksjonen vår av kunnskap om fortida må difor alltid interne og eksterne faktorar vurderast i relasjon til kvarandre (sjå Eikrem 2005:2).

Fleire har problematisert samanhengen mellom arkeologi og nasjonal identitetsskaping (sjå til dømes Myhre 1994; Østigård 2001). Sjølv om tilhøvet mellom norsk bronsealder og det nasjonale har vore diskutert, gjeld dette likevel først og fremst tidlege framstillingar (sjå til dømes Prescott 1994). Tendensen til å ta avstand frå å seie noko om forskinga ein sjølv er ein del av gjeld ikkje berre vurderingar av bronsealderforskinga spesielt, men arkeologien generelt. Håkon Glørstad (2002:7f) kritiserer i den samanheng at ein på denne måten inntek ein privilegert subjektposisjon der andre si verksemd til fjerne tider/stadar vert undersøkt utan at desse som oftast har høve til å ty til motmæle. Inspirert av mellom anna sosiologane Bourdieu og Foucault argumenterer difor Glørstad for ei form for *hypoarkeologisk* tilnærming til arkeologisk faghistorie i staden for det tradisjonelle historiske og tilbakeskodane perspektivet (Glørstad 2002:9). Dette inneber at ein ikkje hever seg over det arkeologiske feltet som ligg til grunn for analysen, men i staden søker å nærme seg det nedanifrå ved å omformulere abstrakte utsegner om arkeologi og/eller samfunnet til empirisk undersøkbara problem (Glørstad 2002:8). Fleire arkeologar har, som Glørstad, latt seg inspirere av Foucault sitt arkeologiske og/eller genealogiske perspektiv på epistemologiske problemstillingar (sjå til dømes Brattli 1993; Svestad 1995). Desse tilnærmingane kan skildrast som *diskursanalytiske (DA)*, ein metode som gjennom utsegner og/eller handlingar i ein særskild historisk og kulturell kontekst søker å forstå framstillinga av verda på ein særskild måte. Strategien i denne typen analyse er dermed ikkje å leite etter gitte sanningar, men å studere korleis diskursive utsegner inngår i iscenesettinga av den sosiale røyndommen (Hammer 2001:9, sjå også Eikrem 2005:11).

Diskuranalysisen tek med dette utgangspunkt i det relasjonelle. Verda i bronsealderen og korleis vi produserer kunnskap om denne er difor, for meg, eit resultat av menneskelege relasjonar før og no. For det første er det arkeologiske materialet i form av metallgjenstandar, stein- og flintreiskapar, bergkunst, busetjingsspor og graver eit uttrykk for bronsealdermenneska sine relasjonar med kvarandre og omgjevnadane. Vidare er måten desse relasjonane framstår for oss på i dag avgjort av våre relasjonar til forhistoria, andre arkeologar og samfunnet vi er ein del av.

Å tenke i relasjonar inneber eigentleg å tenke i skilnadar. I ein relasjon får jo noko alltid tyding i høve til noko som er annleis. For forståinga av bronsealderen spesielt og forhistoria generelt, medfører eit relasjonelt perspektiv, at arkeologien arbeidar med samfunn som er kvalitativt annleis enn dagens samfunn. Kommunikasjon av skilnadar i ein relasjon kan imidlertid ikkje finne stad utan at ein har eit felles grunnlag å kommunisere desse skilnadane på. Møtet med ”det andre” i studiet av bronsealderen inviterer dermed, som Tord Larsen påpeikar, til ei form for dobbel refleksjon: Ein refleksjon over variasjonen i verdskonstituerande førestillingar, og over det som gjer oss i stand til å sjå kulturane og dei historiske epokene

som alternative røyndomsversjonar (Larsen 1998:337). På denne måten kan vi sjå korleis skildringane våre av fortida er avgjort av trekk ved vår eigen tenkemåte, som vi då vert i stand til å identifisere og skildre. Forståinga av bronsealderen som noko kvalitativt anna åpnar dermed ikkje berre opp for ei meir mangfaldig framstilling av perioden, men også for ei forståing av vår eigen måte å vere i verda på i dag.

Ei undersøking av norsk bronsealder inspirert av diskursanalytisk metode inneber altså mellom anna, at ting og menneskelege handlingar ikkje har ein iboande essens, men vert tillagde meining i vår klassifisering av dei. Kva klassifiseringar vi legg til grunn er bestemt av samfunnet vi til ei kvar tid er ein del av. Klassifikasjonar er derfor aldri fastlagde, men alltid relasjonelle. Klassifikasjonane av bronsealderen kan dermed forhandlast om og inngår i meir eller mindre medvitne *forhandlingar* om korleis verda før og no skal framstå. Eg skal no utdjupe korleis og kvifor ulike klassifikasjonar av bronsealderen har dominert forskinga til ulik tid.

Norsk bronsealderforskning 1900–2000

Ulike måtar å snakke om norsk bronsealder på

Dei fleste er i dag samde om at norsk bronsealder inngår i den arkeologiske perioden nordisk bronsealder. Nordisk bronsealder er tidsrommet 1700–500 f.Kr. og omfattar dagens Danmark, Sør-Sverige og delar av Nord-Tyskland. Det vert diskutert kor vidt heile eller kun delar av Noreg tok del i dette kulturfenomenet. Mange distinkte materielle trekk i form av bergkunst, metallgjenstandar, graver, busetjingsspor, indikasjonar på støyping og stein-/flintgjenstandar er i alle høve til stades. Dette gjeld særleg Rogaland i eldre bronsealder og Oslofjordsområdet og Trøndelag i yngre bronsealder. I handteringa av problemstillinga *Kva karakteriserer produksjonen av kunnskap om norsk bronsealder?* har eg undersøkt meir inngåande korleis norsk bronsealder vert framstilt i 19 sentrale tekstar. På bakgrunn av desse er det mogleg å framheve fire overordna måtar å snakke om kulturtilhøva i norsk bronsealder på i perioden 1900–2000: 1) Steinbronsealder, 2) Kulturdualisme, 3) Europeisk bronsealder I og 4) Europeisk bronsealder II. Desse ulike måtane å snakke om norsk bronsealder på har eg handtert som *representasjonar*, det vil seie dei ulike konkurrerande måtane å klassifisere bronsealderen på i bronsealderdiskursen.

Kort skissert omfattar synet på norsk bronsealder som ein steinbronsealder kun A. W. Brøgger sitt verk *Det norske folk i Oldtiden* frå 1925. Her argumenterer Brøgger gjennom ei funksjonalistisk samanstilling av steinalderen sin veidekultur sine steinreiskapar og bronsealderen sine metallgjenstandar, for at steinalderen vedblir på ei rekke område av arbeidslivet i bronsealderen. Bronsealderen representerer dermed ikkje noko oppbrot eller nyskaping i høve til tida før. Metallgjenstandane var tvert imot først og fremst eit uttrykk for ein luksus framand for folk flest (Brøgger 1925:103–104). Denne luksusen var mogleg ettersom dei naturlege føresetnadane i ulike delar av landet gjorde det lettare for somme å tileigne seg rikdom enn for andre.

Med kulturdualismen vert konsentrasjonen av bronsefunn, bergkunst og monumentale graver stilt saman med godt jordbruksland i Sørvest-Noreg, Trøndelag og Oslofjordsområdet. I motsetnad til dette står fortsatt steinalder og gode muligheiter for jakt, fangst og fiske i meir perifere delar av landet. Ervervslivet er altså viktig i den kulturdualistiske måten å snakke om norsk bronsealder på. Med kulturdualismen vert imidlertid bronsealder i større grad artikulert som ein jordbrukskultur. Saman med sentral plassering langs viktige ferdselsveggar i samtida, utgjorde jordbruket bronsealderkulturen sin basis som *mellomhandlarar* mellom rike bronsealdersamfunn i sør og fangstsamfunn i innlandet/lenger nord. Utveksling eller handel vert dermed eit viktig emne og ei forklaring på spreiding av kul-

turimpulsar. I dette perspektivet får bronsegjenstandane først og fremst nominell verdi: Dei er kursiverande verdimålarar og statussymbol for ein elite. Framstillinga av bronsealder som ein jordbrukskultur i motsetnad til steinalderen sin fangstkultur fører med naudsyn til at det geografiske området Noreg i dag var karakterisert av ulike samtidige kulturar i bronsealderen. Dette er imidlertid ikkje berre eit skilje mellom ulike måtar å leve på, men eit uttrykk for to ulike samfunnsformer: Høvdingdømmer i sentrum og stammer i periferien (Groseth 1999:10). Bronsealder vert med dette knytt til ei særskild samfunnsform, noko særleg den individualiserande tendensen i gravskikken manifesterer. Dette elitistiske samfunnet har bakgrunn i innvandring frå Sør-Skandinavia i slutten av yngre steinalder. I perioden 1700–500 f.Kr. vert dermed bronsealder også det nye og framande i sentrum, i motsetnad til det tradisjonelle i utkantstroka.

Europeisk bronsealder I inneber eit meir tradisjonelt diffusjonistisk perspektiv på kulturtilhøva i norsk bronsealder. Håkon Shetelig (1925:99) kan vere eit godt døme på denne måten å snakke om norsk bronsealder på då han hevdar at ikkje berre metallet, men også gravskikk og bergkunst knyt norsk kulturliv opp til det europeiske i samtida: ”Vi har tidens mausoleer og memorier (...) [og] dermed ogsaa vidnesbyrd om at den mægtige kulturbølgen fra Middelhavslanene har sat sit præg paa liv og samfund selv under de fattige forhold i det nordligste landet i Europa”. Med europeisk bronsealder I framstår bronsealderen som ein ”kulturpakke” som spreier seg frå sentrum i sør til periferien i nord. Denne pakken inneheld ein særskild type samfunn og kosmologi, noko som kjem til uttrykk i mellom anna metallgjenstandane sin typologi.

I europeisk bronsealder II er bronsealderen eit fenomen knytt til samfunnsendringar i SN, og eit resultat av vekselverknad mellom menneska og deira sosiale og fysiske omgjevnadar. I dette perspektivet er det ikkje først og fremst førekomsten av bronser som er avgjerande for kva bronsealder er, men symbolske uttrykk for religion og ideologi materialisert i mellom anna landskapsbruk, metallurgi, gravskikk, depot og bergkunst. Spreiinga av ein felles nordeuropeisk agro-pastoral økonomi og ideologi er ein viktig bakgrunn for bronsealderen sine symbolske uttrykk. Somme av forfattarane knyt det nye leve- og tenkesettet eksplisitt til utbreiinga av ein indoeuropeisk ekspansjon i løpet av SN/BA (sjå til dømes Melheim 2001; Prescott og Walderhaug 1995). Dei fleste er likevel samde om at kontakt og utveksling er ein føresetnad for å snakke om bronsealder. Bronsealder vert dermed knytt til ein særskild nord-europeisk samfunnstype som kjem sterkare til uttrykk i somme område enn andre. Dette samfunnet er sosialt lagdelt, eit hierarki som er forankra i eit felles mytekompleks og forbruk av/tilgang til prestisjegjenstandar. Bronsegjenstandane representerer dermed ikkje berre økonomisk, men også sosial strategisk verdi. Framstillinga av og/eller måten ein fekk tak i bronsegjenstandar på, må verte forstått som sosiale prosessar som gjev bronzen ei metafysisk tyding i tillegg til den reint sosialt/økonomisk strategiske.

Kvantitativ vurdering i tid og teksttype

For å få eit oversyn over korleis og kvifor desse måtane å snakke om norsk bronsealder på har dominert til ulik tid, har det vore naudsynt å vurdere fordelinga av dei i tid og ulike teksttypar kvantitativt (tabell 1). Den kvantitative fordelinga til dei ulike representasjonane i tid syner at av dei 19 tekstane fell ei tekst innanfor representasjon 1, ni tekstar kan karakteriserast som representasjon 2 og høvesvis to og sju tekstar tilhøyrer representasjon 3 og 4. Representasjon 2, kulturdualisme, og 4, europeisk bronsealder II, er dermed dei vanlegaste måtane å snakke om norsk bronsealder på i tidsrommet 1900–2000. Europeisk bronsealder II vert imidlertid først artikulert i 1987, og vert frå og med då artikulert i sju av ti tekstar. Før 1987 er seks av ni tekstar kategorisert som representasjon kulturdualistiske. På bakgrunn av dette kan det hevdast at representasjonen av norsk bronsealder som kulturdualistisk og europeisk bronsealder II dominerer bronsealderforskinga før og etter om lag 1990.

Forfatter(ar)	Representasjon
Brøgger (1925)	Steinbronsealder
Bjørn (1926), Gjessing (1944), Marstrander (1950), Hagen (1967), Magnus og Myhre (1976), Johansen (1981), Lillehammer (1994), Johansen (2000) og Myhre (2002)	Kulturdualisme
Shetelig (1925) og Bakka (1993)	Europeisk bronsealder I
Kristiansen (1987), Prescott (1991), Prescott og Walderhaug (1995), Nordenborg Myhre (1998), Kvalø (2000), Melheim (2001), Fyllingen (2002)	Europeisk bronsealder II

Tabell 1. Inndeling av utvalde tekstar i representasjoner.

I mitt prosjekt er det bronsealderdiskursen slik den vert materialisert i form av tekstleg formulerte utsegner som står i fokus. Desse tekstane kan delast inn i to hovudgrupper: For det første oversynsverk over norsk forhistorie eller bronsealderen åleine, og på den andre sida meir teoretisk og/eller geografisk avgrensa artiklar/avhandlingar. Medan den første gruppa rettar seg mot eit meir populært publikum, har den andre ei heller fagleg orientert målgruppe.

Representasjon	Oversynsverk	Teoretisk/geografisk avgrensa artiklar/avh.
Steinbronsealder	1	-
Kulturdualisme	5	4
Europeisk bronsealder I	1	1
Europeisk bronsealder II	-	7

Tabell 2. Representasjonsfordeling på ulike teksttypar.

Tabell 2 ovanfor syner at eit fleirtal av oversynsverka, det vil seie fem av sju, framstiller norsk bronsealder som kulturdualistisk. Sju av tretten teoretisk/geografisk avgrensa artiklar/avhandlingar kan karakteriserast som europeisk bronsealder II. Det kan dermed hevdast at ei kulturdualistisk tilnærming dominerer framstillingar som rettar seg mot ei meir populær målgruppe, og at europeisk bronsealder II dominerer diskursen sin meir fagleg orienterte materialitet.

Kunnskapsproduksjon og identitetsskaping

Christopher Prescott (1994:95) hevdar at Brøgger sitt lokalt orienterte perspektiv og Shetelig sitt europeiske syn på bronsealderen, mellom anna er resultat av to ulike former for nasjonalisme: "The essence of Shetelig's nationalism could be summed up as 'we are part of the European civilization', while the implication of Brøgger's work more implied that 'Norway is unique'". Brøgger og Shetelig sine

motstridande nasjonale orienteringar på 1920-talet hadde med andre ord motsats i den meir allmene nasjonale diskursen i samtida. Arnfrid Opedal (1999:24) påpeikar i den samanheng at ein hovudmotsetnad i norsk kulturdebatt i perioden 1890–1940 gjekk mellom nasjonalistar og kosmopolitter/skandinavister.

Medan arbeidarrørsla på 1920-talet såg på det nasjonale som konservativt og utdatert i motsetnad til klasselaus internasjonalsisme, skulle imidlertid kollektivistiske tankar samle det nasjonale og det internasjonale frå slutten av 1930-talet. Det norske arbeidarpartiet kom no til makta, men tona samstundes ned revolusjonsretorikk til reformpolitikk. Etterkrigstida forsterka denne samlande tendensen: Ein måtte stå saman i den attreisinga av landet (Furre 2000:71). Moderert sosialisme vart difor no kombinert med nasjonale symbol. Fokuset på indre, nasjonalt samarbeid måtte imidlertid heile tida balanserast i høve til auka krav om vestvending internasjonalt. Dette gjaldt særleg i sambinding med den kalde krigen, men også i spørsmål knytt til mellom anna europeisk økonomisk og politisk samarbeid i form av EF og seinare EU.

For ein høvesvis ung nasjon som Noreg var det i denne stoda viktig å kunne halde fram med å byggje det norske utan å ekskludere seg frå det viktige europeiske fellesskapet. Førbilete for ein slik politikk kan ein mellom anna finne i den dominerande måten å snakke om norsk bronsealder på i samtida. Mellomhandlarmodellen det kulturdualistiske perspektivet formidlar, inneber nemleg nettopp denne forma for arbeidsfellesskap mellom ulike klasser og regionar som ein har arbeidd for etter andre verdskrig og fram til 1990. Bronsealderen presentert som kulturdualistisk kunne difor verke samlande fordi den rommar nokre av dei samme skilnadane både i eit nasjonalt og internasjonalt perspektiv som vi kjenner frå tidsrommet 1940–1990. Den norske sosialdemokratiske ordenen kan dermed framstå som naturleg og stabil sjølv om den byggjer på ei sameining av i utgangspunktet motstridande krefter.

Internasjonale samarbeidsavtalar og slutten på den kalde krigen førte ved inngangen til 1990-talet til ei oppleving av samfunnet som fleirkulturelt. Å vere norsk var ikkje lenger det samme som før. Brit Solli (2002) påpeikar at stadig fleire arkeologar no erkjente at ein må ta omsyn til at ikkje alle som bur i Noreg har interesse av norsk identitetsskapande historieskriving. I staden ynskte ein det Solli kallar eit *annerledesparadigme*, der fortida vert sett på som annleis og mangfaldig. Norsk bronsealder som europeisk bronsealder II representerer, etter mitt syn, denne forma for arkeologisk praksis i bronsealderdiskursen. Fokuset på bronsealderkulturen som eit internasjonalt sosialt fenomen åpnar opp for norsk mangfald både i bronsealderen og i dag. Ein kan imidlertid stille spørsmål ved om ikkje også dette mangfaldet er avgrensa innafor rammene til ein annan moderne politisk institusjon, nemleg EU.

Ovanfor påpeikte eg at oversynsverk over norsk forhistorie først og fremst er retta mot ei populær målgruppe. Desse tekstane har difor først og fremst ein opplysende og identitetsskapande funksjon. Forhistoria, i denne samanhengen bronsealderen, skal formidlast til folk flest. Det er, på bakgrunn av dette, interessant at det kulturdualistiske perspektivet held fram med å dominere i oversynsverka etter 1990 medan fagleg orienterte tekstar er meir opptekne av å skildre norsk bronsealder som europeisk bronsealder II. Det er med andre ord ikkje dominerande trender i den fagleg retta forskinga som avgjer korleis bronsealderen skal framstilast for det norske folk. Nye forskingsresultat er likevel ofte inkludert i oversynsverka, men vert framstilt innan fagleg sett utdaterte fortolkingsrammer. Eit godt døme på dette er revitalisering av problemstillingar knytt til indoeuropeisering av Europa i nyare fagleg retta framstillingar av norsk bronsealder. Er det mogleg at det er dårleg identitetsskaping å hevde at Noreg vart invadert av eit indoeuropeisk folk for berre 4000–5000 år sidan i motsetnad til den tradisjonelle, meir ”samanhengande” framstillinga av Noreg 12000 år attende i tid som vi får presentert i dei fleste Noregshistoriane (sjå også Olsen 2002)?

Oppsummering og konklusjon

Eg har no diskutert samanhengen mellom produksjon og formidling av kunnskap om norsk bronsealder i lys av nasjonal identitetsskaping i samtida. I eit konstruktivistisk perspektiv har eg forsøkt å syne kva framstillingar av bronsealderen som har vore til stades til ulike tid, og vurdert kva av desse som dominerer i sentrale tekstar i lys av konstitueringa av det nasjonale i samtida.

Konstruktivistiske perspektiv vert av somme kritisert for å presentere den sosiale røyndommen som ein fiksjon, og dermed som eit uttrykk for ein subjektivistisk relativisme der alle verder er like moglege. Det er i den samanheng viktig å presisere at omgrepet konstruksjon ikkje har noko med fiksjon å gjere, men faktisk er eit uttrykk for røyndom. Sjølv om ein tek for gitt at verda er farga av vår historiske og kulturelle måte å vere i verda på, inneber jo ikkje det at kunnskapen vi produserer er usann. Vi kan, jo, som Søren Kjørup påpeikar, ikkje erkjenne verda på nokon anna måte. Det vert difor meiningslaust å setje hermeteikn ved ord som sann og objektiv. Verda slik den framstår for oss er verkeleg (Kjørup 2000; 2001). Dette medfører imidlertid ikkje at vi ikkje skal stille spørsmål ved kor vidt verda før og no kunne eller burde ha vore verkeleg på andre måtar. Kun gjennom ein stadig pågåande refleksjon over korleis relasjonen mellom bronsealderarkeologien og nasjonal idenertitetsskaping er og burde vere, kan vi yte rettferd mot fortida og framtida sitt mangfaldige potensiale.

¹ Innhaldet er basert på mastergradsprosjektet *Bronsealder som sosial konstruksjon. Faghistorisk analyse av norsk bronsealderforskning på 1900-talet* (Eikrem 2005). Dette er tidlegare presentert i *Nicolay* nr. 96, 2005 og i *Primitive tider* nr. 8, 2005.

Referanser

- Amundsen, Hilde R. 2000. *Teori og data i et forskningshistorisk perspektiv. Jysk enkeltgravskultur fra slutten av 1880-åra til 1990-åra*. Varia nr. 51, Oslo.
- Bakka, Egil. 1993. Kulturtilhøve og regionale skilnader i vestnorsk bronsealder. I B. Solberg (red.), *Minneskrift, Egil Bakka*, sid. 90–117. Arkeologiske skrifter 7, Universitetet i Bergen, Historisk museum. Bergen.
- Baudou, Evert. 2004. *Den nordiska arkeologin – historia och tolkningar*. Stockholm.
- Bjørn, Anathon. 1926. Tidlig metalkultur i Østnorge. Særtrykk av *Oldtiden*, 11. Oslo.
- Brattli, Terje. 1993. *Evolusjonismen og det moderne. Ein analyse av tilkomsten av arkeologien som vitenskapelig disiplin*. Magistergrad i arkeologi. Universitetet i Tromsø. Tromsø.
- Brøgger, Anton Wilhelm. 1925. *Det norske folk i oldtiden*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning, Serie A. Oslo.
- Eikrem, Kathrine. 2005. *Bronsealder som sosial konstruksjon. Faghistorisk analyse av norsk bronsealderforskning på 1900-talet*. Masteroppgåve i nordisk arkeologi. Det humanistiske fakultet, Universitetet i Oslo. Oslo.
- Furre, Berge. 2000. *Norsk Historie 1914–2000*. Oslo.
- Fyllingen, Hilde. 2002. *The use of Human Osteology in the Analysis of Ritual and Violence during the Early Bronze Age. A case study from Nord-Trøndelag*. Cand. Philol. Thesis, Department of Archaeology, University of Bergen. Bergen.
- Glørstad, Håkon. 2000. Freedom of speech is always freedom from the speech of others, or rather control of their silence. On Pierre Bourdieu and archaeology. I C. Holtorf & H. Karlsson (red.), *Philosophy and Archaeological Practice. Perspectives for the 21st Century*, sid. 185–195. Göteborg.
- Glørstad, Håkon. 2002. *Neolittisk Renaissance. Hypoarkeologiske tekster om neolitikum i Sør-Norge*. Institutt for arkeologi, kunsthistorie og konservering. Universitetet i Oslo.
- Gjessing, Gutorm. 1944. Steinalder – Bronsealder – stein-bronsealder? *Viking VIII*, sid. 15–28. Oslo.
- Groseth, Lars. 1999. *Å finne sted. Økonomiske og rituelle landskap i Telemark i senneolitikum og bronsealder*. Hovedfagsoppgave, IAKN, Det historisk-filosofiske fakultet, Universitetet i Oslo. Oslo.
- Hagen, Anders. 1967. *Norges Oldtid*. Oslo.
- Hammer, Svein. 2001. Diskursbegrepet i sosiologisk relieff. *Sosiologi i dag*, vol. 31, nr. 4, sid. 7–25.
- Johansen, Øystein. 1981. *Metallfunnene i østnorsk bronsealder. Kulturtilknytning og forutsetninger for en marginalekspansjon*. Universitetets Oldsakssamling Skrifter, ny rekke nr. 4. Oslo.
- Johansen, Øystein K. 2000. *Bronse og makt*. Oslo.
- Kjørup, Søren. 2000. Er sandheden blot en social konstruktion? – En kritisk præsentation og diskussion af diskursanalysen og især af dens socialkonstruktivistiske grundlag. *Norsk Medieforskning*, nr. 2, sid. 28–49.
- Kjørup, Søren. 2001. Den ubegrundede skepsis – En kritisk diskussion af socialkonstruktivismens filosofiske grundlag. *Sosiologi i dag* vol. 31, nr. 2, sid. 5–22.
- Kristiansen, Kristian. 1987. Centre and periphery in Bronze Age Scandinavia.

- I M. Rowlands (red.), *Centre and Periphery in the Ancient World*, sid. 74–85. Cambridge.
- Kvalø, Frode. 2000. *Oversjøiske reiser fra sørvest-Norge til nordvest-Jylland i eldre bronsealder: en drøfting om maritim realisering og rituell mobilisering*. Hovedfagsoppgave i arkeologi, Universitetet i Oslo. Oslo.
- Larsen, Tord. 1998. Om å tenke forskjeller. *Virkelighet og vitenskap: perspektiver på kultur, samfunn, natur og teknologi*, sid. 336–380. Oslo.
- Lillehammer, Arnvid. 1994. *Fra jeger til bonde – inntil 800 e.Kr. Aschehougs Norges historie, bind 1*. Oslo
- Magnus, Bente & Myhre, Bjørn. 1976. *Norges historie, bind 1. Forhistorien. Fra jegergrupper til høvdingsamfunn*. Oslo.
- Marstrander, Sverre. 1950. Jylland-Lista. *Viking XIV*, sid. 63–85.
- Melheim, Anne Lene. 2001. *Gjennom ild og vann: graver og depoter som kilde til kosmologi i bronsealderen i Øst-Norge*. Hovedfagsoppgave i nordisk arkeologi, Universitetet i Oslo. Oslo.
- Myhre, Bjørn 2002. Landbruk, landskap og samfunn 4000 f.Kr.–800 e.Kr. *Norges landbrukshistorie, Bind 1 4000 f.Kr.–1350 e.Kr. Jorda blir levevei*, sid. 12–213. Oslo.
- Myhre, Lise N. 1994. *Arkeologi og politikk. En arkeologisk analyse av faghistoria i tida 1900–1960*. Varia 26. Oslo.
- Myhre, Lise N. 1998. *Historier fra en annen virkelighet. Fortellinger om bronsealderen ved Karmsundet*. Arkeologisk museum i Stavanger, AmS-Småtrykk 46. Stavanger.
- Olsen, Bjørnar. 2002. *Fra ting til tekst*. Oslo.
- Opedal, Arnfrid. 1999. *Arkeologiens gårdsforskning og utformingen av en norsk identitet*. Arkeologisk museum i Stavanger, AmS-Varia 35. Stavanger.
- Prescott, Christopher. 1991. Late Neolithic and Bronze Age Developments on the Periphery of Southern Scandinavia. *Norwegian Archaeological Review*, vol. 24, nr. 1, sid. 35–49.
- Prescott, Christopher. 1994. Paradigm gained – Paradigm Lost? 150 Years of Norwegian Bronze Age Research. *Norwegian Archaeological Review*, vol. 27, nr. 2, sid. 87–106.
- Prescott, Christopher & Walderhaug, Eva. 1995. The last frontier? Processes of Indo-Europeanization in Northern Europe: The Norwegian Case. *The Journal of Indo-European Studies*, vol. 23, nr. 3 & 4, sid. 257–278.
- Shetelig, Håkon. 1925. *Norges forhistorie. Problemer og resultater i norsk arkæologi*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning, Serie A. Oslo.
- Solli, Brit. 2002. Kommentar til Gro Kyviks artikkel ”Hjemmeverden, fremmedverden og arkeologisk refleksivitet”: Den annens menneskelighet – Om fortidens annerledeshet og våre muligheter til å vite noe om den. *Primitive tider*, nr. 5, sid.145–153.
- Svestad, Asgeir. 1995. *Oldsakenes orden. Om tilkomsten av arkeologi*. Oslo.
- Trigger, Bruce. 1996. *Arkeologiens idéhistorie*. Oslo.
- Østigård, Terje. 2001. *Norge uten nordmenn. En antinasjonalistisk arkeologi*. Oslo.

Riv reservaten! Tankar om arkeologi och kulturarvspolitik

Per Lekberg, Riksantikvarieämbetet, Stockholm.
per.lekberg@raa.se

Abstract

Material culture that is associated with the past works both as a "social glue" in human societies and as an explosive in human conflicts. Archaeology has a unique possibility to comment upon contemporary production of material ideology and politically potent landscapes. In Swedish heritage legislation, preservation is a carrying theme. The idea that it is possible to preserve culture from change pairs with an outlook on the past as better than today and with viewing ancient monuments as constantly threatened by change. For many generations, this paradigm has formed the perception of identity and nationality – as something primeval and essential needing preservation to retain its value. This ideological undercurrent still adds to social and ethnic segregation and fear of change in defining Swedish national identity. Therefore, we should question our heritage policy and break up the inner reserves of the cognitive landscape of Swedish archaeology.

Inledning

Under det febrila arbetet vintern 2005 med att få fram elström till frusna människor i byar och gårdar i den stora januaristormens Småland hade kraftbolagets personal tagit sten ur en raserad och ålderdomlig stenmur (närmast en stensträng) i skogen för att stabilisera de provisoriska ledningsstolpar man tillverkade av nedfallna träd. Kanske kan det betraktas som ett brott mot Kulturminneslagen. Men man skulle också kunna se handlingen som ännu en länk i den fortlöpande omgestaltningen av kulturlandskapet – en ny del av vårt i ständig omformning stadda kulturarv. Till och med skulle man kunna tala om en betydelsefull materiell manifestation av handlingskraft i samband med stormen, denna den mest radikala omgestaltningen av det småländska kulturlandskapet i mannaminne.

Stentäkten ur muren kan ses som lika rationell, praktiskt motiverad och symboliskt laddad som en gång bygget av stenmuren. Dessutom är både handlingen och dess materiella resultat lika hemmahörande i sin kulturmiljö som någonsin stenmuren. Vilken uppfattning man än har i frågan så har den direkt koppling till hur man förhåller sig till kulturarvet – som något statiskt och hotat som ska skyddas mot förändring och nya komponenter, eller som något dynamiskt, levande och föränderligt med inslag från hela det långa förflutna och nutiden, från när och fjärran i tid och rum.

Vårt yttre landskap, det materiella kulturarvet, motsvaras av ett inre landskap och ett immateriellt kulturarv av förståelse och ideologiska uppfattningar om vi och dom, om smuts och renhet, om hot och trygghet, om förändring och bevarande. Detta inre kulturarv präglar vår omvärldsuppfattning i det tysta. Det söker stöd i och beror av det yttre, identitetsreproducerande materiella kulturarvet, och deltar som förment självklara inre bilder i vår bedömning och hantering av förete-

elser i den fysiska tillvaron. Till exempel stenmurar – eller människor.

En irakisk läkare flyr till Sverige med sin familj undan förtryck och omöjliga levnadsförhållanden. Han etablerar sig i en sydsvensk stad, lär sig svenska och blir snart en mycket uppskattad underläkare på det regionala sjukhuset. Landstinget sparar mycket pengar på att anställa honom och hans skicklighet uppmärksammas av både chefer, medarbetare och patienter. Utlänningsnämnden kommer dock fram till att läkaren saknar skäl att stanna i Sverige och beslutar om utvisning av hela familjen.

Den svenska statsvetaren Sakine Bahceci berättar i en tidningsartikel om sin gymnasiekompis Maria, som kom till Sverige som minderårig och nu bott halva sitt liv i Sverige. När Bahceci träffar Maria är hon just klar med sin högskoleutbildning. På frågan om framtid, jobb och hur livet går blir svaret att hon fått besked om utvisning. Bahceci tror först att hon skojar, men det är inget skämt: ”På ett ögonblick förvandlas en vanlig tjej framför mig till en desperat flykting som berättar en mardrömshistoria. Hon har ingen och ingenting att ’återvända’ till, det är Sverige som är hennes hemland. Efter mer än tio år får hon veta att hon saknar ’tillräckligt stark anknytning’ till Sverige” (Bahceci 2005:6). Tio år. Halva livet.

Jag tvivlar inte på att båda dessa mänskligt och samhälleligt tragiska beslut äger sin riktighet enligt svensk lag. Men frågorna pockar på svar: Vilka ideologiska grunder bygger denna lagstiftning på? Vilket inre landskap lever de människor i, som skrivit, godkänt och utarbetat praxis för en asyllag med sådana följder? Vad är det som gör att vi inte kan tillåta människor att utveckla rötter i landet? Vilken ideologi kan ligga bakom en lagstiftning som medverkar till att rycka upp de rötter i Sverige som en människa utvecklat?

Den officiella utsagan om vårt samhälles tolerans och öppenhet, teorin om vår demokratiska och integrativa medborgarnation verkar inte stämma med praktiken. Är den svenska så kallade mångfaldspolitiken präglad av förmoderna och essentialistiska idéer, som bevarar de många kulturerna permanenta och faktiskt motverkar integration och omförhandling av den nationella identiteten? Vissa tecken tyder på det. Även om rasbegreppet mönstrats ut ur svensk forskning under efterkrigstiden, och humanister och samhällsvetare istället studerar etnicitet och sociala sammanhang, och ser kulturell identitet som något föränderligt, så har nya kategoriseringar (t ex begreppet ”invandrare”) uppkommit som snarast cementerat den sociala verkligheten (Tydén & Svanberg 1994:240).

Behöver vi illusionen om bevarande av kultur, om den oförändrade nationella identiteten, för att känna oss trygga i vårt inre landskap? Är det sådant som ligger bakom bevarandet av det fysiska kulturarvet och de uteblivna åtgärderna mot segregering? Behöver vi kanske rumslig segregering av etniska och tidsmässiga kategorier för att det yttre landskapet ska överensstämma med vårt inre landskap – ett landskap i behov av skydd mot förändring? Och hur kommer kulturarvsarbete och arkeologi in i det hela?

Kulturarvet och identiteten

Peter Aronsson beskriver kulturarvet som ett ”av staten organiserat sätt att både definiera, skydda och socialisera nationen till en politisk kommunitet...” och ”...det nationella värdet av att urskilja vad som är väsentligt i det förflutna och hur det ska bevaras och levandegöras är en del av kulturarvsinstitutionernas kärnverksamhet” (Aronsson 2004:142f). Referenser till kulturarvet i någon form formar den historiemedvetenhet och det historiemedvetande (Aronsson 2004:67f; jfr Högberg 2004) som skapar de inre bilderna av vår identitet. Bilder och föreställningar som etableras redan i barndomen och förstärks genom den oreflekterade och otidsenliga reproduktion av nationell identitet som samhället tillhandahåller. Kulturarvsarbetet har därför en viktig roll att spela i samhället – en roll med politiska dimensioner eftersom politik handlar om vilket samhälle vi vill

skapa. Sverige ska ju formellt vara en sekulär rättsstat med medborgarskapet som inträdesbiljett i den nationella gemenskapen och med tolerans och jämlikhet som grundförutsättningar. I den mån verkligheten inte överensstämmer med denna avsikt har kulturvarvsarbete och humanistisk forskning en stor utmaning i det offentliga samtalet.

När det gäller kulturarvet och när det gäller tillhörighet i samhällsgemenskapen, två i den politiska och arkeologiska historien sammanflätade storheter, är det uppenbart att praxis påverkas av idéer om bevarande och ursprung, som tillsammans med exotisering av det främmande och rädsla för förändring utgör en omedveten ideologisk kvarleva från romantiken. Hur en kultur väljer att rekonstruera sitt förflutna blir bestämmande för dess identitet och för dess framtid, skriver Svante Nordin (Nordin 1989:182). De strategier vi applicerar och de begrepp vi använder när det gäller hanteringen av det fysiska och andliga kulturarvet får konsekvenser för hur människor uppfattar sin nationella identitet och hur de ser historiens förlopp.

Idéer om bevarande av kulturell särart

Den konservativt nationalistiska reaktion som präglade det politiska klimatet i Europa efter Napoleonkrigen inspirerades bl a av tyska idealistiska filosofer som Fichte och Schlegel (Fredrickson 2003:69). I motsats till upplysningens uppfattning om alla etniska gruppers intellektuella och känslomässiga likhet fördömdes hos de idealistiska tänkarna romantiska föreställningar om biologiskt grundade nationalkaraktärer – medfödda och oföränderliga etniska grupp tillhörigheter. Det här utgör en idémässig grund för en exotisering av ”främmande kulturer” (Lundström & Pilvesmaa 1998:150; Källén 2001:61) som gör det möjligt att behandla dem utan medmänskligt ansvar på grund av det förment helt annorlunda i deras kultur (och natur?).

Denna ideologi om bevarande av kulturer, om nödvändigheten av kulturella reservat, går tillbaka på den tyske filosofen Johann Gottfried Herder. Som den svenske idéhistorikern Svante Nordin skriver fanns i Herders kärlek till det folkliga ”en spets riktad mot det statliga”. Herder var ”en det civila samhällets romantiker, en entusiast för det naturvuxna och för den rika mångfalden och brokigheten i de lokala sedvänjorna” (Nordin 1989:55). För honom var folkandan eller folksjälens och den folkliga kulturen det genuina. Herders idé om folksjälens har tillämpats mest uttalat i efterkrigstidens Sydafrika (Fredrickson 2003:120ff). Här ansåg man rent teoretiskt att varje folk måste isoleras från andra och utvecklas separat i samklang med sin folksjäl. Det ansågs betydelsefullt att varje folk hade sina egna skolor samt bevarade sitt eget språk och sina unika folk kulturer. Särarterna skulle hindras från den förändring som blev resultatet av beblandning med andra. Den kulturella särarten tillskrevs ett så högt värde att det överskuggade medmänskliga hänsyn, och eftersom den kulturella särarten ansågs vara biologiskt nedärvd sågs det som omöjligt att förändra sin kulturella identitet.

Folksjälstanken levde vidare i den tyske filosofen Oswald Spenglers filosofi i mellankrigstidens Tyskland. Spengler menade att varje kultur har en själ och ett öde. Varje kultur ses som ”sluten i sig själv, som oförmögen att överskrida sina egna gränser för alla givna gränser” – ”det finns ingen sanning som inte är kulturbunden, inget tänkande som inte är bestämt av ett historiskt a priori, av förutsättningar som är orubbligt givna en gång för alla” (Nordin 1989:131). Spengler förordade i mellankrigstidens Tyskland något som han kallade en ”preussisk socialism” och menade att Tyskland höll på att förstöras av ett ”inre England, genom den liberala eller radikala rationalism som berövade folket dess själ” (Nordin 1989:135). 1800-talets och det begynnande 1900-talets såväl intellektuella som folkliga perspektiv på samhället och historien har i stor utsträckning präglats av liknande uppfattningar, men företeelsen går utmärkt att studera än idag och på nära håll.

Ofta är den nödortfört förklädd till en respektfull fascination för det främmande, vilket ska lämnas ifred att fortsätta vara främmande av respekt för dess egenart.

Debatten kring arkeologins roll i samhället och för identitetsreproduktionen är livaktig utanför Sverige. I debatten märks optimism kring arkeologins möjligheter att bidra konstruktivt i reproduktionen av samhällsgemenskapen (Kohl 2004:20f), men också den mer defensiva hållningen att det är analys och kritik av försök till politiskt missbruk av arkeologin som den främsta möjligheten ligger (Smith 2004:19). Mångkulturalismens balansgång mellan tolerant universalism och essentialism är ett problem som medvetandegjorts i debatten, både av förespråkare och av motståndare till mångkulturalism. Även om meningarna kring hur man ska förhålla sig till denna balansgång är delade hos mångkulturalisterna kan essentialistiskt färgade synsätt märkas. Den belgiske statsvetaren Peter Vermeersch har visat hur denna förenklade bild av kulturförhållanden även fått genomslag i populära framställningar av dagsaktuell etnicitetspolitik, exempelvis i en så trovärdigt framtonande, vida spridd och läst tidskrift som *National Geographic*, men att medvetna mångkulturalister strävar att undvika den essentialistiska fällan (Vermeersch 2004:23ff).

Själv är jag, när det gäller den svenska situationen, av den uppfattningen att förtryck och marginalisering av människor ska påtalas och motverkas – inte därför att de definieras som tillhörig en särskild kulturell eller etnisk grupp, utan därför att de är *människor*; bor i Sverige, är eller håller på att bli medborgare här och därför ska omfattas av våra gemensamma lagar, rättigheter och skyldigheter.

Ett upplysningsperspektiv på kulturarvet och förändringen

Det är betydelsefullt att humanister och arkeologer är medvetna om den idéhistoria och den nuvarande internationella debatt som sammanhänger med begrepp som mångkultur. Inte minst när vi samtidigt producerar ideologi kring kulturbegreppet genom att förespråka bevarande och reservat som något eftersträvanvärt. Enligt min mening kan begreppet ”Det mångkulturella Sverige” bara tolkas som en beskrivning av en tolerant hållning i ett, låt vara ständigt pågående men dock, övergångsstadium i integrationen mellan olika grupper i ett samhälle. Använder man mångkulturalismen som en aktiv politisk strategi i syfte att bevara de många kulturerna så motsätter man sig i praktiken integrationen mellan dessa kulturer. Då ansluter man sig till essentialismen och förändringspessimismen i romantikens idévärld, till Oswald Spengler och de konservativt romantiska och nationalistiska revolutionärerna i det förnazistiska Tyskland och skapar ett stycke falskt medvetande i vårt samhälle – ett begrepp som sägs ha med tillhörighet och gemenskap att göra men som handlar om det motsatta i praktiken.

Om vi i istället, i upplysningens anda, betraktar människor som fundamentalt lika oavsett tid, plats och kulturellt sammanhang, erkänner vi samtalets möjlighet och dess förmåga att överbygga de hinder för förståelse och kommunikation som avståndet utgör. Den teorin kring människors förhållande till varandra och till sin omvärld är inte bara en förutsättning för humanistisk vetenskap – den gör det dessutom lika omöjligt att acceptera segregation och yttringar av sociala och kulturella reservatsidéer, som odemokratiska tendenser i det offentliga eller vetenskapliga samtalet. Istället öppnar ett upplysningsperspektiv för att se människan som en del av ett unikt temporalt sammanhang, ett socialt och politiskt *nu*. Ett nu som är en historisk del av en ständigt fortgående kreolisering (jfr Källén 2001) inom ett gemensamt geografiskt och socialt rum, ett *här* (jfr Högberg 2003).

Det här sättet att se på människan, hennes samhälle och historia välkomnar möjligheten att åtskilda horisonter, traditioner, kulturer av olika socialt och etniskt ursprung kan smälta samman till något nytt, en ny erfarenhet, en ny tradition i en ständigt fortgående rörelse av kulturell omförhandling. Och inte bara kan – utan ständigt också gör det. För att återknyta till den internationella debatten kring

arkeologins roll i identitetspolitiken kan det nämnas att den amerikanske arkeologen Philip Kohl förespråkar ett sådant optimistiskt synsätt. Han vill använda den etniska klassifikationen som ett redskap för att i Gordon Childes efterföljd påtala den fortgående interaktionen och diffusionen av idéer och teknologier mellan kulturerna och för att insistera på att ingen enskild etnisk grupp ensam ansvarat för denna stadigt växande och gemensamma kulturella utvecklingshistoria (Kohl 2004:20). Denna uppfattning innebär också att kulturer som essentiella subjekt blir omöjliga (jfr Smith 2004). De nationella kulturarven är alla ungefär lika kreoliserade och sammanflätade, i varje historiskt nu etniskt eller nationellt definierbara utifrån sina samtida premisser enbart, och stadda i kontinuerlig omförhandling och förändring. Jag anser att detta är en viktig slutsats.

Av oss som sysslar med kulturarvet på ett eller annat sätt kräver en sådan insikt ett medvetandegörande om att kulturell sammansmältning alltid varit en viktig förutsättning för mänskliga samhällens förändring och fortbestånd. Denna insikt har i högsta grad betydelse för hur vi väljer att betrakta, reproducera och kommunicera kulturarvet.

Det politiska kulturarvet

Mycket kan sägas om nationen som politisk idé och företeelse, men den är historiskt sett en förutsättning för framväxten och upprätthållandet av den solidaritet, den utökade varma krets (Rosenberg 2005a) som i sig är förutsättningen för ett demokratiskt rättssamhälle. Detta verkar vara nödvändigt för oss människor vare sig man gillar nationsprincipen eller ej. Vi behöver känna nationell samhörighet med de medmänniskor vi delar politiskt och praktiskt livsutrymme med, och i den mån en sådan samhörighetskänsla inte kommer av sig själv så måste den skapas genom politiska åtgärder, inläring och tydlig samhällsideologi.

Framväxten av allmän och lika rösträtt i Sverige under 1900-talet byggde exempelvis på en sådan politik, där nationell gemenskap, på bekostnad av existerande sociala identiteter och privilegier, hävdades som förutsättning för individens rätt till politiskt inflytande. Idag är delvis nya kategorier medborgare marginaliserade, men behovet av att försvara och utveckla det demokratiska rättssamhället i Sverige är lika stort, och behovet av samhällssolidaritet och en utökad varm krets likaså. Den nutida situationen kräver dock omförhandling av vad som kan vara innehållet i den nationella gemenskapen. Med den svenske journalisten och författaren Göran Rosenbergs ord måste ”vi” skapa och upprätthålla institutioner där ett nytt ”vi” ständigt kan förhandlas och formuleras, eftersom detta ”vi” måste ha något grundläggande gemensamt om samhället ska vara möjligt (Rosenberg 2005a:4).

Vid invigningen av ”Mångkulturåret 2006” kommenterade den svenske publicisten Zanyar Adami begreppet Mångkulturår med orden ”glöm det!” (*Svenska Dagbladet*, Kultur 2006-02-12). Istället menade Adami att ett ”Svennear” skulle utropas – att det som krävs är att man ser sig som svenne när man bor i Sverige och att vanliga svenskar bara behöver vara icke-diskriminerande, så bygger vi gemensamt vidare. Sen, menade Adami, är ju all möjlig olikhet inom denna gemenskap bara kreativ. En sådan omförhandling av den nationella identiteten som Adami efterfrågar är nödvändig och borde egentligen vara självklar. Det är viktigt att det officiella samhället idag medverkar till den och inte i onödan stärker den essentialistiska underströmmen i identitetsreproduktionen. Att som under invigningen av Mångkulturåret 2006 satsa på att verkligen manifesteras det som är åtskiljande, det som är olika och det som är ålderstiget – folkdanser, folkdräkter och kulinariska specialiteter från olika delar av världen – ökar inte förståelsen, menar journalisten Boris Benulic (2006:6); att titta på Hälsingehambon eller Göran Persson i Vingåkersdräkt underlättar i sig inte förståelsen för svensk kultur och pekar inte ut det gemensamma.

Nej – varken Hälsingehambon eller sambaorkestrar hjälper oss med de frågor

om identitet, gemenskap och solidaritet som det demokratiska samhället står och faller med, även om både samba och hambo är kul och trevligt i sig. Istället signalerar fokuseringen på folkdräkterna ett ålderdomligt och i grunden essentialistiskt synsätt, där nationell identitet i första hand baseras på en exklusiv och stabil etnisk enhet i det förflutna. Grundhållningen måste istället vara att stärka den sociala hållbarheten i samhället, genom att poängtera vår politiska, rättsliga, sociala och rumsliga gemenskap, nu och i framtiden (jfr Asherson 2003:58).

Vår uppfattning om nationell gemenskap har mycket att göra med vad kulturarvet är för oss och hur vi ser på det. På vilket sätt får man tillgång till arvet? Vem är kulturarvinge och vem är det inte? Är det medborgarskapet som är grunden eller är det blod och jord som gäller? Behöver vi illusionen av det bestående, det oföränderliga, för att känna oss hemma och trygga? Eller kan vi våga se att förändringen är det enda vi kan vara säkra på, att vårt enda hemland under vårt enda liv är ett någorlunda överblickbart stycke av en uråldrig och aldrig avstannande sammanflätning av kulturella uttryck? Ytterst beror sannolikt synen på kulturarvet på vilken beredskap vi har för förändringar, och denna beredskap i sin tur på vilken grundtrygghet vi känner. Men kanske är det också betydelsefullt vilket sorts land, samhälle eller stad vi föreställer oss att vi lever i, vad sorts nation vi tror oss tillhöra, vilken bild av vår historia och vårt kulturarv vi blivit lärda. Här blir produktionen av idéer om historien, om det förflutna, om ursprunget politiskt viktiga i samtiden.

Kunskapsproduktion kring det förflutna är alltså en betydelsefull del i samhällets reproduktion och omförhandling av nationell identitet och i dess förutsättningar för demokratisk samverkan, gemensamma rättigheter och skyldigheter. Vår sociala och nationella identitet kan aldrig vara densamma som våra farföräldrars identitet, och vårt kulturarv är delvis ett annat än deras. Förändringen har burit med sig nya tillskott till vårt kulturarv och andra inslag har försvunnit. Vi delar naturligtvis vissa stycken av arvet med farföräldrarna, och med deras morföräldrar och så vidare bakåt i tiden. Förhållandevis färre och färre delar, men somligt finns säkert kvar också genom årtusenden. Våra barnbarn i sin tur kommer att ha åter en annan tradition, byggd av delvis andra beståndsdelar. Kulturarvets innehåll, vad som uppfattas som vårt kulturella arv, är föränderligt över tid, liksom meningsinnehållet i den nationella identiteten, vilka som uppfattas som vi. Poängen är att det fortfarande är samma fysiska och politiska rum som vi delar, vi som råkar leva våra liv just nu och just här (jfr Burström 1999:25; Högberg 2003:136). Detta oavsett under vilken tidsperiod våra namn flöt upp i den svenska namnfloran och alldeles oavsett vilken färg vi har på hud, hår och ögon.

Varför är då arkeologin, kulturarvet, uppfattningen om vad det är och forskningen om det så politiskt betydelsefulla i detta sammanhang? Den arkeologiska verksamheten går ut på att försöka utvinna kunskap om det förflutna med hjälp av arkeologins främsta källmaterial: den materiella kulturen, och att försöka förstå något om de samhällen som producerat denna materiella kultur. Arkeologin har genom sina metoder för analys av kopplingen mellan den materiella kulturen och det bakomliggande samhället, samt genom sitt långa tidsperspektiv på kulturell och materiell förändring unika möjligheter att kommentera den ideologiska bakgrunden till produktionen av materiell kultur, även i samtiden, och resultaten av denna produktion.

Det förflutna, manifesterat i såväl gamla som nyproducerade föremål, byggnader och landskap, har ständig aktualitet i reproduktionen av identiteter i den fortgående sociala klassifikationen av grupper och individer (jfr Durkheim 1993:265ff; Schama 1995:141ff). Materiella ting har oftast praktisk funktion, men alltid symbolisk betydelse som sociala tecken (jfr Maquet 1993:30ff; Vandkilde 2000:22ff). Detta gäller folkdräkter och maträtter, men även mer varaktiga materiella manifestationer. Landskapet är en mänsklig konstruktion med olika syften (Lewis 1993:115f), en arena där minnen, identitet, social ordning och

transformation konstrueras, utspelas, återfinns och ändras – ett rum för social reproduktion. Landskapet kan betraktas som materialisering av minnen, på så vis att det ger individuella och sociala historier rumsligt fäste och tillhandahåller åskådliga referenser för orientering och kommunikation. Detta gäller av den samtida människan tillverkade fysiska konstruktioner, men också i hög grad det naturliga landskapets olika framträdande företeelser samt lämningar efter tidigare levande människor där historien – de gemensamma minnena – inkorporeras i det egna esoteriska och sociala landskapet. Det mänskliga landskapet är alltså tvädelat, i en externaliserad materiell del och en internaliserad kognitiv bild (Küchler 1993:85ff; Schama 1995:35ff, 82f; Knapp & Ashmore 1999:10ff; Tilley 1993:81; Bradley 2000:26; Johnston 1998:59).

Där inom människors samtidiga och sociala sfärer av kommunikation och identifikation blir landskapet benämnt och begripligt. Landskapet och annan materiell kultur liknar ur denna och andra aspekter ett språk – båda med förmågan att uttrycka kollektiva idéer (Magnusson Staaf 2000:71ff). Via människans metaforiska tänkande blir såväl ord som materiella företeelser mötesplatser mellan språk och erfarenheter (Tilley 2002:24f). Att lära känna, benämna och referera till detta benämnda landskap i samvaron med andra människor blir viktiga media för individens socialisering och orientering, såväl i landskapet som i tillvaron (Tilley 1994:19f, 26ff, 33 & 67; Welinder 1992:45; Johnston 1998:62). Man skulle alltså, fritt efter Durkheim (1993), kunna säga att människor formas av sina landskap i samma mån som de formar landskapen – kognitivt och/eller fysiskt. Medvetenheten om detta förhållande är inte ny. Den hänger samman med den tidiga upplysningens intresse för det sociala livets materialitet och för studier av materiell kultur, då man började sätta samman den materiella kulturens utformning med samhällets utformning – t ex arkitektur som en form av samhällelig styrning (Buchli 2002:2f).

Vi inreder landskap genom att skapa materiella såväl som immateriella förhållanden till och i landskapet och gör därmed landskapet till ett uttryck för de bakomliggande kulturella strukturerna i vårt samhälle. Våra identiteter, såväl individuella som sociala och nationella, skapas delvis genom den starkt spänningsladdade förening av historia, sociala förhållanden, politik och kulturella uppfattningar som detta inredda landskap består av. Detta påverkar i sin tur hur vi formar och ser på vår livsmiljö, vår samtid, vårt samhälle (Gansum m.fl. 1997:18f; Donham 1995:52).

Konflikten kring byggnationen av en moské i en sydsvensk residenstad kan tjäna som exempel på hur politiskt laddad materiell kultur kan vara för människor och hur starkt kopplad den är till ideologi kring bevarande och förändring. Detta fall gäller till det yttre materiell kultur, byggnader, landskapet och dess inredning, men har principiell bäring på de religiösa samfundens roller som likaberättigade och icke-politiska enheter i ett sekulärt demokratiskt medborgarsamhälle. Mänskliga och medborgerliga fri- och rättigheter samt medborgares solidariska skyldigheter är oförytterliga principer på vilka vårt samhälle bygger. Den viktiga särskiljningen mellan individens medborgerliga rättigheter och skyldigheter å ena sidan och hennes religiösa övertygelse å andra sidan poängteras tydligast om samhällets neutralitet i religionsfrågan också får praktiska effekter när det gäller exempelvis byggnation av gudstjänstlokaler eller utbildning av själasörjare. Dessutom har frågan dagsaktuell politisk betydelse ur ett socialt hållbarhetsperspektiv. De svenska muslimska samfunden håller förhoppningsvis på att genomgå den anpassning till det demokratiska samhällets universalitetsprinciper som de kristna samfunden tvingats till under 1900-talet, och en sådan anpassning kan underlättas av en praktisk jämlikhet mellan konfessionerna i samhällets ögon.

Moskén ska byggas i en stadsdel som består av både hyreshus, med överrepresentation av första, andra och kanske även tredje generationens invandrare, och villakvarter med gissningsvis huvudsakligen tionde till trettionde generationens

invandrare. Det är dessa senare som protesterat mot uppförandet av en moské. Officiellt säger man sig vara oroliga för ökad trafik, för större antal människor i omlopp, för högre ljudnivå, för störande och avvikande beteenden etc. Byggandet av en moské, som i en sekulär medborgarnation innebär ett fullständigt legitimt uppförande av en gudstjänstlokal för dem som bekänner sig till islam, förknippas uppenbarligen med starka känslor av rädsla och uppenbar de vanligtvis dolda fördomarna hos ”vanligt folk”. Det är svårt att föreställa sig liknande protester om man istället skulle bygga en Missionskyrka eller en Rikets Sal, även om majoriteten av befolkningen inte bekänner sig till dessa trosriktningar. Sådana byggnader har man sett förr – de ingår ju redan i det landskap som de flesta av moskémotståndarna vuxit upp i. Moskén kommer att bli den hittills enda i det aktuella länet, ja kanske i ett ännu större område. Trots det har man inte reflekterat över att bygga muslimernas helgedom centralt i staden – t ex i närheten av domkyrkan – utan istället i en som periferi upplevd stadsdel.

Föremål, byggnader och stadsplaner är materiell ideologi, utsagor av betydligt långvarigare art än den politiska retorikens talade eller skrivna ord. Det är svårt att frigöra sig från tanken att det snarare är en snäv identitetsuppfattning och en oreflekterad reproduktion av en förlegad religionspolitik, än ett politiskt adekvat ställningstagande som ligger till grund för denna materiella utsaga. I framtiden är moskén en del av vårt svenska materiella kulturarv, inskriven i stadsplaneringens materiella dagbok som ett avslöjande monument över samhällets dubbla agendor i 2000-talets början.

Vi får alltså inte underskatta den kommunikativa och symboliska kraften hos materiell kultur, föremål och landskap som associeras med det förflutna, varken som kitt för mänsklig sammanhållning eller som sprängmedel i mänskliga konflikter. Det vi idag berättar eller undviker att berätta om det förflutna har en politisk verkan (jfr Donham 1995:52ff, 193ff). Det kommer oundvikligen att prägla medmänniskors uppfattning om egen och andras identitet, om vi och dom, om samhället idag. Min uppfattning är därför att det är dags att uppmärksamma de reservatsidéer som präglar den mentala miljön i kulturarvssektorn.

Bevarande eller förvaltning?

Tanken att kulturarvet ska kunna bevaras från förändring är bärande inom svensk kulturminneslagstiftning. Inom kulturarvssektorn finns en traditionell tendens att betrakta kulturarvet som ständigt hotat, och att bevarande och skydd för det gamla är det viktigaste. Detta är ett förhållningssätt som har präglat sättet att se på kulturarvet hos många generationer medborgare, innanför och utanför sektorn, och som i hög grad har styrt praxis vid våra kulturminnesvårdande institutioner. Det finns en stark koppling mellan kulturarvet, som en definierande manifestation av etniskt ursprung, och reproduktion av nationell identitet. Denna koppling kräver att bevarandekonceptet inom kulturarvssektorn ifrågasätts och diskuteras. Inte därför att det skulle vara fel att reproducera nationell identitet – det görs oavsett vad vi tänker och tycker – utan därför att det är betydelsefullt *vad*, vilket innehåll av föreställningar och inre bilder kring den nationella identiteten, som reproduceras av det offentliga samhällets institutioner.

Idén om bevarandet av kulturen, av kulturarvet, skapar en illusion av det möjliga och eftersträvarsvärda i oföränderlig kultur - en illusion om det goda i kulturella reservat och en värdering av det bestående som gott och förändringen som ond och hotfull. Naturligtvis är detta ingen medveten ståndpunkt för de flesta av människorna inom kulturminnesvården och arkeologin i dagens Sverige. Tankestrukturen utgör istället ett inomsektoriellt kulturarv i sig själv – en förförståelse, en traditionell ram inom vilken vi vant oss att tänka, tala och agera och som fungerar som en undermedveten intellektuell gränsmarkering. Detta ideologiska kulturarv sammanhänger alltså traditionellt med kulturarvssektorn, men har också under lång

tid medverkat till att sätta ramarna för tänkandet kring identitetsfrågor i samhället i övrigt. Kulturarvssektorn, den politiska sfären och det omgivande samhället spelar pingpong med detta tankegods och det är därför av betydelse för oss som sysslar med kulturarvsfrågor att medvetandegöra vårt ideologiska arv och gå till rätta med det.

Problemet är att när vi agerar som bevarare, som reservatsförespråkare och motståndare till förändring av något så identitetsskapande som det materiella kulturarvet, så påverkar vi också människors inre landskap och uppfattningar om trygghet, identitet och förändring. I Riksantikvarieämbetets vision och strategi för åren 2004–2006, *Kulturarv i tiden* (2004:7), betonas att tidigare tonvikt på ett vårdande perspektiv i kulturarvsarbetet förskjuts mot en mer aktiv samhällsroll, där bevarande och utveckling ses som sammanhängande delar av kulturarvets förvaltning.

Ett tydligare fokus på förvaltning, som till skillnad från bevarande innehåller ett moment av syfte och aktivitet, och på bruk av kulturarvet, fyller flera syften. Dels kan forskningsperspektivet, med uppbyggnad och kommunikering av kunskap om kulturarvet, i högre grad än nu tillåtas påverka kulturarvsarbetets motiv, prioriteringar och målsättningar på länsstyrelser och vårdande, rådgivande och grävande institutioner. Dels kan kulturarvet, och därmed även sociala och nationella identitetsaspekter, tydligare associeras med en syn på historien som ett kontinuerligt flöde av kulturell förändring, vilket i sin tur skulle kunna bidra till en syn på nationens och identitetens innehåll som föränderligt och förhandlingsbart. Ska vi använda begrepp som ”kulturresevat” måste vi verkligen gå till botten med de teoretiska och politiska implikationerna i ett sådant begrepp. Innehållet i använda begrepp måste göras klart och genomskådligt om inte implicita innebörder kopplade till en essentialistisk underström ska påverka vårt historiemedvetande.

Kulturarv, identitet och samhällets behov

Historia, arkeologi och uppfattningar om kulturarvet fyller viktiga behov i samhället. Detta behov handlar ytterst om samhällsgemenskap – om betydelsen av att kunna skapa balans mellan plikt och profit (Rosenberg 2005a), mellan ansvar och rättigheter i en demokratisk nationalstat byggd på medborgarskapets princip. Den brittiske sociologen Anthony D. Smith ser europeiska nationer som företeelser med starkt dualistiskt och instabilt innehåll (Smith 1986). Dels utgör de fortsättningar på förmoderna etniska enheter av hög ålder, enheter som främst bygger på genealogi och referenser till ett gemensamt heroiskt ursprung, manifesterat i halvt eller helt religiösa myter och monument. Etnicitetsfokuseringen, som riskerar att växa i denna sida av nationen, är fundamentalt defensiv i förhållande till förändringar i samtiden som upplevs som yttre hot eller inre splittring. Den är inriktad på att bevara, och återkoppla till, en idealiserad bild av det enkla, hederliga och rena förflutna. En sådan uppfattning förhåller sig till det nationella som något mystiskt, ogripbart och ”naturgivet”, istället för resultatet av sociala processer och ganska lättförståeliga mänskliga behov. Den genealogiskt grundade nationsbilden lämnar inget utrymme för förändring – varje utmaning mot arvslinjerna hotar gemenskapens sammanhållning, dess identitet och dess mystiska förening med fäderneslandet. En politik som rör sig i detta mentala landskap kommer, uttalat eller ej, att bidra till att hålla etniska grupper åtskilda.

Den andra sidan av nationen bygger på medborgarskap, folkligt stöd, sekularitet och kulturell inklusivitet och har sitt ursprung i upplysningens ideal. Smith menar att den moderna, sekulära medborgarnationen söker uppfylla behov synliga redan i den förmoderna etniska enheten på nya sätt. Man använder bl a discipliner som arkeologi för att fylla behovet av gemensam förflutenhet. Detta visar att produktionen av en gemensam förflutenhet är central för formeringen och reproduktionen av även en modern nation. En konsekvens av detta är att en kontinuerligt pågående diskussion och omtolkning av det förflutna har stor relevans för omförhandlingen av nationens gemensamma minne, och därmed av dess ramar – vad

som hör till och vad som utesluts. Smith anser att ingen diskussion om eller politik i förhållande till nationen, varken som teoretisk eller praktisk företeelse, har råd att ignorera nationers strävan efter rötter i det förflutna.

Den viktigaste grunden i denna etniska kärna är dock, som den amerikanske klassicisten Jonathan M. Hall skriver, varken en genetiskt, språkligt, religiöst eller kulturellt enhetlig befolkning (Hall 2000). Istället anser Hall utifrån studier av etniska grupper i det forntida Grekland att det är gemensamma ursprungsföreställningar som utgör förutsättningen för en etnisk enhets framväxt och bestånd. Han framhåller vilken aktiv och konstruktiv roll bl a materiell kultur och språk spelar i skapandet av etniskt medvetande. Nationens etniska kärna är således omformlig och förhandlingsbar till sitt innehåll, men inte till sin form. Människor eftersträvar gemenskap med andra människor som de delar livsutrymme med.

Kunskap och föreställningar om det förflutna har alltså en viktig plats i den samhälls- och identitetsskapande berättelsen om vem jag är, vilka vi är, var vi hör hemma. Denna, den ”stora berättelsen”, har under århundradena givits ett delvis olika innehåll, men den ena berättelsen har i någon mån byggt på den förra. En sådan stor berättelse spelar en oundgänglig roll för varje samhälles fortbestånd som gemenskap för de människor som lever i det. Den stora berättelsens död och ersättning med ”en mångfald berättelser” som relativistiska företrädare för kulturarvssektorn förespråkar och välkomnar är därför riskabel (Bäckstedt 2005). Lika riskabel är uppfattningen hos de traditionalistiska företrädare för samma sektor som vill förneka de politiska dimensionerna i kulturarvsforskning och produktion av kunskaper och föreställningar om det förflutna.

Förnekelsen av den humanistiska vetenskapens möjligheter att skapa och förmedla kunskap om det förflutna är ett lika stort svek mot allmänhetens uppdrag som att undandra sig ansvaret för en samhällsrelevant uttolkning av vetenskapens resultat. Bägge förhållningssätten lämnar allmänheten och samhället i sticket med sina frågor och behov. När arkeologin på detta sätt släpper sin auktoritet i uttolkningen av det förflutna är det vidöppet för allehanda ljusskygga ideologier att greppa efter tolkningsföreträdet och inflytandet över framtidens identitetsbildning. Jag föreställer mig att det dessutom måste bli svårt att motivera samhället att betala lön till experter som antingen inte tror att de har något att säga om samtiden, eller att de kan skapa kunskap om det förflutna.

Ger man upp om den stora gemensamma berättelsen, om ett föränderligt kulturarv och en omförhandlingsbar nationell gemenskap, samt om kulturarvsforskningens roll i den, så motverkar man etnisk och social integration. Vill vi eftersträva ett samhälle präglad av demokrati, delaktighet, gemenskap och lika rättigheter och skyldigheter på medborgarskapets princip har vi inte råd med en kulturarvssektor frikopplad från samhällets sociala hållbarhet, den stora berättelsen och dess politiska betydelse. Vi förstår att vi inte kan ha, och heller aldrig har haft, ett samhälle utan mångfald, men vi måste motverka en situation med en mångfald utan samhälle (jfr Rosenberg 2005b). I sammanfattningen av regeringens skrivelse Nationell strategi för hållbar utveckling (2002) har kulturarvsarbetets betydelse för den sociala sammanhållningen, välfärden och tryggheten i samhället betonats. Vägen framåt för kulturarvsarbetet har pekats ut, och riktningen sammanfaller med den som ges genom kunskap om människans användning av materiell kultur genom tiden, medvetenhet om de historiska processerna och förståelse av kulturarvsarbetets betydelse för ett gott samhälles grunder och fortbestånd.

Mitt ställningstagande som arkeolog, som producent av kunskap och föreställningar om det förflutna, har därför blivit att här finns ett ansvar att ta. Det är ett ansvar som inte alls är abstrakt, utan faktiskt handlar om medmänniskors liv, välfärd, hälsa och gemenskap. Det är ett ansvar som är politiskt, som svarar inför samtiden och framtiden och som inte går att undfly. I alla fall inte om man vill presentera kunskap eller skriva berättelser om det förflutna.

Referenser

- Aronsson, Peter. 2004. *Historiebruk – att använda det förflutna*. Lund.
- Asherson, Neal. 2003. Archaeology and nationalism. Special issue of Nations and Nationalism. Margarita Diaz-Andreu. *Public Archaeology*, volume 3, number 1 (2003), sid. 58–60
- Bahceci, Sakine. 2005. *Stockholm City*, 2005-05-11.
- Benulic, Boris. 2006. *Metro*, 2006-02-15.
- Bradley, Richard. 2000. *An Archaeology of Natural Places*. New York.
- Buchli, Victor (red.). 2002. *The Material Culture Reader*. Oxford & New York.
- Burström, Mats. 1999. Cultural Diversity in the Home Ground. How Archaeology Can Make the World a Better Place. *Current Swedish Archaeology*, Vol. 7, 1999, sid. 21–26.
- Bäckstedt, Eva. 2005. Tv-serien Riket säger inget om 1300-talet. *Svenska Dagbladet*, Kultur, 2005-02-24.
- Donham, Donald L. 1990. *History, Power, Ideology: Central Issues in Marxism and Anthropology*. Studies in Marxism and Social Theory. Cambridge, New York & Paris.
- Durkheim, Emile. 1993. *Själv mordet*. Lund.
- Fredrickson, Georg M. 2003. *Rasism. En historisk översikt*. Lund.
- Gansum, Terje, Jerpåsen, Gro B. & Keller, Christian. 1997. *Arkeologisk landskapsanalys med visuella metoder*. AmS-Varia 28. Stavanger.
- Hall, Jonathan M. 2000. *Ethnic identity in Greek antiquity*. Cambridge.
- Högberg, Anders. 2003. Människors platser. Integration och kulturarvsbruk i fokus. *Agenda Kulturarv – inspiration & diskussion nr 3*, sid. 132–139. Stockholm.
- Högberg, Anders. 2004. Historiemedvetande och uppdragsarkeologi – tankar om alternativa kunskapsmål. *META* 2004:3, sid. 3–18.
- Johnston, Robert. 1998. Approaches to the perception of landscape: Philosophy, theory, methodology. *Archaeological Dialogues* 1998:1, sid. 54–68.
- Knapp, A. Bernard & Ashmore, Wendy. 1999. Archaeological Landscapes: Constructed, Conceptualized, Ideational. I W. Ashmore & A. B. Knapp (red.) *Archaeologies of Landscape: Contemporary Perspectives*, sid. 1–32. Malden, Mass.
- Kohl, Philip L. 2004. Comments on Adam T. Smith's 'The end of the essential archaeological subject'. *Archaeological dialogues*, Vol. 11, No. 1, sid. 20–21.
- Kulturarv i tiden – angeläget, tillgängligt, användbart: vision och strategi 2004–2006*. Riksantikvarieämbetet 2004. Stockholm.
- Küchler, Susanne. 1993. Landscape as Memory: The Mapping of Process and its Representation in a Melanesian Society. I B. Bender (red.) *Landscape: Politics and Perspectives*, sid. 85–106. Providence.
- Källén, Anna. 2001. Creolised Swedish Archaeology. *Current Swedish Archaeology*, Vol. 9, 2001, sid. 59–76.
- Lewis, Pierce. 1993. Common Landscapes as Historic Documents. I S. Lubar & W. D. Kingery *History from Things. Essays on Material Culture*, sid. 115–139. Washington.
- Lundström, Inga. & Pilvesmaa, Marja-Leena. 1998. Reflections on an Unreflected Sphere. Archaeological Exhibitions and Nationalism. *Current Swedish Archaeology*, Vol. 6, 1998, sid. 143–151.
- Magnusson Staaf, Björn. 2000. Form and Function – the Architecture of Meaning. I D. Olausson & H. Vandkilde (red.) *Form, Function & Context. Mate-*

- rial Culture Studies in Scandinavian Archaeology*. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 80, No. 31, sid. 71–80. Lund.
- Maquet, Jacques. 1993. Objects as Instruments, Objects as Signs. I S. Lubar & W. D. Kingery *History from Things. Essays on Material Culture*, sid. 30–40. Washington.
- Nationell strategi för hållbar utveckling. Skr. 2001/02:172. Skrivelse från Miljödepartementet, utgiven 14 mars 2002. www.sweden.gov.se/sb/d/108/a/2886;jsessionid=aslNmYPx7C55
- Nordin, Svante. 1989. *Från tradition till Apokalyps. Historieskrivning och civilisationskritik i det moderna Europa*. Stockholm, Lund & Stehag.
- Rosenberg, Göran. 2005a. *Plikten, profiten och konsten att vara människa*. Viborg.
- Rosenberg, Göran. 2005b. Mångkultur är inget val. *Dagens Nyheter, Opinion* 2005-09-22.
- Schama, Simon. 1998. *Skog. Landskap och minne. En civilisationshistoria*. Stockholm.
- Smith, Adam T. 2004. We, they, and I. Politics after the end of essential archaeological subjects. *Archaeological dialogues*, Vol. 11, No. 1, sid. 27–36.
- Smith, Anthony D. 1986. *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford.
- Svenska Dagbladet*, Kultur, 2006-02-12.
- Tilley, Christopher. 1993. Art, Architecture, Landscape (Neolithic Sweden). I B. Bender (red.) *Landscape: Politics and Perspectives*, Explorations in Anthropology. sid. 49–84. Providence.
- Tilley, Christopher. 1994. *A Phenomenology of Landscape: Places, Paths and Monuments*. Berg Publishers. Oxford.
- Tilley, Christopher. 2002. Metaphor, Materiality and Interpretation. The Metaphorical Transformations of Wala Canoes. I V. Buchli (red.) *The Material Culture Reader*, sid. 23–56. Oxford & New York.
- Tydén, Mattias & Svanberg, Ingvar. 1994. I nationalismens bakvatten. Hur svensken blev svensk och invandraren främling. I G. Broberg, U. Wikander & K. Åmark (red.) *Bryta, bygga, bo*. Svensk historia underifrån, sid. 221–249. Stockholm.
- Vandkilde, Helle. 2000. Material Culture and Scandinavian Archaeology: A Review of the Concepts of Form, Function and Context. I D. Olausson & H. Vandkilde (red.) *Form, Function & Context. Material Culture Studies in Scandinavian Archaeology*. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 80, No. 31, sid. 3–49. Lund.
- Vermeersch, Peter. 2004. Archaeology and identity politics. A cross-disciplinary perspective. *Archaeological dialogues*, Vol. 11, No. 1, sid. 22–26.
- Welinder, Stig. 1992. *Människor och landskap*. Aun 15. Uppsala.

Förändringens år 1997

– från rapportberg till berg av kunskap

Leif Häggström, Jönköpings läns museum.

leif.haggstrom@jkpglm.se

Abstract

Voices glorifying archaeology as an academic discipline and disregarding contract archaeology can sometimes be heard. Such opinions come from different sources. This paper focuses on the archaeological research carried out by contract archaeology and illuminates some tendencies and differences between academic and contract archaeology. The differences are noticeable in the ways archaeologists write and conduct the research. For example, according to the citation indexes, Swedish contract archaeologists mainly quote Swedish archaeological literature. There are also certain tendencies in the amount of publications authored by the academic and contract archaeologists. Prior to 1997 more archaeological research was published within academia than in contract archaeology. Since 1997 the situation is reversed.

Inledning

Emellanåt uppfattas den uppdrags- eller exploateringsarkeologiska verksamheten som något annat än det som bedrivs innanför universitetens väggar. Ofta kan man få intryck av att den universitetsbaserade arkeologin uppfattas som ”bättre”, men det omvända perspektivet kan också skönjas. Då beskrivs exploateringsarkeologin i termer av ”verklighet” och universitetens verksamhet som ”skrivbordsarkeologi”. Ett polemiskt exempel på polariseringen finner man i *Arkeologen* (Petersson 1998). I artikeln beskrivs fältarkeologer som deskriptiva och traderande medan universitetsarkeologer beskrivs i termer av kritiskt granskande (Petersson 1998; jfr Petersson 1997). Det som är betydligt mycket mer problematiskt är att samma värderande uppdelning av arkeologin i en forskande och en grävande del görs av riksdagens revisorer 2002 i *Arkeologi på uppdrag*, en rapport med ett fåtal år på nacken (2002). Samma uppdelning gjordes även av RAÄ centralt inför forskningspropositionen år 1990 (jfr Larsson & Rudebeck 1993:14). En snarlik uppdelning som går ut på att museer ej bedriver tillämpad forskning görs fortfarande av Statens historiska museer.

Det hävdas bland annat att museerna idag inte är lika självklara forskningsinstitutioner som de en gång var, och att forskningsuppgiften förflyttats till universitet och högskolor (Forsknings- och utvecklingsprogram för Statens historiska museer, odaterat). Denna artikel syftar till att analysera och diskutera den forskning som utförs av uppdragsarkeologin. Detta kommer att göras genom en studie av publicerad litteratur från uppdragsarkeologiska aktörer, men även genom en jämförelse mellan uppdragsarkeologer och lärosätetsanknutna arkeologer. Jämförelsen är snarare kvantitativ än kvalitativ.

Tesen om en uppdelad arkeologi drivs mycket hårt från visst akademiskt håll. I något fall går man så långt att man hävdar att det enbart är i samband med riktade, anslagsfinansierade undersökningar som det över huvud taget sker någon

form av arkeologisk kunskapstillväxt (Beckman 1993; 1998). Dessa kallas ofta ”forskningsgrävningar”, vilket är inkorrekt då även exploateringsarkeologiska undersökningar har vetenskapliga krav på sig och därigenom är att betrakta som forskning. Svante Beckman menar att den uppdragsfinansierade arkeologin, där principen är att den som önskar exploatera ett stycke mark får bekosta arkeologiska undersökningar av platsen, inte är kunskapsmässigt motiverad. Han menar att det råder en avtagande kunskapsavkastning av den arkeologiska verksamheten, som till och med riskerar att drabbas av ”kunskapsmässig nolltillväxt” (Beckman 1998:35). Delvis tar sig detta uttryck i ”att bearbetningsgraden av de nyare fynden är mycket låg” (Beckman 1998:36).

Med ett annat språkbruk kan man hävda att potentialen i mycket av det material som framtagits i samband med exploateringsgrävningar inte givits någon mening, eftersom arkeologisk forskning inte gjorts vid *universiteten*. I något fall hävdas till och med att speciella delar av uppdragsarkeologins resultat till följd av dålig kvalitet är omöjliga att beforska vidare (Englund 2005). Naturligtvis är dessa perspektiv kraftigt överdrivna och ofta medvetet polemiska. Man måste se till de olika verksamheternas förutsättningar och roller innan man på något sätt dömer någondera.

För den uppdragsarkeologiska verksamheten kan man omedelbart definiera ett par problem, varav ett är rapportskrivningen. Vad gäller rapportskrivning är problemet delvis att över huvud taget genomföra den (”rapportberget”) men även vilket syfte den fyller och vilka målgrupper den har (t ex Blidmo 1991; 1992; Ersgård 1991; Larsson & Rudebeck 1993; jfr Moberg 1969:66 ff). Sedan 1907 har det krävts formella tillstånd, fullmakter, för att få utföra arkeologiska undersökningar, vilka skall följas upp med redogörelser och rapportering av resultat (Zachrisson 1999:42). Problem med avrapportering finns överallt. Ett är att rapporter generellt saknar ISBN- eller ISSN-nummer och blir mycket svåra att finna i bibliotekskataloger. Ett annat problem är att rapporter ofta produceras i små upplagor och därför endast finns på ett mycket begränsat antal platser, vare sig dessa utgörs av arkiv eller bibliotek. Mängden uppdragsarkeologiska undersökningar gör att det så kallade ”rapportberget” idag utgörs av två delar, dels den oskrivna, dels den skrivna delen. Den sistnämnda är inget formellt problem utan framför allt en praktisk svårighet att övervinna när större synteser eller översiktsverk skall skrivas.

Rapporteringen av exploateringsarkeologiska insatser kan i sig utgöra kritisk, problembaserad forskning. Teori och praktik är ofta djupt sammanlänkade, om än inte alltid på ett uttalat plan (Ersgård 1991; 1999; jfr Rudebeck 1994; Gustafsson & Magnusson Staaf 2001). Uppdragsarkeologins problem har även definierats som något annat – inte som en brist på teori utan på kunskapsmässiga visioner (Rudebeck 1996). Exploateringsarkeologins relation till universitetsbaserad forskning är inte helt okomplicerad (Ersgård & Hållans 1996:18; jfr Englund 2005).

Mats Widgren (2003:24) lyfter i en sammanfattning av den forskning som bedrivits vid kulturgeografiska institutionen i Stockholm fram det faktum att exploateringsarkeologin idag har anammat kulturgeografins metoder för detaljmätning av agrara lämningar. Dessvärre har den vetenskapliga metoden att analysera resultaten inte följt med i samma utsträckning. Den tid det tar att utföra fältundersökningar, oavsett om det rör sig om arkeologi eller kulturgeografi, omöjliggör för dagens doktorander att inkorporera fältarbete i sin forskning. De fyra år som en avhandling skall ta att skriva räcker helt enkelt inte till. Uppdraget att plocka fram och analysera material sköts därför, enligt Mats Widgren, betydligt bättre av uppdragsarkeologin, där det generellt sett finns bättre resurser än vid universiteten (Widgren 2003:24).

Det är lätt att konstatera att utan uppdragsarkeologisk verksamhet hade det arkeologiska kunskapsläget inte varit detsamma som det nu är. Det var till exempel genom de stora exploateringsundersökningarna under sent 1970 och tidigt

1980-tal som de första förhistoriska husen identifierades i stora delar av Sverige. Ett annat exempel är den agrarhistoria som kan tecknas med utgångspunkt i de senaste trettio årens arkeologiska exploateringsundersökningar. Att en konstruktiv tillämpning av kulturminneslagen i Sverige utgör den absoluta förutsättningen för ny, förnyad och omvärderad kunskap om det förgångna torde vara fastslaget bortom allt rimligt tvivel (Mogren 2002; Artelius & Svanberg 2005). Genom passiv eller rent av destruktiv tillämpning av denna lag slår man undan fötterna på all form av kontinuerlig kunskapsuppbyggnad, men det är en annan diskussion som inte rymms inom ramarna för denna artikel.

Brytpunkt 1997

Det finns två relativt nyligen utförda utvärderingar av arkeologiska rapporter som kan vara värda att lyfta fram. Den ena (Gustafsson & Magnusson Staaf 2001) har tillkommit genom RAÄ:s försorg, den andra täcker ett enskilt län (Grundberg 2005). I RAÄ:s utvärdering görs ett försök att bedöma en stor mängd rapporter (237 st.) utifrån samma kriterier. För att göra detta undersöks en mängd mätbara variabler av framför allt administrativ och teknisk art. I fråga om syfte konstateras om rapporten har ett vetenskapligt eller expeditivt syfte. Det förs även ett resonemang kring rapporterna som vetenskaplig hantverksprodukt (Gustafsson & Magnusson Staaf 2001). I utvärderingen av den antikvariska verksamheten i Kronobergs län använder Jonas Grundberg i princip samma metod som i RAÄ:s utvärdering, men väljer att utveckla hur verksamheten påverkat den regionala kunskapsuppbyggnaden under ett flertal år (Grundberg 2005).

En uppenbar brist med de två utvärderingarna är att ingen av dem tar hänsyn till hur avrapporteringspraxis har utvecklats sedan kulturminneslagen skrevs och tolkades om med ett mer vetenskapligt fokus (Prop 1996/97:99; jfr RAÄ 1998a:18f, 1998b:7ff). Förändringen vann laga kraft 1997, vilket gör att detta år bör betraktas som en antikvarisk brytpunkt. Det vetenskapliga syftet med uppdragsarkeologin poängteras även i uppdragsarkeologiutredningen som publicerades i september 2005 (SOU 2005:80). Året 1997 innehöll även andra viktiga förändringar för svensk arkeologi, bland annat beslut om att reformera forskarutbildningen på Sveriges universitet, vilket medförde att antagningen till stor del ströps (jfr Karlsson 1998). I en utredning om de arkeologiska utbildningarna i Sverige (Högskoleverket 2003), framhålls att dessa i mycket ringa utsträckning anpassat sig till de nya förutsättningarna. Det framstår som paradoxalt att den antikvariska verksamheten åläggs utföra ett större vetenskapligt arbete samtidigt som möjligheten att tillskansa sig en högre examen (fil. lic./dr.) minskar markant.

En direkt vetenskaplig effekt av förändringen av kulturminneslagen märker man i rapporteringen av större ärenden genom att rapporter i allt större grad delas upp i två steg. Det första steget utgör en administrativ och teknisk redogörelse för uppnådda resultat med fokusering på data, medan det andra utgör vetenskapliga fördjupningar och analyser av delar av materialet (t ex Mogren 2002). En utvärdering som endast behandlar den arkeologiska rapporteringens tekniska del medför att endast begränsade delar av den uppdragsarkeologiska verksamhetens resultat utvärderas eller beaktas.

Till skillnad från de av RAÄ eller länsstyrelserna initierade utvärderingar som hittills utförts syftar denna artikel till att studera vetenskapligheten i arkeologiska rapporter och skrifter som inte är av administrativ eller teknisk art. Min uppfattning är att den kritik som framförts av Svante Beckman, riksdagens revisorer med flera framför allt gäller äldre rapporter, varför jag har valt att studera ett urval rapporter publicerade under 2000-talet. Som komplement, för att belysa de uppdragsarkeologiska aktörernas inställning till vetenskap, har ett antal forskningsplaner och vetenskapliga verksamhetsplaner eller motsvarande också studerats.

Om vetenskaplighet och kvalitet

I RAÄ:s utvärdering av arkeologiska rapporter görs ingen kvalitativ utvärdering av rapporternas vetenskapliga djup eller betydelse. Istället hålls diskussionen på ett allmänt plan, där aspekter av det vetenskapliga hantverket lyfts fram, bland annat hur fullständiga redovisningarna är, om det finns frågeställningar, om forskningsläget redovisas etc. (Gustafsson & Magnusson Staaf 2001). I rapporten *Att utveckla och synliggöra uppdragsarkeologins resultat* från RAÄ (RAÄ 1998b:9) framgår att de vetenskapliga tolkningarna ”bör ligga nära forskningsfronten”. Frågan är då hur man avgör vad som är ”vetenskaplighet” respektive vad som ligger nära ”forskningsfronten”.

Anders Gustafsson och Björn Magnusson Staaf (2001) valde i sin utvärdering för RAÄ att betrakta vetenskaplighet som ett hantverk och i någon mån som en metod, vars specifika egenskaper studeras och bedöms. Att varje arkeolog som genomgått en eftergymnasial utbildning behärskar det grundläggande vetenskapliga hantverket det innebär att författa en korrekt formell arkeologisk text borde vara en självklarhet. Att så inte är fallet påvisas i utredningen.

Ett annat sätt att bedöma vetenskaplighet kan göras genom att individers eller texters genomslag studeras. Internationellt sett är det vanligt att man bedömer vetenskapligheten i forskning genom att citationsindex görs eller att publicering i *referee*-granskade tidskrifter värderas högt. Såväl inom humaniora över lag som arkeologin är systemet med *referee*-granskade tidskrifter mycket dåligt utnyttjat. I praktiken rangordnas inte humanistiska tidskrifter utifrån vetenskaplighet. Hade så varit fallet hade det varit av stort intresse för exploateringsarkeologin att visa sin vetenskaplighet genom att publicera sig i dessa tidskrifter. I dagsläget finns det dock ett inbyggt problem vad gäller detta – det uttalade kravet att rapporter skall författas på svenska (RAÄ 1998a:21). En publicering (rapportering) av uppdragsarkeologins resultat uteslutande på svenska torde snarast verka fjärrande från forskningsfronten, eftersom denna knappast finns i det mycket begränsade forskarsamhället (eller miljön) som arkeologin utgör i Sverige. Det medför även att den svenska uppdragsarkeologins resultat inte tas i beaktande av forskare som saknar kunskap i det svenska språket, eftersom dessa helt enkelt inte kan tillgodogöra sig resultaten (jfr Häggström 2004:237). Sedan RAÄ:s uppdragsverksamhet även började driva förlagsverksamhet kan man kanske ana ett trendbrott som syftar till en allt större grad av internationell publicering.

När man internationellt studerar vetenskaplighet brukar man göra en bedömning av vilken *Impact Factor* en artikel har (förkortas IF och betyder ungefär ”vetenskaplig genomslagskraft”). Detta görs bl a utifrån vilken tidskrift artikeln är publicerad i. Internationellt sett finns det en mer eller mindre vedertagen ranking av olika (framför allt naturvetenskapliga) tidskrifter. När en bedömning görs av hur god forskare en individ är, undersöks hur ofta individen citerats respektive publicerats i tidskrifter med vetenskapligt genomslag. Principiellt sett finns inget som hindrar att samma bedömning görs av resultat från uppdragsfinansierade undersökningar när dessa till syvende og sist skall utvärderas. Om detta skulle bli en vedertagen praxis, skulle det bli enklare för länsstyrelserna att avgöra olika grävande institutioners vetenskapliga kompetens i samband med upphandling av arkeologiska uppdrag. Jag kommer att demonstrera hur systemet skulle kunna användas, genom att jämföra ett urval individer anställda vid universitet/högskolor med individer anställda inom uppdragsarkeologin. Först kommer jag dock att studera ett urval publikationer från uppdragsarkeologiska aktörer, för att försöka urskilja den svenska uppdragsarkeologins vetenskapliga horisonter.

Den svenska uppdragsarkeologins vetenskapliga produktion

För att studera den svenska uppdragsarkeologins vetenskapliga produktion, ambition och horisont har tretton olika publikationer valts ut. Urvalet kan givetvis dis-

	Titel	Redaktör	Institution	År	Kommentar
1	Vårt kunskapsskaffer i skogen. Rapport från seminariet Komplexa fornlämningsmiljöer i skogsmark, Jönköping 22-23 oktober 2003. Temanummer av: Tidskrift, arkeologi i sydöstra Sverige nr 4.	Leif Häggström	Jönköpings läns museum	2004	<i>Seminariet anordnades som ett led i avrapporteringen av ett exploateringsarkeologiskt ärende i Jönköpings län och syftade till att belysa ett specifikt antikvariska och vetenskapliga problem.</i>
2	Aktuella metodfrågor. Raä UV, skrifter nr 58.	Marianne Lönn	RAÄ UV	2004	<i>Boken är en samlingsvolym med artiklar skrivna av exploateringsarkeologer och behandlar olika metodiska problem som dessa upplever. Artiklarna bör i de flesta fall betraktas som vetenskapliga delrapporter från olika exploateringsarkeologiska projekt.</i>
3	Möre – historien om ett småland. E22-projektet.	Gert Magnusson	Kalmar länsmuseum	2001	<i>Rapporten utgör den fördjupade vetenskapliga publiceringen av ett större infrastrukturprojekt i Kalmar län.</i>
4	Gårdar från förr. Nordbohuslänsk bebyggelsehistoria utifrån arkeologiska undersökningar av tre medeltida gårdar. RAÄ UV skrifter 56.	Gundela Lindman	RAÄ UV Väst	2004	<i>Rapporten utgör den fördjupade vetenskapliga publiceringen av ett större infrastrukturprojekt i norra Bohuslän.</i>
5	Arkeologi och paleoekologi i Sydvästra Småland. Tio artiklar från Hamnedaprojektet. RAÄ UV skrifter no 34.	Per Lagerås	RAÄ UV Syd (& Smålands museum)	2000	<i>Rapporten utgör den fördjupade vetenskapliga publiceringen av ett större infrastrukturprojekt i Kronobergs län.</i>
6	Dealing with the dead. Archaeological Perspectives on Prehistoric Scandinavian Burial Ritual. Raä UV, skrifter nr 65.	Tore Artelius & Fredrik Svanberg	RAÄ UV	2005	<i>Boken är en samling artiklar skrivna av medarbetare inom Raäs gravnätverk, vilket innebär att de flesta av artiklarna baseras på nyligen utförda undersökningar. Boken är skriven på engelska och bör betraktas som en samling vetenskapliga delrapporter från olika uppdragsarkeologiska undersökningar.</i>
7	Projekt Gläborg-Rabbalshede. Bygden innanför fjordarna 2. Landskap och bebyggelse. Bohusläns museum Kulturhistoriska dokumentationer nr 14.	Pia Claesson & Betty-Ann Munkenberg	Bohusläns museum (& RAÄ UV Väst)	2004	<i>Rapporten är en av tre tematiskt utplagda böcker som utgör den fördjupade vetenskapliga studien av ett större infrastrukturprojekt i mellersta Bohuslän.</i>
8	Blick för Bergslagen. Årsbok 2001.	Leif Karlenby	RAÄ UV Bergslagen	2001	<i>Boken summerar upp några av de uppdragsarkeologiska resultat i Bergslagen som bedömts som viktigast under år 2000. Boken har en mer populär inriktning än övriga publikationer.</i>
9	Skånska regioner. RAÄ UV skrifter no 40.	Anne Carlie	RAÄ UV Syd	2002	<i>Boken summerar en större mängd arkeologisk undersökningar från hela Skåne och är inte knuten till något enskilt projekt utan syftar till att lyfta fram uppdragsarkeologins regionala kunskapspotential.</i>
10	Arkeologiskt program för Jönköpings läns museum.	Kerstin Cassel m.fl.	Jönköpings läns museum. Arbetslag arkeologi	2005	<i>Tematiskt utplagt forskningsprogram. Framför allt redovisning av forskningsläget.</i>
11	Vetenskapligt program för Malmö Kulturmiljö. Den arkeologiska verksamheten.	Elisabeth Rudebeck m.fl	Malmö Kulturmiljö	2001	<i>Tematiskt utplagt forskningsprogram.</i>
12	Program för kunskapsuppbyggnad. Skede 1.		Arkeologikonsult, Upplands Väsby		<i>Fragmentariskt forskningsprogram, under uppbyggnad.</i>
13	Vetenskapligt program för den arkeologiska verksamheten vid Stockholms stadsmuseum. Arkeologisk rapport 2004:5.		Stockholms stadsmuseum. Kulturmiljöavdelningen	2004	<i>Kronologiskt uppbyggt forskningsprogram, fokus på forskningsläget.</i>

Tabell 1. Presentation av de publikationer som studerats.

kuteras och kritiseras, men samtliga har kommit ut under perioden 2000–2005, vilket gör att det finns en god marginal till ändringen av kulturminneslagen (tab. 1). Publiceringen borde vid det laget ha anpassats till lagens nya, mer vetenskapligt utformade ambitioner.

Samtliga utvalda publikationer finns översiktligt presenterade i tabell 1. Det är värt att framhålla att såväl statlig som museal och privat uppdragsverksamhet finns representerad. Publikation 1–9 utgörs av olika former av vetenskapliga fördjupningar, problematiseringar och avrapporteringar i samband med exploaterings- arkeologiska uppdrag, och publikation 10–13 av olika exploateringsarkeologiska planer för hur den vetenskapliga verksamheten skall bedrivas. Vad gäller publikation 10–13 kan det framhållas att RAÄ:s uppdragsverksamhet efter år 2002 inte har haft någon publicerad giltig, övergripande vetenskaplig plan.

Det finns olika sätt att undersöka hur olika publikationers vetenskapliga horisonter ter sig. Som tidigare nämnts anger RAÄ att avrapporteringen bör ligga nära ”forskningsfronten”. Den arkeologiska forskningsfronten kan inte förväntas återfinnas inom ett så litet forskarsamhälle som svensk arkeologi. Genom att studera på vilka språk den refererade litteraturen är skriven, kan man få ett intryck av vilken forskningsfront respektive aktör väljer att förhålla sig till. Tabell 2 innehåller en sammanställning av referensernas språk i de undersökta publikationerna (tab. 2). I samtliga publikationer, även den som är skriven på engelska (nr 6), är huvuddelen av referenserna på svenska. Genomsnittet är 75 % referenser på svenska och extremfallet är Arkeologikonsults *Program för kunskapsuppbyggnad skede 1*, där samtliga referenser är på svenska. Notabelt är också att två av de andra vetenskapliga planerna har mer än 90 % referenser på svenska. Sannolikt beror detta på att de till stor del refererar ett befintligt, huvudsakligen lokalt, kunskapsläge och att den forskningsfronten är publicerad på svenska. Som näst mest frekventa språk finner vi engelska. Detta beror givetvis på att engelskan sedan efterkrigstiden successivt tagit över rollen som det främsta vetenskapliga språket inom humaniora, men även på att de allra flesta arkeologer av idag klarar av att tillgodogöra sig texter på engelska men endast i begränsad utsträckning på andra språk. Med tanke på det lillebrorskomplex som länge rådde gentemot dansk boplatsarkeologi (jfr Petersson 1997) är det förvånande att mängden referenser till danska publikationer är så låg som den är; å andra sidan är det sannolikt att flera av de publikationer som är skrivna på tyska har danska författare. Ett intryck i samband med genomgången är att de tyska referenserna till största delen speglar ett danskt och äldre svenskt forskningsläge, men att det även finns flera standardverk om exempelvis pollenanalyser skrivna på tyska.

Den vetenskapliga horisonten hos ett ämne kan även beskrivas och analyseras utifrån vilka olika vetenskapliga fack man hänvisar till (tab. 3). I *Formvännan*

Bok:	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Svenska	80	62	73	76	59	58	64	96	70	93	57	100	93
Danska	1	-	2	1	4	3	9	-	8	-	4	-	0
Norska	-	6	0	17	-	2	5	-	1	1	1	-	-
Tyska	1	4	2	1	3	6	1	-	2	1	2	-	1
Engelska	18	28	23	4	34	31	20	4	19	5	35	-	6
Övriga	-	-	0	1	-	-	1	-	0	-	0	-	-
Summa %	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Antal ref.	224	125	1245	147	274	353	188	24	913	270	403	13	216

Tabell 2. Procentuell fördelning av referenser skrivna på olika språk. Bok 6 är till skillnad från de övriga skriven på engelska. 0 anger att kategorin förekommer men utgör mindre än 0,5 % av den totala mängden. Boknumreringen syftar tillbaka till tabell 1.

Bok:	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Teori	-	-	2	-	-	8	2	-	1	-	3	-	-
Källtexter	5	1	3	14	-	2	4	-	1	-	0	-	2
Lagar	5	-	0	0	-	-	-	-	0	2	2	-	2
Naturvet.	21	21	9	3	19	1	5	-	10	4	1	-	1
Historia	19	4	14	32	1	6	10	62	5	10	3	-	16
Arkeologi	50	74	72	51	80	83	79	38	83	84	91	100	79
Summa %	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Antal ref.	224	125	1245	147	274	353	188	24	913	270	403	13	216

Tabell 3. Procentuell fördelning mellan referenserna. **Teori** innefattar såväl vetenskapsteori och filosofi som mer uttalat teoretiska verk inom religionsvetenskap och socialantropologi men inte arkeologiteoretiska texter. **Källtexter** utgörs framför allt av historiska källor. **Lagar** åsyftar moderna lagar samt uttolkningar och rekommendationer angående tillämpning av dessa, medeltida lagar har förts till kategorin källtexter. **Naturvet** avser uppenbart naturvetenskapliga verk, dock ej exempelvis pollendiagram framtagna i samband med exploateringsarkeologiska undersökningar, de har förts till arkeologi. **Historia** avser referenser som behandlar historisk tid, de kan även innefatta religionshistoriska och etnologiska texter. **Arkeologi** avser olika arkeologiska verk, oavsett vilken tid de berör, om de är teoretiska eller utgörs av rapporter. Kategoriindelningar är alltid svåra att genomföra (jfr Backlund 2004), så även denna men den ger en antydning om vilken referensvärld som utnyttjas i svensk arkeologi samt i någon mån hur tvärvetenskapligt man arbetar. 0 anger att kategorin förekommer men utgör mindre än 0,5 % av den totala mängden. Boknumreringen syftar tillbaka till tabell 1.

utgör historia den vetenskapsgren som, utöver arkeologi, är mest frekvent refererad medan naturvetenskapliga verk förekommer i mycket ringa utsträckning. I nordamerikanska periodika är såväl naturvetenskaper som antropologi mer frekvent förekommande referenser än historia. Som kuriosum kan nämnas att *Historisk Tidskrift* innehåller mindre än 1 % referenser till arkeologiska verk (Bergman m fl 2004). Tabell 3 innehåller en sammanställning av olika större ämnesområden som finns refererade i de olika publikationerna. Uppdelningen utgör givetvis en artificiell och subjektiv bedömning, men duger för att karaktärisera de olika publikationerna och ställa dem i relation till varandra. Utifrån tabellen kan man se att de absolut mest frekventa referenserna är inomvetenskapliga, till andra arkeologiska publikationer. Genomsnittspublikationen innehåller 74 % inomvetenskapliga referenser. Därefter är historia och naturvetenskapliga ämnen vanligast förekommande bland referenserna. Endast 38 % av publikationerna innehåller referenser till mer teoretiskt inriktad icke-arkeologisk litteratur. I denna kategori är det forskare som Eliade, Foucault, Giddens m fl som är mest frekventa. Av publikationerna innehåller 58 % explicita hänvisningar till lagar och förordningar, då framför allt kulturminneslagen och dess uttolkningar. De publikationer som på ett eller annat sätt behandlar historisk arkeologi brukar innehålla referenser till källtexter och kartor.

Sammantaget kan man konstatera att den svenska exploateringsfinansierade arkeologins referensvärld framför allt utgörs av svensk arkeologi, vilket stämmer tämligen väl med tidigare undersökningar (jfr Storm & Ungerfält 2005). I någon mån tas intryck från engelskspråkig arkeologisk litteratur, men liten hänsyn verkar tas till grannländernas arkeologiska forskningsresultat. Man tar viss hjälp av naturvetenskaperna och historia, och källtexter används när det är nödvändigt.

Forskning vid universitet och inom uppdragsarkeologin

Inledningsvis refererades ett par forskare och par utredningar vilka framhöll att det föreligger en stor skillnad i den vetenskapliga verksamhet som bedrivs inom olika sektorer av arkeologin. De flesta framhöll, eller antydde, att universiteten

Bok:	1	2	3	4	5	6	7	8	9	Professor	Lektor
Män	85	73	55	20	66	59	37	59	50	85	60
Kvinnor	15	27	45	80	34	41	63	42	50	15	40
Summa %	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Tabell 4. Procentuell fördelning mellan manliga och kvinnliga författare i böckerna 1-9. Beräkningen grundar sig på könet på författare/-na till de enskilda artiklarna. Som en jämförelse har fördelningen manliga och kvinnliga professorer respektive tills vidareanställda docenter och lektorer vid universitet och högskolor lyfts fram, siffrorna var giltiga 2001 (uppgifter från Goldhahn 2004). Boknumreringen syftar tillbaka till tabell 1.

håller en högre vetenskaplig kvalitet och aktivitet än den uppdragsfinansierade arkeologin. Låt oss nu undersöka om detta stämmer. Låt oss även se om man kan spåra någon skillnad om man använder år 1997 som brytpunkt. Året är valt med anledning av att det var då som den vetenskapliga tolkningen började framhållas i uttolkningen av lag (1988:950) om kulturminnen mm men även på grund av att det är det år som antagningen till forskarutbildning i arkeologi i Sverige ströps.

År 2003 presenterades en utvärdering av arkeologiutbildningarna i Sverige. I utvärderingen sammanställdes även en hel del data, bland annat kan man se att det vid de arkeologiska institutionerna vid universitet och högskolor i Sverige finns knappt fyrtio disputerade lärare och professorer med fast anställning (efter summering av Goldhahn 2004:19, jfr tab. 4). Vid de uppdragsarkeologiska institutionerna är motsvarande siffra svårare att uppbringa, men i Riksantikvarieämbetes remissvar på riksdagens revisorers rapport *Arkeologi på uppdrag* framhåller man att det finns trettio fast anställda medarbetare med högre examen. En sammanställning över fast anställda doktorer vid landets läns museer anger att det i mitten av september år 2005 fanns totalt trettio, varav flertalet arbetar med kulturmiljövård/arkeologi. Sammantaget kan man konstatera att det finns betydligt fler fast anställda medarbetare med högre examen inom de uppdragsarkeologiska institutionerna och läns museerna än på universitet och högskolor. Dessa personer kan betraktas som den *fasta* forskningspotentialen inom respektive verksamhetsgren. Den mängd högutbildade medarbetare vilka *inte* har fast anställning är ett stort problem inom såväl universitetsarkeologin som exploateringsarkeologin.

I tabell 4 ses könsfördelningen dels mellan författare till artiklar i nio av de utvalda böckerna dels mellan professorer och tillsvidareanställda docenter och lektorer vid universitet och högskolor år 2001. Sammanställningen belyser det redan välkända förhållandet att högre akademiska positioner domineras av män. Den generella bilden rörande författare till artiklarna återspeglar inte detta mönster, utan uppvisar sammantaget en jämn fördelning. Låt oss nu jämföra den vetenskapliga produktiviteten hos ett urval representanter för respektive verksamhet, för att utröna om det föreligger någon större skillnad (tab. 5).

I tabell 5 har nio disputerade fast anställda medarbetare vid universitetsinstitutioner respektive exploateringsaktörer valts ut. Från början var det tänkt att fler skulle ingå, men det uppstod problem eftersom vissa namn är vanliga och gav realistiskt många publiceringar inom helt andra ämnesområden (det finns till exempel problem med namnformer i ISI). De vanligaste namnen fick därför sorteras bort och totalt arton arkeologer kom att granskas. Dessa får i detta sammanhang betraktas som en utgångspunkt för ett principiellt resonemang snarare än som representativa för sin respektive del av arkeologin. Ett problem har varit att ta ställning till om hänsyn skall tas till var respektive individ var anställd vid publiceringstillfället. Ingen hänsyn har tagits till den arkeologiska arbetsmarknadens systematiska utnyttjande av tidsbegränsade anställningar, vilket medför att arkeologer systematiskt tvingas tjänstgöra inom olika organisationer och arkeologen först efter flera års yrkesverksamhet eventuellt kan nå en tillsvidareanställning. Publiceringen betraktas därför i denna studie som representativ för arbetstagarens anställning i oktober

månad år 2005. Då det tar längre tid för en enskild arkeolog att tillskansa sig en tillsvidareanställning inom universitetsvärlden än inom uppdragsarkeologin finns det inom universitetsvärlden per automatik fler seniora forskare än inom uppdragsarkeologin. En senior forskare borde ha hunnit arbeta upp ett större vetenskapligt

Person	Org	född	ISI1	ISI2	VITALIS -96	VITALIS 97-	LIBRIS -96	LIBRIS 97-
Mats Anglert	UA	1955	-	-	8	14	8	11
Tore Artelius	UA	1954	1	-	34	28	12	15
Anne Carlie	UA	1959	2	-	5	18	4	23
Lars Ersgård	UA	1947	2	-	13	17	11	16
Leif Häggström	UA	1971	2	1	3	47	1	33
Per Lagerås	UA	1964	87	7	4	28	20	7
Gundela Lindman	UA	1951	3	1	31	28	22	7
Mats Mogren	UA	1955	-	-	32	11	22	6
Maria Vretemark	UA	1956	2	-	20	20	14	17
Summa eller medelvärde	9	1957	99	9	150	211	114	135
Elisabeth Arwill Nordblad	Univ	1947	-	-	2	7	11	8
Göran Burenhult	Univ	1942	45	-	37	20	72	23
Noel Broadbent	Univ	1946	54	1	18	12	13	14
Mats Burström	Univ	1962	2	-	27	18	15	18
Per Cornell	Univ	1962	2	-	6	13	6	15
Frandt Herschend	Univ	1948	12	-	34	24	23	23
Tove Hjörungdal	Univ	1956	2	-	8	5	8	5
Kristina Jennbert	Univ	1950	36	-	11	12	6	13
Bo Petré	Univ	1943	1	-	25	4	21	4
Summa eller medelvärde	9	1951	154	1	168	115	175	123

Tabell 5. Produktivitet hos anställda på universitet och inom uppdragsarkeologin. Samtliga 18 individer som ingår i undersökningen är disputerade och uppbar en tillsvidareanställning. Nio av dem har en institutionell hemvist inom uppdragsarkeologin, nio inom universitetsvärlden. Organisationstillhörigheten anges för vad som gäller sommaren 2005 och tar inte hänsyn till var personen var anställd när olika texter skrevs. De vanligaste namnen (t ex Andersson, Hansson, Karlsson, Kristiansen, Larsson, Svensson) har uteslutits i urvalet för att undvika fel i databassökningarna. Några individer har uteslutits på grund av att institutionell tillhörighet har varit svår att bestämma (t ex Kaliff, Rudebeck). Tabellen säger ingenting om kvalitet eller publikationernas omfattning och djup, utan behandlar uteslutande kvantitet. **Org** (organisationstillhörighet) anges med antingen Univ, vilket avser universitet och högskolor, alternativt UA vilket anger uppdragsarkeologi inom Riksantikvarieämbetet eller annorstädes. I kolumnen **född** anges personens födelseår. Thomson **ISI** (Institute of Scientific Information) är en amerikansk statistikinsamlare som levererar tjänsten ISI Web of Knowledge. Därifrån har tre databaser studerats, SCIE (Science Citation Index Expanded, 5900 titlar), SSCI (Social Sciences Citation Index, 1725 titlar & 3000 selektivt täckta titlar) samt A&HCI (Arts & Humanities Citation Index, 1144 titlar & 6800 selektivt täckta titlar). I sammanhanget är det viktigt att framhålla att det i världen finns minst 22300 referee-granskade tidskrifter och att de amerikanska är överrepresenterade med 20-25 % i ISI:s databaser (jfr Cavalin & Lindblad 2006:18). Ett av många problem med ISI:s databaser är att det saknas standardiserade namnformer på såväl personer som institutioner, till exempel Göteborg kan finnas upptaget som Goteborg, Goeteborg, Goteburg eller Gothenburg (jfr Eliasson 2006). **ISI1** anger hur många gånger personen citerats i titlar som täcks av ISI. **ISI2** anger hur många artiklar personen har publicerat i titlar som täcks av ISI. Sökningen genomfördes augusti 2005. **VITALIS** är en biblioteksdatas som täcker in Vitterhetsakademiens biblioteksbestånd och ämnesområde. Till skillnad från LIBRIS så finns här även en hel del antikvariska förrätningsrapporter. Sökaren är uppdelade på före respektive efter år 1997. Sökningen genomfördes september år 2005. **LIBRIS** är en nationell biblioteksdatas som administreras av Kungliga Biblioteket i Stockholm. Sökaren är uppdelade på före respektive efter år 1997. Sökningen genomfördes augusti år 2005.

genomslag än en yngre forskare.

En viktig fråga är vilket vetenskapligt genomslag respektive organisations forskare har. Det finns olika metoder att mäta detta, men en som vanligen tillämpas inom naturvetenskaperna är studier av citeringsfrekvens. Databaser över detta finns lätt tillgängliga för sökning från Thomson ISI (Institute of Scientific Information). Tre av ISI:s databaser har kombinationssökts för sammanställningen i tabell 5. De tidskrifter från vilka information hämtats till ISI:s databaser bedöms alla ha vetenskaplig genomslagskraft. Detta innebär att de forskare som finns frekvent citerade har utfört forskning med internationellt genomslag. Studerar man hur ofta de behandlade forskarna citerats i dylika tidskrifter finner man att uppdragsarkeologins representanter citerats nittionio gånger medan universitets representanter har drygt 50 % fler citeringar (154). Det verkar som om universitetsforskningen har ett större genomslag än den uppdragsarkeologiska, speciellt om man beaktar att det för uppdragsarkeologins del är en enskild individ som höjer mängden citeringar högst avsevärt. Om man däremot studerar vilka som publicerat sig i tidskrifter med vetenskaplig genomslagskraft, blir bilden helt annorlunda. Uppdragsarkeologins representanter har hela nio gånger fler publiceringar i tidskrifter med internationellt vetenskapligt genomslag än de universitetsanställda, vilket givetvis har en delförklaring i att en av uppdragsarkeologins representanter har naturvetenskaplig bakgrund och systematiskt publicerat sig i de tidskrifter som tas upp i ISI:s databaser.

Det finns flera problem med att utgå från ISI:s databaser. I en rapport från Göteborgs universitet (Cavallin & Lindblad 2006) framhålls att ISI förvisso är den mest lättillgängliga och mest omfattande databasen för citationsstudier, men att den inte tar upp exempelvis monografier som är den humanistiska traditionens främsta publiceringsform eller ens hälften av de *referee*-granskade tidskrifter som finns i världen. En slutsats kan vara att ISI:s databaser är alltför trubbiga för att fungera tillfredställande som verktyg för utvärdering av svensk arkeologi. Man skall i en bedömning eller vid kritik av ISI vara på det klara med att databaserna från början syftade till att utvärdera tidskrifters vetenskapliga genomslag, inte enskilda forskares, institutioners eller lärosätens. Att ISI har kommit att användas på det viset beror helt enkelt på att ISI:s citionsdatabaser är världens mest omfattande (Cavallin & Lindblad 2006).

Utifrån tabellen kan man utläsa att produktiviteten hos uppdragsarkeologins representanter för perioden 1997 och framåt är något högre än för de universitetsanställda. Det kan finnas flera förklaringar till detta. En är att de kraven på att uppdragsarkeologin skall ägna sig åt vetenskaplig publicering ökat från just år 1997. För universiteten är mitt intryck (efter samtal med flera anställda vid olika lärosäten) att de disponibla medlen minskat under samma period, vilket innebär att de universitetsanställda tvingas använda större del av sin tid till att undervisa på grund- och forskarutbildningarna än till att forska och publicera resultat. Ett utslag av detta kan även vara att antalet institutioner som anställer forskarassistenter i arkeologi är färre nu än i början av 1990-talet. Men detta kan vara helt i sin ordning. Universitetens arkeologiska roll verkar idag snarare vara att utbilda forskare, vilka skall genomföra sitt postdoktorala värv på exempelvis ett museum eller Riksantikvarieämbetets uppdragsverksamhet, än att själva bedriva forskning.

Som ett referensmaterial till detta kan en undersökning av institutionell tillhörighet hos artikelförfattare göras i *Fornvännen*, *Meddelanden från Lunds universitets historiska museum/Lund Archaeological Review*, *TOR*, *Current Swedish Archaeology* samt *Populär Arkeologi*. Undersökningen täcker åren 1990–99 och publicerades 2004. Enligt denna undersökning är förhållandet mellan artikelförfattare från uppdragsarkeologin och universiteten 9:11 (Hahn m fl 2004).

En faktor som kan spela in är åldern, eftersom en forskares mest produktiva tid sannolikt oftast infaller i anslutning till disputation. De universitetsanställda i undersökningen har en högre medelålder än de som är anställda inom den uppdragsfinansierade arkeologin, vilket kan vara en förklaring till att de universitetsan-

ställdas forskningsrön är mer etablerade och (eventuellt) vedertagna än uppdragsarkeologins resultat. En annan förklaring kan vara att uppdragsarkeologerna framför allt publicerar sig i interna skrift- och rapportserier, vilka torde ha en mycket begränsad spridning. Orsaken till denna strategi kan mycket väl vara att det ännu inte är allmänt vedertaget att vetenskaplig rapportering av exploateringsarkeologiska resultat mycket väl kan ske i olika nationella och internationella tidskrifter (jfr rekommendationer för rapportering i RAÄ 1998a, andemeningen är lite annorlunda i RAÄ 1998b där man skall förhålla sig till forskningsfronten, vilket sannolikt bäst görs via publicering i internationella, vetenskapliga tidskrifter).

Avrundning

Jag har sedan ett par år tillbaka irriterat mig på dem som betraktar arkeologin som uppdelad i ett akademiker- och ett praktikerfält eller med andra ord – en forskande och en grävande arkeologi. Jag betraktar arkeologin som forskning, oavsett vilken arbetsgivare man har. Med dagens skrivning och uttolkning av kulturminneslagen har fältarkeologin minst lika höga vetenskapliga krav på sig som all annan professionell arkeologi. Därtill har man betydligt bättre resurser, även om man är mer begränsad (eller styrd) av hur dessa kan användas, än den universitetsbaserade arkeologin. Syftet med denna artikel har varit att empiriskt visa att den vetenskapliga produktionen inte kan beskrivas som mindre, eller sämre, om den bedrivs av uppdragsarkeologiska aktörer än om den bedrivs på universitet eller högskolor. Detta trots att olika utredningar (senast den av riksdagens revisorer), forskare (t ex Svante Beckman) och tjänstemän vid länsstyrelsen (t ex Lars-Erik Englund 2005) hävdar det motsatta! Slutsatsen av denna genomgången måste bli att svensk arkeologi arbetar vetenskapligt, oavsett om den bedrivs vid lärosäten eller inom den uppdragsarkeologiska sektorn, men att förutsättningarna för respektive verksamhet under de senaste decenniet genomgått stora förändringar.

Slutord

Jag hade ambitionen att hålla ett föredrag på sessionen *Arkeologins många roller i en tid av konstruktivism och kunskapstillväxt*, men dessvärre fanns det ingen tid att förbereda inlägget. Efter konferensen blev jag ändock tillfrågad om jag ville skriva en artikel till publikationen, vilket jag naturligtvis ville. Jönköpings läns museums forskningssamordnare fil. dr Eva Londos har kommit med goda synpunkter på ett tidigt artikelutkast. Jönköpings läns museums namnforskare Jan Agertz har korrigerat språket.

Referenser

- Arkeologi på uppdrag*. Rapport från riksdagens revisorer 2002/03:3.
- Arkeologiskt program för Jönköpings läns museum*. 2005. Jönköping.
- Artelius, Tore & Svanberg, Fredrik. 2005. Dealing with Scandinavian Burial Ritual – an Introduction. I: T. Artelius & F. Svanberg (red.) *Dealing with the dead. Archaeological Perspectives on Prehistoric Scandinavian Burial Ritual*, RAÄ UV skrifter 65, sid. 5–17. Stockholm.
- Backlund, Cecilia. 2004. *Att klassificera arkeologi. En komparativ studie av tre klassifikationssystem*. Magisteruppsatser i biblioteks- och informationsvetenskap vid bibliotekshögskolan 2004:55. Borås.
- Beckman, Svante. 1993. Oreda i fornsvängen. I: J. Anshelm (red.) *Modernisering och kulturarv. Essäer och uppsatser*, sid. 30–124. Stockholm/Stehag.
- Beckman, Svante. 1998. Vad vill staten med kulturarvet? I: A. Alzén & J. Hedrén (red.) *Kulturarvets natur*, sid.13–14. Stockholm/Stehag.
- Bergman, Jan, Eriksson, Erika & Grund, Yrsa. 2004. Obesvarad kärlek. Arkeologins förhållande till andra vetenskaper. I: K. Kristiansen, P. Cornell & L. Larsson (red.) *Arkeologins referensvärld. Analyser av referenskonventioner inom arkeologi och kulturmiljövård*. GOTARC serie C, No 53, sid. 175–191. Göteborg.
- Blidmo, Roger. 1991. Ett monument varaktigare än koppar. *META* 1991:4, sid. 3–9.
- Blidmo, Roger. 1992. Rapportberget – förslag till dess nedbrytning. *META* 1992:3, sid. 36–41.
- Cavalin, Mats & Lindblad, Sverker. 2006. *Världsmästerskap i vetenskap? En granskning av internationella rankinglistor och deras sätt att hantera kvalitet hos universitet*. Göteborgs universitet Dnr G11 530/06. Göteborg. (Tillgänglig online: www3.gu.se/rapporter).
- Claesson, Pia & Munkenberg, Betty-Ann (red.). 2004. *Projekt Gläborg-Rabbalshe. Bygden innanför fordarna 2. Landskap och bebyggelse*. Bohusläns museum Kulturhistoriska dokumentationer nr 14. Uddevalla.
- Eliasson, Per-Olof. 2006. Rankinglistor ifrågasätts ”Loppet är riggat”. *Universitetsläraren* 2006/2.
- Englund, Lars-Erik. 2005. Blästbruksarkeologi i Sverige 1983–2003. I: K. Stene m fl (red.) *”Utmarkens grøde” Mellom registrering og utgravning i Gråffellområdet, Østerdalen*. Varia 59. Oslo.
- Ersgård, Lars. 1991. Konsten att skriva en grävningsrapport. *META* 1991:4, sid. 15–20.
- Ersgård, Lars. 1999. I dokumentationens fortspår följer kunskapssökandet. *Kulturmiljövård* 1999:1, sid. 48–51.
- Ersgård, Lars & Hållans, Ann-Mari. 1996. *Medeltida landsbygd. En arkeologisk utvärdering – Forskningsöversikt, problemområden, katalog*. RAÄ UV skrifter nr 15. Stockholm.
- Forsknings- och utvecklingsprogram (FoU-program) för Statens historiska museer. Odaterat dokument utan angiven författare.
- Goldhahn, Joakim. 2004. Några reflektioner över den svenska arkeologiska grund och forskarutbildningen i Sverige. *Arkeologen. Nyhetsbrev från Institutionen för Arkeologi Göteborgs universitet* 2004:1, s. 4–21.
- Grundberg, Jonas. 2005. *Uppdragsarkeologi i Kronobergs län 1994–2004. Uppföljning och utvärdering*. Länsstyrelsen i Kronobergs län meddelande 2005:14. Växjö.

- Gustafsson, Anders & Magnusson Staaf, Björn. 2001. *Rapport om rapporter. En diskussion kring kvalitetsbedömningar av arkeologiska rapporter*. Projekt uppdragsarkeologi rapport 2001:3. Stockholm.
- Hahn, Per, Renström, Anna & Sjöberg, Anna. 2004. Vem publiceras? Analys av institutionell tillhörighet, produktivitet samt könsfördelning i fem svenska tidskrifter mellan 1990–99. I: K. Kristiansen, P. Cornell & L. Larsson (red.) *Arkeologins referensvärld. Analyser av referenskonventioner inom arkeologi och kulturmiljövård*. GOTARC serie C, No 53, sid. 77–96. Göteborg.
- Hägström, Leif. 2004. Recension av Helena Hamerow "Early Medieval Settlements. The archaeology of rural communities in northwest Europe 400–900". *Fornvännen* 2004:3, sid. 236–237.
- Hägström, Leif (red.). 2004. *Vårt kunskapsskafferi i skogen. Rapport från seminariet Komplexa fornlämningsmiljöer i skogsmark, Jönköping 22–23 oktober 2003*. Temanummer av *Tidskrift, arkeologi i sydöstra Sverige* 4.
- Högskoleverket. 2003. *Utvärdering av grund- och forskarutbildning i arkeologi vid svenska universitet och högskolor*. Stockholm.
- Karlsson, Håkan. 1998. Skall vi tyst föras till slaktbänken? En uppmaning till Sveriges arkeologer mot bakgrund av Riksdagens beslut, 1997/98:46. *Arkeologen Nyhetsbrev från Arkeologiska Institutionen Göteborgs universitet* 1998:1, sid. 12–20.
- Lagerås, Per (red.). 2000. *Arkeologi och paleoekologi i Sydvästra Småland. Tio artiklar från Hamnedaprojektet*. Raä UV, skrifter no 34.
- Larsson, Stefan & Rudebeck, Elisabeth. 1993. Arkeologin och makten över meningen. *META* 1993:1, sid. 3–19.
- Lönn, Marianne (red.). 2004. *Aktuella metodfrågor*. RAÄ UV Skrifter nr 58. Stockholm.
- Magnusson, Gert (red.). 2001. *Möre – historien om ett småland. E22-projektet*. Kalmar.
- Moberg, Carl-Axel. 1969. *Introduktion till arkeologin*. Stockholm.
- Mogren, Mats. 2002. Förord. I: A. Carlie (red.) *Skånska regioner*. RAÄ UV Skrifter no 40, sid. 8–9. Stockholm.
- Petersson, Håkan. 1997. Dansk arkeologi överlägsen svensk? – Svensk och dansk utbildningsstandard och dess implikationer på fältarkeologisk praxis. *Fornvännen* 1997:3–4, sid. 221–230.
- Petersson, Håkan. 1998. Hyddkonstruktioner eller kulturlagerfickor. *Arkeologen Nyhetsbrev från Arkeologiska Institutionen Göteborgs universitet* 1998:2–3, sid. 25–31.
- Program för kunskapsuppbyggnad. Skede 1*. Arkeologikonsult. Upplands Väsby. 2003.
- Prop. 1996/97:99. *Uppdragsarkeologi m.m.* Regeringens proposition.
- RAÄ. 1998a. *Uppdragsarkeologi. Rekommendationer vid upprättande av undersökningsplaner, utarbetande av rapporter, uppföljning, bedömning av lämplighet och kompetens samt konservering*. Underrättelser från RAÄ 1998:1. Stockholm
- RAÄ. 1998b. *Att utveckla och synliggöra uppdragsarkeologins resultat – Förslag till arkeologisk stöd från Riksantikvarieämbetet*. Stockholm
- Rudebeck, Elisabeth. 1994. Ängdala och meningen med arkeologin. *Arkeologi i Sverige*, ny följd 3, sid. 7–40. Stockholm.
- Rudebeck, Elisabeth. 1996. Expectations on Swedish rescue archaeology: fertile circles, the courage not to know and texts with meaning. *Current Swedish Archaeology* 4, sid. 165–170.
- SOU 2005:80. *Uppdragsarkeologi i tiden. Betänkande av Uppdragsarkeologiutredningen*. Stockholm.
- Storm, Håkan & Ungerfält, Rebecka. 2005. *Att återvinna det förgångna. En studie av exploateringsarkeologers informationsbeteenden*. Magisteruppsatser i biblioteks- och informationsvetenskap vid Bibliotekshögskolan 2005:10. Borås.

- Vetenskapligt program för den arkeologiska verksamheten vid Stockholms stadsmuseum.* Stockholms stadsmuseum. Kulturmiljöavdelningen, Arkeologisk rapport 2004:5.
- Vetenskapligt program för Malmö Kulturmiljö. Den arkeologiska verksamheten.* Malmö. 2001.
- Widgren, Mats. 2003. Sjutton år av historisk geografisk forskning i Stockholm. I: U. Jansson (red.) *Med landskapet i centrum. Kulturgeografiska perspektiv på nutida och historiska landskap.* Meddelande 119/Kulturgeografiska institutonen i Stockholm, sid. 19–34. Stockholm.
- Zachrisson, Torun. 1999. Nyckeln till arkeologisk tolkning – rapporten. *Kulturmiljövård* 1999:1, sid. 38–43.

Den arkeologiska omdömeskraften – om artikulationer av det arkeologiska källmaterialets variationer

Roger Edenmo, Riksantikvarieämbetet, Stockholm.
reo@raa.se

Abstract

It is argued that the archaeological practice, as exemplified by typology, involves the placing of judgements. The judgements discussed are of phenomenological character. The articulation of such judgements establishes possible life worlds of the past; life worlds which cannot be fully rejected by an imagined, radically different prehistory.

Inledning

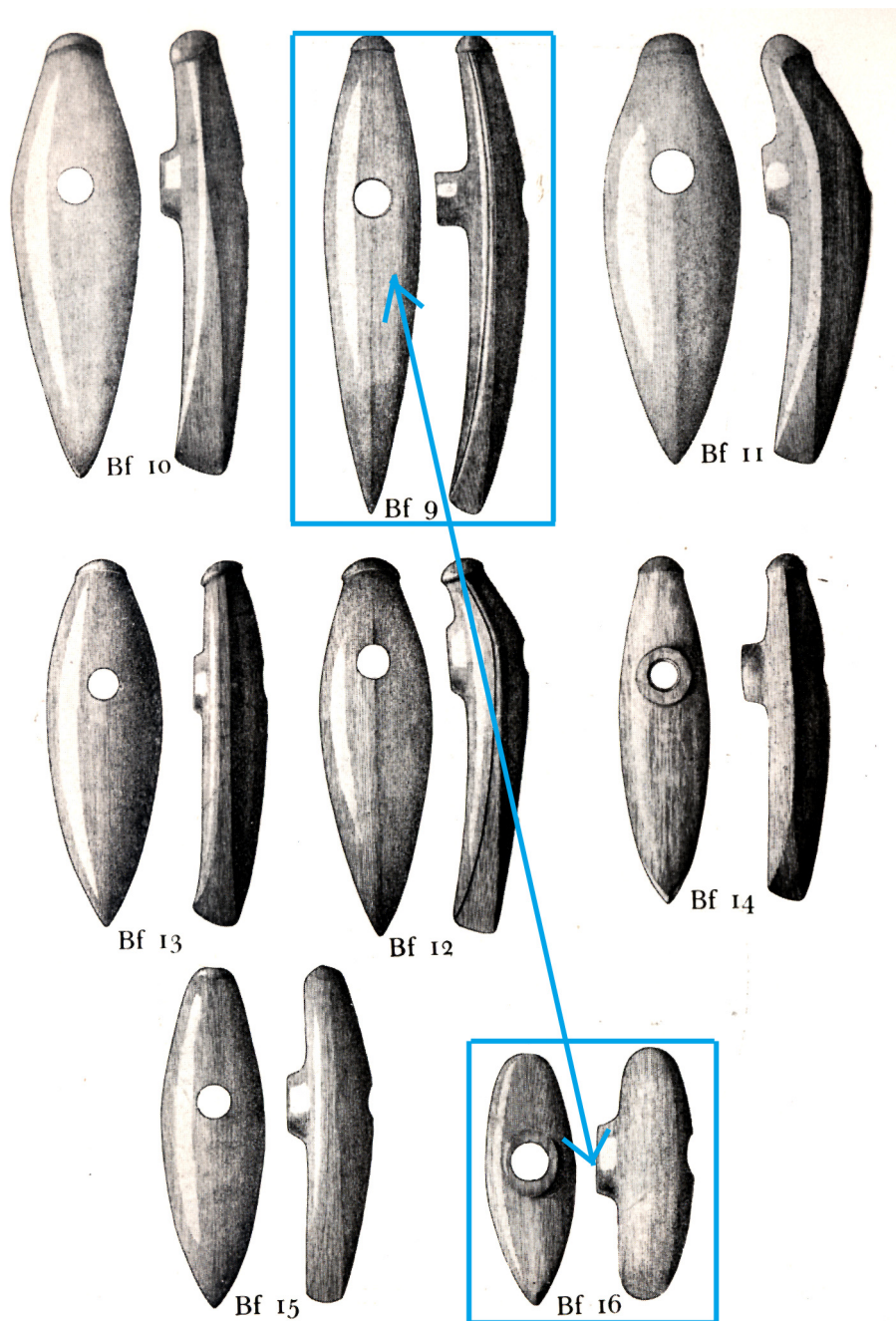
En gammal arkeologisk debatt bildar bakgrund till följande teoretiska inlägg. Vad betyder skillnader i det arkeologiska källmaterialet egentligen, och på vilka vetenskapsteoretiska grunder vilar tolkningar av dem? Hodder reagerade tidigt på den processuella arkeologins, som han uppfattade, alltför rättframma förhållningssätt i frågan. Att rangordna gravar utifrån exempelvis fyndriktighet kan inte anses avspegla social hierarki, eftersom "burial patterns are meaningful transformations of social differentiation" (Hodder 1982:150). En viktig poäng, men också något som lättare låter sig sägas än göras. Vad är det som gör att det arkeologiska materialets skillnader har fundamental betydelse, men inte bör avläsas som påvisande faktiska skillnader mellan människor?

Den arkeologiska typologin utgör ett liknande exempel på ett hanteringsproblem vad gäller skillnader inom en uppsättning föremål som uppfattas vara av "samma" sort. Malmer menade, enligt ett mer processuellt förhållningssätt, att enskilda typer "kan sägas bestå av en samling föremål, svarande mot konkreta förhistoriska situationer, som i väsentliga avseenden är varandra lika" (Malmer 1975:14). Skillnaderna i materialet, observerbara i de enskilda typerna, avspeglar alltså förhistoriska förhållanden.

Visar de två markerade båtxorna i figur 1 på två olika förhistoriska situationer? Eller visar de på just ingenting, förutom en kontextualisering (jfr. Hodder 1982)? Vad jag undrar är om det finns en initial bedömning av skillnader beträffande det arkeologiska källmaterialet, som oavsett utfallet av vidare kontextualiseringar alltid kommer att ingå i vår förståelse av förhistorien?

Skillnadernas teorier

De teoretiska grunderna för typologier utgör en arkeologisk mångfald (jfr ex. Malmer 1962; Gräslund 1974; Adams & Adams 1991). Inom New Archaeology var ett av målen att söka vissa baspåståenden om vad det arkeologiska källmaterialet kan säga oss. Förutsättningen var att eftersom det finns mycket som vi inte kan

Taf. II. Schwedische Bootäxte, jüngere Typen. $\frac{1}{4}$.

Figur 1. Exempel på båtyxor från sen mellanåldertid, ca 2600-2300 f. Kr. Pilen mellan de två markerade båtyxorna vill i första hand visa på skillnaden i utformning. Vad betyder denna skillnad? Figuren producerad efter Forssander 1933.

veta om förhistorien samtidigt som vi anser att vi vet någonting om förhistorien, så är vår kunskap om förhistorien både begränsad och uttryckbar som kunskap (Schiffer 1988:468). Detta kan uppfattas som förutsättningarna för en systematisk, arkeologisk vetenskap. Binford var tydlig i att arkeologi inte handlade om att studera mentala fenomen, utan om att studera materiella fenomen. Att likställa materiella fenomen med idésystem var enligt honom dubiöst:

Information may be important in organising and integrating a system, but it is not the system. (...) I don't have to know how the participants thought about the system to investigate it as a system... (Binford 1983: 61).

Binford avsåg sig tydligt möjligheten att arkeologiskt kunna studera mer än en begränsad del av samhällen, men den del som kunde studeras var dock möjlig att studera enligt metoder som närmar sig naturvetenskapens. I denna begreppsvärld är det bland annat processer, system, variabler och lagar som har företräde.

Enligt Binford var det arkeologiska materialet ett nutida, statiskt fenomen, som är resultat av forntida dynamiska. Att nå fram till det förflutna är således en process där arkeologen ger mening åt statiska fenomen med hjälp av dynamiska termer (Binford 1983:23). I den processen kan användas ”middle-range theories”, ”reconstruction theories” och dylikt. Enligt Binford rör det teorier som ska berätta om det arkeologiska materialets formationsprocesser (Binford 1983:36), i betydelsen teorier om hur forntida dynamiska systems verkningar resulterat i dagens statiska arkeologiska källmaterial. Teorier på mellannivå är således något som ska göra det möjligt att sammanlänka basala arkeologiska omdömen med ”dynamiska” system. Allt skillnaden mellan de två markerade båtyxorna i figur 1 ovan behöver för att göras till en social storhet, är alltså någon typ av teori på mellannivå. Att belägga de arkeologiska observationernas trovärdighet, såsom representanter för förhistorien, är i New Archaeology ett vetenskapligt hantverk.

Men egentligen kom aldrig denna vetenskaplighet ur sin grundposition, där bristen på kontextuellt tänkande och på uppskattningen av medvetna aktörer blev alltmer uppenbar. Ett av den processuella arkeologins mest välkända diskussioner rörde exempelvis hur skillnader i gravskick, som de framträder vid arkeologiska undersökningar, skulle kunna överföras till skillnader i ”mjukare” samhällstermer. Här kan följande exempel återges:

We would expect direct correlations between the relative rank of the social position held by the deceased and the number of persons having duty-status relationships *vis-à-vis* the deceased. (Binford 1972:225 f).

...there should be a high degree of isomorphism between (a) the complexity of the status structure in a socio-cultural system and (b) the complexity of mortuary ceremonialism as regards differential treatment of persons occupying different status positions. (Binford 1972:226).

I efterhand kan vi se att några lagar i dessa förhållanden inte låter sig formuleras. Som ett slutligt, lägsta steg på denna inferensstege, har vi Schiffers utsaga att:

The most general principle (...) is that people treated differently in life are treated differently in death (...). (Schiffer 1988:472).

Är detta en generell princip som är användbar i arkeologi? Det verkar som vi istället är tillbaka till ruta ett, där pilen i figur 1 enligt New Archaeology visar den generella principen att om människor förr tillverkade olika sorters båtyxor, så betyder det något. De kommer inte längre än ett hävdande av att skillnader är betydelsefulla och att skillnaderna bör vara avläsbara som mer verklighet än

sken. Schiffer menade att uttrycket ”större komplexitet” hade ett större empiriskt innehåll än uttrycket ”behandlade olika” (Schiffer 1988:472). Vi kan här ana hur Schiffer brottades med sätt att formulera de grundläggande arkeologiska omdömena – att bara se skillnader i materialet – som belägg för att de som producerat dessa materiella skillnader var samhällen som av inre nödvändighet avslöjade sig på ett sådant vis.

Inom New Archaeology användes ofta uttryck som rangskillnad, social position, pliktrelation, statusstruktur, statusposition. Gemensamt för de här uttrycken är att de försöker fånga någon typ av signifikanta variationer hos det arkeologiska källmaterialet i strukturella termer samtidigt som de vill minimera agentperspektivet. Vad Schiffer, Binford m.fl. gjorde var att treva sig runt de arkeologiska observationerna och omdömena, för att formulera principer för hur omdömena systematiskt skulle kunna behandlas som ”verkliga”. Det mest neutrala uttrycket är enligt Schiffer då ”komplexitet”, att över huvud bara se variationer och skillnader. Schiffer söker efter värdenutralitet i bedömningar av källmaterialet. Som jag ser det stöter han då emot den arkeologiska praktiken, utan att uppmärksamma den.

Den postprocessuella reaktionen var mångfacetterad, och finns utförligt sammanfattad på andra håll. Beträffande basala arkeologiska omdömen utvecklade bl.a. Hodder ett förhållningssätt som tycks mig hamna i det motsatta diket. Hodder ifrågasatte nyttan av det arkeologiska basala omdömet i sig, och ville istället föra in tolkningsprocessen direkt i omdömesfällandet, som en metod vid exempelvis fältarbeten. Hodder menade att tolkning inte är sekundärt utan primärt vid arkeologiska undersökningar (jfr. Hodder 2000). Den arkeologiska praktiken görs till en teori likvärdig med andra, och lika öppen för tolkning. Här börjar allt med tvivel istället för med tro. Istället för att vara verklighet blir nu skillnaderna i första hand sken och förställning; de blir till buckliga speglar som endast kan rätas ut med hjälp av kontextualisering.

Ifrågasättande av omdömen

På vilket sätt kan man bekräfta skillnaden mellan olika typer av båtyxor? Och var kan tvivlet beträffande betydelsen av skillnaderna få fäste? Frågorna rör på vilket sätt man tror på skillnaderna mellan de två markerade båtyxorna i figur 1. Jag vill hävda att tro i det här sammanhanget har en pragmatisk dimension; den tro jag inte kan (eller vill) omsätta i handling är därmed inte av samma dignitet som den tro jag handlar i enlighet med. Tro är mer än till exempel en tolkning i textform. Även om vi ”tror på” tolkningen, är en sådan tro inte lika fundamental som en tro vilken omfattar en handlingsberedskap. Att båtyxornas varierande utseenden på något vis är betydelsefulla, vill jag hävda ingår i ett näste av övertygelser som vidmakthålls av den arkeologiska praktiken. Det är en avgörande skillnad mellan att å ena sida betvivla att exempelvis båtyxors längd är betydelsefull och å andra sidan att hävda att alla mått och iakttagelser kring båtyxor är utan relevans. Det sistnämnda måste ”levas eller s.a.s. vara under hotet att levas; och det testet stäcker drömmar.” (Furberg 1994:120). Vill jag ifrågasätta det meningsfulla i att jämföra båtyxor med varandra, eller att över huvud taget notera något speciellt med dem (alltså något utöver arkeologihistoria), så bör jag vara beredd att ignorera dem som arkeologiskt källmaterial. Och har jag trätt in på den vägen är det svårt att säga var den slutar. Det lurar ett radikalt ”oförnuft” runt hörnet. Att vissa aspekter av båtyxors utformning är ointressanta kan naturligtvis hävdas, men ett fullständigt tvivel kring värdet av noterade skillnader låter sig inte drivas till handling med annat än att arkeologi blir något annat.

Vi nödgas tro på, genom arkeologisk praktik, att förhistoriska föremåls utformning har relevans, och att det finns ett meningsinnehåll som följer med tro och handling. Om vi istället tar som utgångspunkt att vi inte kan veta om man under

andra halvan av mellaneneolitikum menade något med att utforma båtuxor på olika vis – och därmed separerar det arkeologiska omdömet från det förhistoriska – då blir den arkeologiska praktiken tömd på sitt innehåll. Arkeologiska utgrävningar blir teater istället för undersökningar. Vi är som arkeologer, genom praxis, bibringade omdömen. Dessa omdömen är del av en professionalitet. Det som är fast i systemet är alltså inte taget i sig självt självklart. Att tro på nästet av omdömen är att handla på visst sätt, att uttolka upplevelser på vissa sätt. Det är en myt att alla godtagbara omdömen är grundade, men det hindrar inte att de är säkra. Jag litar på vissa saker, och denna förlitan ingår i omdömesfällandet. Det vore märkligt och svårförståeligt att hävda att båtuxors utformning inte hade förhistorisk relevans. Frågan är om denna förlitan tar oss längre än vad New Archaeology gjorde?

Det arkeologiska omdömet som fenomenologi

Arkeologens förhållande till sitt källmaterial, och det omdömesfällande som är del därav, har innebörder som gör att vi inte kan förstå det som ett objektivt notering av former. Det arkeologiska omdömet blir därför en form av fenomenologi.

Fenomenologi kan beskrivas som läran om det som framträder för medvetandet. Jag anser att den arkeologiska kunskapen har viktiga beröringspunkter med en fenomenologisk syn på hur bland annat föremål blir medvetna för oss och de konsekvenser dessa fenomen har. Vissa delar av Husserls fenomenologi är direkt relevanta. Enligt Lübcke menade Husserl att:

Vi måste sluta att skjuta in en teori mellan oss och saken. Vi måste ge en teorifri, ren beskrivning av det som vi erfar så som vi erfar det, dvs. vi måste ge en teorifri, ren beskrivning av det som visar sig så som det visar sig. ”Det som visar sig” kallas traditionellt ”fenomen”. Grundvalen för all filosofi och för alla teorier skall därför vara en *teorifri, rent beskrivande lära om fenomenen*, kort sagt: *fenomenologin*. (Lübcke 1987:47).

Allt i arkeologi är inte fenomen. De naturvetenskapliga metoderna tillhandahåller sakförhållanden som naturligtvis måste tolkas men som inte presenterar sig som fenomen. Däremot menar jag att mycket av den arkeologiska utgrävningspraktiken, liksom grunderna för systematiska sammanställningar av materialen, är att likna vid en fenomenologi. Ett fenomen är hur något ter sig för oss. Det som det förhistoriska materialet visar sig som, det ”intryck” som det gör på arkeologer, är fenomen i lika hög grad som de är fakta. Detta gäller stolphål likväl som stensträngar och båtuxor. Och här finns en tydligt demokratisk aspekt hos källmaterialet. Beträffande typologi, och mer specifikt den generella förståelsen av exempelvis det samlade båtuxematerialet, bör vi acceptera det arkeologiska omdömet fenomenologiska konsekvenser. Skillnader presenterar sig för oss på sätt som inbegriper värderingar och jämförande föreställningar.

Däremot menar jag att fenomenologi som arbetssätt har sina begränsningar. Exempelvis har Tilley utvecklat en form av fenomenologi för arkeologi (Tilley 1999), där det finns en ansats till att betrakta föremål och företeelser som kapabla till någon sorts icke-språklig, meningsfull kommunikation, ett betraktelsesätt som jag finner direkt felaktigt. Tilley menar att:

Indeed it can be posited that things often ”say” and communicate *precisely* that which cannot be communicated in words. A silent discourse of the object may permit the cultural unsaid to be said, or marked out. (Tilley 1999:319).

Men hur skulle det vara möjligt att få vetskap om och förmedla det som föremål så precist antas kommunicera? Hur skulle vi kunna uppfatta en koherens

i en sådan icke-verbal kommunikation? Vad skulle kunna vara misstag i sådan kommunikation? Det förefaller enligt Tilley's teori inte möjligt, eller önskvärt, att svara på sådana frågor via det talade språket, varvid återstår att föremålen "talar för sig själva". Jag menar att det finns något alltför imaginärt i föreställningar om att föremål eller företeelser "talar", när den språkliga metaforen ändå alltid med nödvändighet måste användas för att ange vad det handlar om. Att säga något via exempelvis föremål eller danser förutsätter inte ett alternativt språk, det förutsätter att de ingår i ett kulturellt sammanhang där de har mening. Beträffande vilken den meningen är, där kommer vi till frågan om artikulation (se nedan). Det viktiga är att vi talar om fenomen, vilket betyder att det är öppet för samspråk exakt vilka fenomen vi talar om. Fenomenet båtyxa är inte stenklumpen "i sig" eller någon enskilds upplevelse av den; den är hur stenklumpen ses och hur den bör ses, i första hand av professionella arkeologer, men i princip av alla som vill se den. Och skillnader mellan båtyxor är början på något viktigt, som föregriper tolkning.

Kontextualisering och artikulation

Att ge innehåll till det mentala avstånd som pilen i figur 1 markerar kan sägas ske genom kontextualiseringar, vilka till vissa fundamentala delar är artikulation. Antropologen Maurice Bloch skriver att:

A problem which lurks uneasily in the prefaces of most anthropological monographs and worry, or should worry, all fieldworking anthropologists is that the way anthropologists conceptualize the societies they have studied in their ethnographic accounts almost always seems alien, bizarre, or unpossibly complicated to the people of those societies. Perhaps this would not matter if ethnographies claimed only to be description from the outside; however, most accounts attempt, at least in part, to represent a society and ways of thinking about it from the insiders' point of view. (Bloch 1998:22).

Det antropologen har artikulerat är i allmänhet förhållanden som de studerade själva dels till vissa delar inte anser är nödvändiga att artikulera, dels – när så sker – inte artikulerar på sätt som antropologen vill acceptera. Som Bloch mycket riktigt påpekar, så är detta inte i första hand ett översättningsproblem mellan ett tekniskt vetenskapligt språk och ett vardagsspråk, utan resultatet av att många artikulationer sker "in terms which do not match the way *any* human beings conceptualize *anything* fundamental and familiar in *any* society or culture." (Bloch 1998:23). De stora sjök av vanemässiga beteenden som brukar benämnas praktik kan inte med självklarhet artikuleras till ett vetenskapsspråk och situationen kan beskrivas som "the problem of rendering into a text something which is not a text" (Bloch 1998:24).

Etnografer brottades tidigt med sådana problem:

I Malinowskis dagbok och i många andra sammanhang finner vi att han ofta är på randen till förtvivlan vid tanken på hur komplicerad den främmande kulturen är och hur svårt det är att hitta den bakomliggande strukturen och ordningen i alla detaljer. Han häpnar också över hur stora meningsskiljaktigheter det finns bland olika infödingar och hur olika de framställer samma sakkomplex för honom. När man lyckas kombinera sådan observation och insikt med en fortsatt tro på att det måste finnas en ordning, ett sammanhang och är uthållig i försöken att finna den, så har man funnit nyckeln till det goda fältarbetet. (Klausen 1984:87).

Malinowskis försvar kan sägas bestå av att mena att strukturer och övergripande ordning på det hela taget är bortom deltagarnas mentala räckvidd (Malinowski

1922:83f). Kan man alltså inte finna struktur i de studerades egna berättelser *måste ändå någon* struktur kunna påvisas av utomstående. Vad säger oss detta om strukturen hos en typologi över exempelvis båtyxor? Troligen att vi befinner oss i den omvända positionen jämfört med Malinowski: strukturen finns där men vi vill inte att den ska representera något bortanför de studerades mentala räckvidd.

Att behandla verbala beskrivningar av det praktiska som artikulation kan ses som den förlösande mellanvägen här. Artikulation tar – i olika grad – tillvara båda sidors intressen. Att artikulera något oartikulerat är nämligen inte liktydigt med att förtydliga. Det kan istället beskrivas som att vi *gör* något,

som kan liknas vid att i ett fotografi av ett moln dra upp konturerna av en gubbe. Den skicklige tar fasta på färgskiftningar, ansvällningar och avsmalningar på plåten och skapar därur något nytt; pennan avgränsar, skärper, förvandlar samt sätter åskådarens föreställning i rörelse åt ett visst håll. Artikulationen *tillför* något som på gubbens sätt suddigt var i molnet. (Furberg 1999:23).

Och det som ”suddigt var i molnet” är beroende både av handlingar och tro. Eftersom varken molnet eller gubben är några för mig privata företeelser, är heller inte en artikulation en privatsak. Att tycka sig se något viktigt i hur båtyxor är utformade, det kan artikuleras och argumenteras för, men det är inte den enskilde arkeologens avgörande. Det är vi, professionella likväl som lekmän, som kan bekräfta att det ur båtyxmolnet suddigt uppfattade men nu tydliggjort och artikulerat, finns där för oss alla.

Här har vi således flera saker att ta hänsyn till: mig själv, den icke artikulera företeelsen, min artikulation, de för vilka acceptansen av artikulationen är mig betydelsefull. Antropologens arbete, och de dilemman som Bloch beskriver i samband därmed, är typexempel på artikulation av människor och samhällssituationer där vissa typer av självartikulationer ofta saknas. Sådana artikulationer saknas inte därför att de inte är möjliga utan därför att de inte har gjorts. Allt handlande är likt suddiga moln, som aldrig slutgiltigt låter sig fastnaglas med ord.

Den fråga som nu inställer sig är om vi önskar att arkeologiska tolkningar av förhistorien ska vara artikulation och utgöra en sorts ställföreträdande medvetandegöranden för förhistoriens människor? Här strider artikulationstanken med hur företrädarna för New Archaeology såg på sitt källmaterial. Med Binfords ord: ”I don't have to know how the participants thought about the system to investigate it as a system...”. För det första kan sägas att vem som bör få sista ordet i fall där ord sätts på beteendemönster inte är alldeles självklart. Att någon, exempelvis en människa i södra Sverige under mellanneolitisk tid, inte skulle erkänna en viss beskrivning av sina handlingars mål och mening, kan motsägas av att andra människor, i hennes bekantskapskrets eller andra med inblick i hennes liv, ändå nickar instämmande. Här tillhör arkeologen den krets av människor som har inblick i hennes liv, därför att det moln av förhistoriskt beteende som då utspelade sig är del av det moln som arkeologen uppfattar via sin praktik och sitt omdöme. En liknelse kan göras med psykoanalysen, där det sker:

... en ”rationell konstruktion” av vad NN skulle ha gått med på om detta och detta motstånd inte hade funnits. Dylika kontrafaktiska villkorssatser är bekymmersamma, fastän artikulatorn till skillnad från psykoanalytikern *skall* arbeta med material från fler än NN. NN har ett ord med i laget men ingen vetorätt i frågor om hur hans habitueringar artikuleras. Artikulationserkännanden är kollektiva. (Furberg 1999:25).

Artikulation är därför inte en fråga om sanning utan om mening, och mening idag gäller mer för oss som arkeologer än för dem som studieobjekt. Men att göra

studieobjektens åsikter betydelselösa vore samtidigt att ignorera dem som människor i betydelsen moraliska subjekt. Artikulerar vi något ur molnet så är det delvis ur deras moln det sker, och artikulationen förutsätter alltid ett instämmande, ett (möjligen motsträvigt) bifall.

Winch menade att användare av ett vetenskapligt språk inom humaniora och samhällsvetenskap, som inte tar hänsyn till det språk som studieobjekten använder, av nödvändighet misstar sig om just det som de vill studera, nämligen sociala händelser och skeenden. Enligt detta synsätt kan därför inte arkeologi annat än acceptera en sådan koppling till förhistoriens vardagsspråk (Winch 1958). Däremot är inte denna koppling enkelriktad. De förhistoriska människorna skulle också nödgas instämma i arkeologens artikulationer, om dessa är följder av en praktik som utgår ifrån nutida sociala skeenden. Att en förhistoria skrivs i ljuset av senare tiders händelser och livsvärldar är inte den grundförutsättning som dikterar vårt förhållande till historien; det är artikulationsprocessen som är betydelsefull. I den processen intar aldrig de studerade, förhistoriska aktörerna rollen av ignoranter, eftersom vi, när vi artikulerar vår livsforms arkeologiska praktik, också är medaktörer i deras återberättande av sina liv genom sin materiella kultur. Detta vill jag påstå är ett – i Wittgensteins mening – grammatiskt påstående, vilket betyder att också vi är delar av det nät som gör vår livsform till del av andra livsformer. I artikulationen formulerar vi delar av de möjliga praktiker som alltid varit förefintliga, som predispositioner i människors liv och som synliga i materiell kultur.

Slutsatser

Vår arkeologiska praktik sätter gränser för det mått av tvivel som kan finnas beträffande den förhistoriska relevansen av skillnaden mellan de två markerade båtyxorna i figur 1. Den gör det för det första genom artikulationerna av den arkeologiska praktiken, som innebär att olikheterna påvisar förhistoriska förhållanden som innefattar ett visst mått av förhistoriskt instämmande. Den gör det för det andra beträffande svagheten i vissa aspekter av tvivlet. Att det förgångna är ett främmande land där saker gjordes annorlunda (jfr. Hartley 1953) låter sig lättare sägas än användas. Genom den arkeologiska praktiken, genom vår livsform, kan förhistorien aldrig bli en så helt annorlunda plats. Det behöver poängteras att en sådan främmande plats inte är en vetbar aspekt av förhistorien, varför konflikter kring tolkningen av förhistorien inte bör röra sig i närheten av den aspekten. Att det var radikalt annorlunda förr är ett mer samtidsorienterat uttalande än man kan tro.

Betydelsen av skillnader hos den materiella kulturen är till stora delar obestämmd, men inte fullständigt. Samhällsinnehållet i den materiella kulturen är därför inte heller fullständigt perspektivberoende, därför att den arkeologiska praktiken i grunden inte är ett perspektiv. Samtidsrelevansen, liksom den förhistoriska relevansen, hos båtyxor ligger i den fenomenologiska kraften hos arkeologi tillsammans med artikulationen av den vagt uppfattade gubben i molnet. Och i en strävan mot förbättrat vetande måste gubben samsas med gumman, barnen, klasserna, mångfalden, moderniteten etc.

Referenser

- Adams, William Y. & Adams, Ernest W. 1991. *Archaeological Typology and Practical Reality. A Dialectic Approach to Artifact Classification and Sorting*. Cambridge.
- Binford, Lewis R. 1972. *An archaeological perspective*. Studies in Archaeology. New York.
- Binford, Lewis R. 1983. *In pursuit of the past: decoding the archaeological record*. London.
- Bloch, Maurice. 1998. *How we think they think: anthropological approaches to cognition, memory, and literacy*. Oxford.
- Forssander, John-Elof. 1933. *Die Schwedische Bootaxtkultur und ihre kontinental-europäischen Voraussetzungen*. Lund.
- Furberg, Mats. 1994. *I stället för vetande?* Stockholm.
- Furberg, Mats. 1999. *Du*. Stockholm.
- Gräslund, Bo. 1974. Relativ datering: om kronologisk metod i nordisk arkeologi. *TOR XVI*. Uppsala.
- Hartley, Leslie Poles. 1953. *The go-between*. London.
- Hodder, Ian. 1982. The identification and interpretation of ranking in prehistory: a contextual perspective. I C. Renfrew & S. Shennan (red.) *Ranking, Resource and Exchange. Aspects of the archaeology of early European society*, sid. 150–154. Cambridge.
- Hodder, Ian (red.). 2000. *Towards reflexive method in archaeology: the example of Çatalhöyük*. Cambridge.
- Klausen, Arne Martin. 1984. *Antropologins historia*. Stockholm.
- Lübcke, Poul (red.). 1988. *Filosoflexikonet*. Stockholm
- Malinowski, Bronislaw. 1922. *Argonauts of the Western Pacific. An Account of Native Enterprise and Adventure in the Archipelagoes of Melanesian New Guinea*. London.
- Malmer, Mats P. 1962. *Jungneolithische studien*. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°. No 2. Lund.
- Malmer, Mats P. 1975. *Stridsyxekulturen i Sverige och Norge*. Lund
- Schiffer, Michael B. 1988. The structure of Archaeological Theory. *American Antiquity*, Vol. 53, No. 3. (Jul., 1988), sid. 461–485.
- Tilley, Christopher. 1999. Why things matter: some theses on material forms, mind and body. I A. Gustafsson & H. Karlsson (red.) *Glyfer och arkeologiska rum – en vänbok till Jarl Nordbladh*, sid. 315–339. Göteborg.
- Winch, Peter. 1958. *The idea of a social science and its relation to philosophy*. London.

Appendix

Sessionsprogram och inlägg

Arkeologihistoriens praktiska sida

Sessionsledare Emma Bentz, Lund

En för arkeologer inte helt ovanlig uppgift är studiet av arkeologiska material, framtagna under tidigare decennier och därmed under andra förutsättningar än dagens. Antingen det rör sig om ett renodlat arkeologihistoriskt arbete eller om olika former av materialstudier kräver arbetet med äldre utgrävningar en medvetenhet om under vilka omständigheter källmaterialet producerats. Men hur närmar man sig de äldre materialen när man vill nå insikt om varför dess sammansättning och dokumentation ser ut på ett visst sätt? Hur fångar man ett tidsavsnitts tankevärld på ett sådant sätt att man kan förstå materialet utifrån dess egna förutsättningar? Tekniska (arkeologiska metoder), disciplinära (inomvetenskapliga faktorer) och ideologiska (lagstiftning, värderingar i samhället) förutsättningar spelar en stor roll för hur ett material presenteras och publiceras. Vilka perspektiv kan man anlägga för att knyta samman dessa förutsättningar med dess direkta påverkan på det arkeologiska materialet? Hur gör man dessa samband påvisbara, till något mer än bara antaganden om en växelverkan? Vidare: hur gör man genom detta de äldre utgrävningarna användbara idag? Syftet med den föreslagna sessionen är att diskutera hur man på olika sätt närmar sig dessa utgrävningar, avseende såväl det konkreta arkeologiska materialet som dokumentationen av detta. Utöver bakåtblickar på gångna tiders arkeologiska materialproduktion och dess användning idag kan man också tänka sig att rikta sökljuset framåt. Hur kan idag producerade arkeologiska material komma att betraktas av framtidens arkeologer och arkeologihistoriker?

Elisabet Regner, Stockholm:

Arkeologi i Otto Frödins skugga

Åsa Berggren, Malmö:

Från fyndlädor till begreppsdiskussion – perspektiv på Hindby kärr

Bo Strömberg, Lund:

Att skapa bilder av det förflutna ur dokumentation från det förflutna

Åsa Gillberg & Ola W Jensen, Göteborg:

Den arkeologiska praktikens historia i Sverige

Jarl Nordbladh, Göteborg:

Om fysiska modeller i den arkeologiska forskningshistorien

Arkeologins många roller i en tid av konstruktivism och kunskapstillväxt

Sessionsledare: Elisabeth Rudebeck, Lund

Denna session bjuder in till en diskussion om arkeologins roller i samtiden och vilka konsekvenser de olika rollerna kan få för förståelsen av det förflutna. Arkeologin har många olika uppgifter i dagens samhälle, t.ex. att

- skapa bilder av det förflutna med hjälp av olika teorier och källmaterial
- undersöka, dokumentera och tolka fornlämningar
- förmedla tolkningar av och kunskap om det förflutna till allmänheten
- kritiskt analysera och vidareutveckla teorier, metoder och begreppsapparat
- kritiskt analysera och dekonstruera bilder av det förflutna
- undersöka arkeologins och det förflutnas roll ur ett historiskt perspektiv och i samtiden

Under de senaste decennierna har teoretiska och metavetenskapliga frågor blivit alltmer framträdande i arkeologin och det har bedrivits mycket forskning om konstruktionen, och dekonstruktionen, av data, kunskap och bilder av det förflutna. Under samma tid har den arkeologiska undersökningsverksamheten genererat en aldrig tidigare skådad mängd spår efter mänsklig verksamhet i landskapet och även helt nya typer av lämningar, något som medför att synen på det förflutna ständigt måste revideras. Samtidigt betonas människors rätt till kulturhistorisk kunskap och förmedling har blivit en allt viktigare del av det arkeologiska arbetet. Kan vi samtidigt konstruera, dekonstruera och förmedla bilder av det förflutna, eller tenderar vi att bli specialiserade på det ena eller andra? Hur påverkas vårt tänkande om det förflutna av de olika uppgifterna? Riskerar vi att empirin kommer att sakna betydelse för tolkningen av det förflutna för att den inte teoretiseras? Kommer teorin att sakna betydelse för tolkningen av det förflutna för att den inte prövas empiriskt? Det förflutna handhas av olika samhällsliga institutioner och funktioner (museer, universitet, kulturmiljövård, undersökningsverksamhet), som har delvis olika mål och olika syn på kunskap, och som stundtals konkurrerar med varandra om prestige, legitimitet och symboliskt kapital. Är detta ett problem eller är det en stimulans?

Jes Wienberg, Lund:

Oldtidens kanon – arkeologiens egne mindesmærker

Kathrine Eikrem:

Norsk bronsealderforskning 1925–2005

Per Lekberg, Uppsala:

Riv reservaten! Tankar om arkeologins betydelse för samhället

Marianne Lönn, Kungsbacka:

Uppdragsarkeologins framtida verksamhet – forskning och teoribildning

Roger Edenmo, Stockholm:

Den arkeologiska omdömeskraften – om konstruktivism och tvivel

Anne Carlie, Lund:

Om arkeologin i förmedlingens tjänst – hur, vad och för vem?

Lennart Carlie, Halmstad:

Den mänskliga arkeologin

Roger Nyqvist, Göteborg:

Att angöra en brygga – Möten och roller kring arkeologi på en ö i Göteborgs södra skärgård

Anita Synnestvedt, Göteborg:

Fornlämningsplatsens oanade möjligheter – ett projekt om att föra en dialog kring iscensättningen av en plats

Catrin Sandberg, Sundsvall:

Projektet Skog och historia – skogens arkeologi